॥ ॐ ॥

અમદાવાદ-ઝાપડાની પોળ-નિવાસી

શેઠ મોહનલાલ છોટાલાલ તરફથી

તેમના ધર્મપત્ની

માણેકબાઇએ

નવપદજીની ઓળી

જ્ઞાન પંચમી, મૌન એકાદશી, વીશ-સ્થાનક અને રોહિણીના તપ કરેલા

卐 તે નિમિત્તે કરેલા ઉજમણામાં 卐

જ્ઞાનભક્તિ નિમિત્તે આ પુસ્તક સ્થાપન કરવામાં આવેલ છે વિક્રમ સં. ૧૯૯૫

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे-ग्रन्थाङ्कः ८८.

श्रीबृहद्गच्छीयश्रीहरिभद्रसूरिविरचितविवरणोपबृंहितं

श्रीमदुमास्वातिविरचितं

प्रशमरतिप्रकरणम् ।

मुद्रणकारिका—श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारसंस्था ।
प्रसिद्धिकारकः—जीवनचन्द साकरचन्द जह्वेरी, तस्या अवैतनिकमन्त्री ।

वीरसंवत् २४६६. विक्रमसंवत् १९९६. खीस्ताब्द १९४०.
प्रथमं संस्करणम्] मूल्यम् १। सपादरूप्यकम् । [प्रतयः ७५०

इदं पुस्तकं मुम्बापुर्यां श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारसंस्थाया अवैतनिकमन्त्रिणा जीवनचंद साकरचंद जव्हेरी इत्यनेन "निर्णयसागर-मुद्रणापट्टे" कोलभाटवीथ्यां २६–२८ तमे गृहे रामचन्द्र येसू शेडगेद्वारा मुद्रापितम् ।

All Rights reserved by the Trustees of the Fund.

अस्य पुनर्मुद्रणाद्याः सर्वेऽधिकारा एतद्भाण्डागारकार्यवाहकैरायत्तीकृताः ।

Printed by Rāmachandra Yesu Shedge, at the "Nirnaya-sāgar" Press, 26-28, Kolbhat Street, Bombay.
Published for Sheth Devchand Lālbhāi Jain Pustakoddhār Fund, at Sheth Devchand Lālbhāi Jain Dharmashālā (Śrī Ratnasāgar Jain Boarding House), Badekhān Chaklā, Gopipurā, Surat, by the Hon. Secretary, Jivanchand Sākerchand Javeri.

Shetha Devcanda Lālbhāī Jaina Pustakoddhāra Fund Series: No. 88

ŚRĪ PRAŚAMARATI

BY

VACAK UMĀSWATI

WITH THE COMMENTARY OF

S'RĪ HARIBHADRASŪRI

Commentated in

Vikram Saṁvat 1185] [Christian Era c. 1119

Vikrama Samvat 1996] *Price Rs. 1-4-0* [Christian Era 1940

श्रीप्रशमरतिप्रकरणस्योपोद्घातः

विदांकुर्वन्तु विपश्चिद्वरा यदुतैतत् प्रकरणं वाचकवरैः श्रीमद्भिरुमास्वातिवरैर्विहितं, श्रीमन्त उमास्वातिवाचका एके एवैतादृशा यद् श्रीश्वेताम्बरवद् नग्नाटैरपि येषां वचनं स्वीक्रियते, न हि नग्नाटानामागमनिर्युक्त्यादिके श्रीजिनोक्त्यनुवादतत्परश्रीगणभृद्भद्रबाहुस्वामि-श्रुतकेवलिप्रभृतिविहिते यथा विप्रतिपत्तिस्तथा श्रीउमास्वातिवाचकपुंगववचसि, अन्यथा न ते श्रीउमास्वातीयं श्रीतत्त्वार्थसूत्रमभिमन्येरन्, यद्यपि नग्नाः श्रीउमास्वातीयं श्रीतत्त्वार्थसूत्रमभिमन्यंते परं तैरेव विरचितानि शेषप्रकरणानि न हि नग्नाटानामभिमतानि, दुराग्रह-मग्नैर्नग्नैः श्रीतत्त्वार्थसूत्रीयं भाष्यमपि तदीयं न तैरभिमतं, यद्यपि अनेकानि विवरणानि श्रीमतस्तत्त्वार्थस्योपर्येतदेव भाष्यमनुसृत्य विहितानि तैः श्रुतनयनारकदेवनिर्ग्रन्थसिद्धविकल्पानां सूत्रेषु, एवं सत्यप्यनुकरणे स्वोपज्ञभाष्यस्यानंगीकारस्त्वेतेषां स्वमतकदाग्रहमूल एव, यतो निम्नो-ल्लिखितानि भाष्यस्थानानि तेषां मतस्य तिरस्कारकराणि, साधूनां धर्मोपकरणानां प्रतिपादकत्वात् श्रावकाणां च सामायिकपौषधातिथि-संविभागेषु श्वेताम्बरीयविधेः प्रतिपादनात् भगवतां जिनानां देशनाया निरूपकत्वाच्च । इमानि च तानि-

यस्तु कृतार्थोऽप्युत्तममवाप्य धर्मं परेभ्य उपदिशति । नित्यं स उत्तमेभ्योऽप्युत्तम इति पूज्यतम एव ॥ ६ ॥ भा. का.

केवलमधिगम्य विभुः स्वयमेव ज्ञानदर्शनमनन्तम् । लोकहिताय कृतार्थोऽपि देशयामास तीर्थमिदम् ॥ १८ ॥

महतोऽतिमहाविषयस्य दुर्गमग्रन्थभाष्यपारस्य । कः शक्तः प्रत्यासं जिनवचनमहोदधेः कर्तुम् ? ॥ २३

तत्त्वार्थभाष्यं अ. १ सू. ५ आगमतश्च प्राभृतज्ञो द्रव्यमिति भव्यमाह । सू. २० अध्ययनानि उद्देशाश्च व्याख्याताः, सू. २६ मनुष्यसंयतस्यैव, अ. २ सू. ४९ नवभ्यो विशेषेभ्यः शरीराणां नानात्वम् । अ. ४ सू. ३ द्वादशविकल्पा वैमानिकाः । अ. ६ सू. २३ संघस्य साधूनां च समाधिवैयावृत्त्यकरणं बालवृद्धतपस्विशैक्षग्लानादीनां च संग्रहोपग्रहानुग्रहकारित्वं । अ. ७ सू. २ आलोकितपानभोजनं अनुज्ञापितपानभोजनं । अ. ७ सू. १६ अभिगृह्य कालं सर्वसावद्ययोगनिक्षेपः चतुर्थाद्युपवासिना ×× न्यस्तसर्वसावद्ययोगेन । अ. ७ सू. ३३ अन्नपानवस्त्रादेः पात्रेऽतिसर्गो दानं अ. ९ सू. ५ अन्नपानरजोहरणपात्रचीवरादीनां धर्मसाधनानां । अ. ९ सू. ५ अन्नपानरजोहरणपात्रचीवरादीनां पीठफलकादीनां च । अ. ९ सू. ६ धर्मसाधनमात्रास्वप्यनभिष्वंगः बाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानाद्याश्रयः—शरीरधर्मोपकरणादिषु निर्ममत्वम् । अ. ९ सू. २२ संसक्तपानोपकरणादिषु आसनप्रदान० । अ. ९ सू. २४ त्रिसंग्रहा निर्ग्रन्थी, एषामन्नपानवस्त्रपात्रप्रतिश्रयपीठफलकसंस्तारादिभिर्धर्मसाधनैः । अ. ९ सू. २६ द्वादशरूपकस्योपधेः । अ. ९ सू. ४८ शरीरोपकरणविभूषा । अ. ९ सू. ४९ उपकरणबकुशः—विविधविचित्रमहाधनोपकरण० । अ. १० सू. ७ श्रमण्यपगतवेदः, तीर्थकरीतीर्थे, अनन्तरपश्चात्कृतिकस्य—त्रिभ्यो लिङ्गेभ्यः, स्त्रीलिंगसिद्धाः स्त्रियः संख्येयगुणाः

भाष्यस्य तस्य स्वोपज्ञतासाधनं तु निम्नोल्लिखितहेतुभिः—

१ न हि सूत्रे मंगलसंबंधादिनिर्देशः, भाष्य एव च सः, २ तत्त्वार्थेत्यभिधाननिर्देशोऽपि तत्रैव भाष्ये, ३ संग्रहकरणप्रतिज्ञाऽपि भाष्य एव, ४ न कुत्रापि भाष्ये सूत्रकृतां बहुमानः, स च स्वोपज्ञत्वादेव भाष्यस्य, ५ न च कुत्रापि विकल्पः सूत्रार्थस्य, ६ अग्रे दृश्यमानानि च सूत्राधिकारेषु भाष्यकाराणां भवदसद्वाच्यवचनानि ।

सू. ९ ज्ञानं वक्ष्यामः, सू. ३४ चारित्रं नवमेऽध्याये वक्ष्यामः, अ. २ सू. १ उक्तं भवता जीवादीनि तत्त्वानि, अ. २ सू. ११ परस्ताद् वक्ष्यामः, अ. २ सू. १९ उक्तं भवता पंचेन्द्रियाणीति, अ. २ सू. २२ उक्तं भवता पृथिव्येत्यादि, अ. २ सू. २४ उक्तं भवता द्विविधाः जीवाः, अ. २ सू. ३१ योगविशेषादिति वक्ष्यामः, अ. ३ सू. १ उक्तं भवता, अ. ३ सू. ६ उक्तं भवता लोकाकाशे—तदनन्तरं०, अ. ३ सू. १३ उक्तं भवता—स्वभाव०, अ. ४ सू. १ उक्तं भवता भवप्र० केवलि० सराग० न देवाः, अ. ४ सू. ११ उक्तं भवता देवाश्च० दशाष्ट०, अ. ४ सू. २३ उक्तं भवता द्विविधाः कल्पोप०, अ. ४ सू. २७ उक्तं भवता तिर्यग्यो० माया०, अ. ५ सू. ३३ उक्तं भवता जघन्यगुण०, अ. ५ सू. ३६ उक्तं भवता द्रव्याणि, अ. ५ सू. ४० उक्तं भवता बन्धे, अ. ६ सू. १० उक्तं भवता सकषाया०, अ. ७ सू. ७ उक्तं भवता हिंसा०, अ. ७ सू. १९ यथाक्रममिति ऊर्ध्वं यद् वक्ष्यामः, अ. २ सू. २ यथाक्रममिति येन सूत्रक्रमेणात ऊर्ध्वं वक्ष्यामः, अ. ७ सू. ३१ सचित्तनिक्षेप०, अ. ८ सू. ६ इत उत्तरं यद् वक्ष्यामः, अ. ९ सू. १ संवरं वक्ष्यामः, अ. ९ सू. १८ तत्पुलाकादिषु विस्तरेण वक्ष्यामः, अ. ९ सू. २१ इत उत्तरं यद् वक्ष्यामः, अ. ९ सू. ४० उक्तं भवता पूर्वे शुक्ले, अ. ९ सू. ४७ उक्तं भवता परीषहजयात्

अनर्थान्तरनिर्देशोऽत्र प्रकरणे तथा तत्त्वार्थे इत्येककर्तृकतोहः । २२९ आर्या—नैकैरनुयोगनयप्रमाणमार्गैः—प्रमाणबोधैरधिगमः । नामादिभिश्चतुर्भिरनुयोगद्वारैः—निर्देशादिभिः षड्भिरनुयोगद्वारैः, सद्भूतप्ररूपणादिभिरष्टभिरनु० । १७–१८–१९ आर्यासु वैराग्यरागद्वेषपर्यायाः २२३ अधिगमनिसर्गपर्यायाः ।

सभाष्यतत्त्वार्थे–१–३ निसर्गे–अभिगम १–१३ मतिः १–१५ अवग्रहो–ईहा–अपायो–धारणा १–२० श्रुत० १–३५ नयाः ७–८ हिंसा ७–१२ इच्छा ८–१० क्रोधः–मानः–माया–लोभो ९–६ क्षमा ९–२२ आलोचनं–विवेको–व्युत्सर्गे–छेदः उपस्थापनं ९–२५ अथोपदेशो

स्वोपज्ञतत्त्वार्थसूत्रभाष्यकर्तृभिः (श्रीउमास्वातिवाचकैः) एव कृतमेतत्प्रकरणमित्येतत् निम्नोल्लिखितसमानपदार्थवाक्यात् सुकरमूहितुं—

सू. २ तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं सू. ३ तन्निसर्गादधिगमाद् वा	एतेष्वध्यवसायो योऽर्थेषु विनिश्चयेन तत्त्वमिति सम्यग्दर्शनमेतत्तु तन्निसर्गादधिगमाद्वा ॥ २२२ ॥
निसर्गः—अधिगमः—	शिक्षाऽऽगमोपदेशश्रवणान्येकार्थिकान्यधिगमस्य । एकार्थः (र्थे) परिणामो भवति निसर्गः स्वभावश्च ॥ २२३ ॥
सू. १ एकतराभावेऽपि	तास्वेकतराभावेऽपि मोक्षमार्गोऽप्यसिद्धिकरः ॥ २३० ॥ पूर्वद्वयसम्पदपि तेषां भजनीयमुत्तरं भवति । पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः ॥ २३१ ॥
सू. ११ आद्ये. प्रत्यक्ष० १२	ज्ञानमथ पञ्चभेदं तत् प्रत्यक्षं परोक्षं च ॥ २२४ ॥ तत्र परोक्षं द्विविधं श्रुतमाभि- निबोधिकं च विज्ञेयम् । प्रत्यक्षं त्ववधिमनःपर्यायौ केवलं चेति ॥ २२५ ॥
८—६ विस्तराधिगमः ७ विस्तरेणाधिगमः	एषामुत्तरभेदविषयादिभिर्भवति विस्तराधिगमः । —०—० ॥ २२६ ॥
सू. ३१ एकादीनि	० एकादीन्येकस्मिन् भाज्यानि त्वाचतुर्भ्य इति ॥ २२६ ॥

भा० सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं०	सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति नियमतः सिद्धम् । आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम् ॥ २२७ ॥
२–८ उपयोगो० ९ अष्टचतुर्भेदः	सामान्यं खलु लक्षणमुपयोगो भवति सर्वजीवानाम् । साकारोऽनाकारश्च सोऽष्टभेदश्चतुर्धा च ॥ १९४ ॥
३–६ सुप्रतिष्ठकवज्रा० (वृत्तौ–अमुनैव सूरिणा प्रकरणांतरेऽभिहितः तत्रा०)	तत्राधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्णयन्त्यधोलोकम् । स्थालमिव च तिर्यग्लोकमूर्ध्वमथ मल्लकसमुद्गम् ॥ २११ ॥ सप्तविधोऽधोलोकस्तिर्यग्लोको भवत्यनेकविधः । पञ्चदशविधानः पुनरूर्ध्वलोकः समासेन ॥ २१२ ॥

१ ५ १९ २४ ५–२ ६ २० २९ ३ १७ २२ ३१ ४ १८ २३ ३०सूत्राणि	उत्पादविगमनित्यत्वलक्षणं यत्तदस्ति सर्वमपि । सदसद् वा भवतीत्यन्यथाऽर्पितानर्पितविशेषात् ॥ २०४ ॥ योऽर्थो यस्मिन्नाभूत् साम्प्रतकाले च दृश्यते तत्र । तेनोत्पादस्तस्य विगमस्तु तस्माद्विपर्यासः ॥ २०५ ॥ साम्प्रतकाले चानागते च यो यस्य भवति सम्बन्धी । तेनाविगमस्तस्येति स नित्यस्तेन भावेन ॥ २०६ ॥ धर्माधर्माकाशानि पुद्गलाः काल एव चाजीवाः । पुद्गलवर्जमरूपं तु रूपिणः पुद्गलाः प्रोक्ताः ॥ २०७ ॥

द्व्यादिप्रदेशवन्तो यावदनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः । परमाणुरप्रदेशो वर्णादिगुणेषु भजनीयः ॥ २०८ ॥
भावे धर्माधर्माम्बरकालाः पारिणामिका ज्ञेयाः । उदयपरिणामि रूपं तु सर्वभावानुगा जीवाः ॥ २०९ ॥
जीवाजीवा द्रव्यमिति षड्विधं भवति लोकपुरुषोऽयम् । वैशाखस्थानस्थः पुरुष इव कटिस्थकरयुग्मः ॥ २१० ॥
लोकालोकव्यापकमाकाशं मर्त्यलौकिकः कालः । लोकव्यापि चतुष्टयमवशेषं त्वेकजीवो वा ॥ २१३ ॥
धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् । कालं विनाऽस्तिकाया जीवमृते चाप्यकर्तॄणि ॥ २१४ ॥
धर्मो गतिस्थितिमतां द्रव्याणां गत्युपग्रहविधाता । स्थित्युपकर्त्ताऽधर्मोऽवकाशदानोपकृद् गगनम् ॥ २१५ ॥
स्पर्शरसवर्णगन्धाः शब्दो बन्धोऽथ सूक्ष्मता स्थौल्यम् । संस्थानं भेदतमश्छायोद्योताऽऽतपश्चेति ॥ २१६ ॥
कर्मशरीरवाग्विचेष्टितोच्छ्वासदुःखसुखदाः स्युः । जीवितमरणोपग्रहकराश्च संसारिणः स्कन्धाः ॥ २१७ ॥
परिणामवर्त्तनाविधिपरापरत्वगुणलक्षणः कालः । सम्यक्त्वज्ञानचारित्रवीर्यशिक्षागुणा जीवाः ॥ २१८ ॥

८—१
८—५

मिथ्यादृष्ट्यविरमणप्रमादयोगास्तयोर्बलं दृष्टम् । तदुपगृहीतावष्टविधकर्मबन्धस्य हेतू तौ ॥ ३३ ॥
पञ्चनवद्व्यष्टविंशतिकद्विश्चतुःषट्कसप्तगुणभेदः । द्विःपञ्चभेद इति सप्तनवतिभेदस्तथोत्तरतः ॥ ३५ ॥
एवं रागो द्वेषो मोहो मिथ्यात्वमविरतिश्चैव । एभिः प्रमादयोगानुगैः समादीयते कर्म ॥ ५६ ॥

६—३ योग. पुण्य—पाप
४

योगः शुद्धः पुण्यास्रवस्तु पापस्य तद्विपर्यासः ५ ।
वाक्कायमनोगुप्तिर्निराश्रवः संवरस्तूक्तः ॥ ६ ॥ २२० ॥

९–७ माता हि भूत्वा भगिनी माता भूत्वा दुहिता आद्युत्तरकारणाशुचित्वा०	अशुचिकरणसामर्थ्यादाद्युत्तरकारणाशुचित्वाच्च । देहस्याशुचिभावः स्थाने स्थाने भवति चिन्त्यः ॥ १५५ ॥ माता भूत्वा दुहिता भगिनी भार्या च भवति संसारे । व्रजति सुतः पितृतां भ्रातृतां पुनः शत्रुतां चैव ॥ १५६ ॥
९–११ जिनवेदनीयाश्रयाः तद्यथा क्षुत्पिपासा०	

इत्यादिस्थानेषु सभाष्यतत्त्वार्थप्रकृतप्रकरणयोः साम्यमीक्षित्वा कस्को नैषामेककर्तृकतामङ्गीकुर्यात् ? । किंच—

अव्याहतश्रीमन्महावीरस्वामिशासनाः श्वेताम्बरास्तु अनेकग्रन्थेषु तत्त्वार्थसूत्रतद्भाष्यैतत्प्रकरणानामेककर्तृकतामुद्घाटमस्तकं ब्रुवत एव । प्रकरणमेतत् न श्रीतत्त्वार्थवत् केवलदर्शनशास्त्रतया दृश्यं, किन्तु श्रीचतुर्विधश्रमणादिसंघस्याराधनाहेतुकप्रशमस्थैर्यार्थं, तत एव च प्रान्त्यभागे अकृतार्थसाधूनाश्रित्यानुपंगिकपारमार्थिकफलदर्शनवत् (२९६ तः ३०१ यावत्) गृहाश्रम्यपरपर्यायश्रावकाणां तद्व्रतसम्यक्त्वाचारनिदर्शनपूर्वकं तथाफलदर्शनं । शास्त्रं चेदं प्रशमरत्याख्यमन्वर्थसंज्ञाधारकं, तत एव 'प्रशमेष्टतयाऽनुसृताः' इति 'प्रशमजननशास्त्रपद्धतयः' इति चोदाजहुः पूज्याः, न चेदं तत्त्वार्थादिवत् पदार्थस्वरसनिरूपणामात्रप्राधान्यभृत् सार्वपार्षत्कं वा, किंत्वाचरणप्राधान्यभृत्, तत एव च प्रान्ते यतिदेशविरतानां साक्षात् पारम्परिकं च यत् प्रशमाचरणस्य फलं तदुपादर्शयन्, प्रशमश्च जैनानां नेतरदर्शनभावितानामिव केवलात्ममननादिलभ्यः, किन्तु कषायशान्तियुग्वैराग्यादिसमाचरणद्वारा, अत एव तत्रभवन्तोऽत्र प्रशमप्राधान्येन प्रावीवर्त्तन्, सम्यक्त्वादीनां चाराधनापरतया व्याख्यानं चक्रुः । विषयाश्चेहत्या विषयानुक्रमतो यथावद् ग्रंथपरिभावनतश्च गम्याः । शास्त्रं चेदं वाचकचक्रवर्त्तिविरचितत्वेनातीव प्रत्नं, तत एव चाचारांगादिचूर्णिकाराद्या अपि 'नैवास्ति राजराजस्ये'त्याद्याः कारिकाः साक्षि-

त्वेनोपष्टंभकत्वेन चोदाहृतवन्तः। न च वाच्यं वाचकचक्रवर्त्तिन इमे दिगम्बरमतोत्पत्तेरर्वाक्कालीनाः, न तु ततः प्राचीनाः, कथमन्यथा 'सचित्ताचित्तमीसेसु' इत्यादिवीतरागागमवत् 'सचित्तादिसंग्रहः परिग्रहः' इति परिग्रहस्य लक्षणमकृत्वा 'मूर्च्छा परिग्रहः' इति परिग्रहस्य लक्षणं नग्नाटनाटकनिकन्दननिपुणं न्यवेदयन्?, कथं च परिषहावतारे 'क्षीणकषाये क्षीणमोहे क्षीणे वा एकादशे'त्येवमप्रणीय सूत्रं 'जिने एकादशे'ति प्रणीतवन्तः?, दिग्वसनकल्पितकेवल्याहारनिषेधप्रतिषेधपरमेव तत्, कथं च 'यद्वत्तुरग' इत्यादिना सत्स्वप्युपकरणेषु निर्ग्रन्थतानिरूपणपटुं चक्रुः कारिकामत्र?, सत्यमेतत्, परं नह्येतद् वक्तुमपि शक्यं यदुत नान्ये दिगंबरेभ्यः सचित्तादिसंगमात्रविरोधिनो नाभूवन्, अन्यगृहिलिंगसिद्धिविचारेऽपि तद्वाच आवश्यकता दुर्वारा, गोशालकस्य चाचेलक्यावस्थश्रीमन्महावीरस्वामिभ्यः पृथग्भावात् अचेलतयैवावस्थानात्, ऐतिहासिका अपि आजीविकमतमचेलकमित्याश्रिताः, जिने एकादशेति वचनं तु उपशान्तमोहादेरुक्तत्वात् सरलमेव, नग्नाटनाटकनिकन्दननिपुणं तु अवश्यमेव तत्। वाचकवरा ग्रन्थेऽस्मिन्नधिकाराणां द्वाविंशतिमुपबबन्धुरिति प्रतिभानं तु प्रकृतवृत्तिविलोकनपराणां प्रान्त्यभागे तदुल्लेखान्न दुष्करमिति। वृत्तिकाराश्चात्र श्रीहरिभद्रसूरीन्द्राः, परं नैते याकिनीमहत्तरासूनुत्वेन ख्याता विरहांकाः, किंतु श्रीमानदेवसूरिसन्तानीयाः, प्रशस्तेश्चास्या वृत्तेः स्पष्टमेतत्। निर्माणकालश्च वृत्तेः पंचाशीत्यधिकैकादशशताब्दीरूप इति स्वयमेव वृत्तिकारा दर्शितवन्तः। यद्यपि सवृत्तिकमेतद् ग्रन्थरत्नं मुद्रितपूर्वं तथाऽपि तत्प्रतीनां दुर्लभतमत्वात् सकलश्रमणसंघस्यातीवोपयोगित्वाच्च भूय उन्मुद्रणमस्य, कृतेऽपि शोधनयत्ने स्खलनबाहुल्यान्मंदमेधसां क्षन्तव्यं क्षुण्णमत्र विपश्चिद्वरैरिति प्रार्थयित्वोपरमते आनन्दसागरोऽयमिति

वीरसं० २४६६ वि० सं० १९९६ चैत्रकृष्णपष्ठ्यां श्रीसिद्धक्षेत्रे

प्रशमरतिस्था अधिकाराः (प्रशमरत्यधिकारानुक्रमः)

प्रशमरतिबृहद्विषयानुक्रमः

इति आचाराधिकारः

शेठ देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धार फंडना कार्यकरो

ट्रस्टीमंडल

(१) मंछुभाई साकरचंद-झवेरी,
(२) नेमचंद अभेचंद, जे. पी.
(३) नेमचंद गुलाबचंद देवचंद
(४) हीराभाई मंछुभाई झवेरी
(५) साकरचंद खुशालचंद झवेरी

मंत्री—

जीवणचंद साकरचंद झवेरी.

॥११॥

अनन्तलब्धिनिधानाय श्रीगौतमगणेन्द्राय नमः

विद्वद्वृन्दमनोज्ञकाव्यततिभिर्यः स्तूयते सर्वदा, भूपालप्रतिबोधको गुरुमतिः सिद्धान्तपारङ्गमी ।
व्याख्यादानविचक्षणः शुभगुणैर्विख्यातकीर्तिः सुधी, आनन्दाब्धिमुनीश्वरं गणपतिं वन्दे महाज्ञानिनम् ॥

श्रीमद्उमास्वातिविरचिते प्रशमरतिप्रकरणे

किञ्चिद्वक्तव्य

शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंडना, अने श्रीमतीआगमोदय–समितिना नामथी आजे जैन–अजैनसमाजना साक्षर-वर्गमांथी भाग्येज कोई अणजाण हशे. फंड तरफथी आगम–प्रकरण–चरित्रादि न्हाना म्होटा सित्याशी ग्रन्थो अने आगमोदय–समिति तरफथी एकसठ ग्रन्थो वांचकोनां हाथमां समर्पित थई चूक्या छे. फंडमांथी अन्तिम ग्रन्थ वि० सं० १९९३ मां श्रीभरतेश्वर–बाहुबलिवृत्तिनो द्वितीय विभाग "ग्रन्थाङ्क ८७" प्रसिद्ध कर्या बाद, लगभग त्रण वर्षे "ग्रन्थाङ्क ८८" तरीके श्रीमद् उमास्वाति-विरचित श्रीप्रशमरति–प्रकरण नामनो आ ग्रन्थ श्रीमद् हरिभद्रसूरिना विवरण सहित वांचको समक्ष रजू कराय छे. जो के आ

पछी बहार पडनारा ग्रन्थोमां (१) बे टीकाओ सहित अध्यात्मकल्पद्रुम "अंक ८९" (२) गौतमीय महाकाव्य, "अंक ९०" (३) सटीक वैराग्यादि त्रण शतको आदि ग्रन्थो (४) अभिधानकोष–आदि प्रेसमां चालु छे. ग्रन्थने बहार पाडवामां लगभग त्रण वर्षनुं अंतर पड्युं छे खरूं पण सांसारिक अनेक उपाधियो वश त्रण वर्षे पण बहार पाडवा माटे हुं मने भाग्यशाली समजुं छुं.

ग्रंथनो विषय शांतरसनो एकांत उपदेश छे, ए "प्रशमरति" नामथी स्पष्ट जणाई आवे छे. मूलग्रन्थना रचयिता पूर्वधर आचार्य श्रीमान् उमास्वाति–वाचक छे. तेओ श्री क्यारे थया अने एमणे कया देशनी भूमि पोताना जन्मादिथी पवित्र करी हती, ते बाबतनो चोकस निर्णय तेवा साधनोना अभावे जो के अद्यापि थई शक्यो नथी, छतां सभाष्य–तत्त्वार्थसूत्रना रचयिता "उमास्वाति–वाचक" ए ज प्रस्तुत ग्रन्थना मूल प्रणेता छे. स्वयं उमास्वातिजीनी रचेली तत्त्वार्थभाष्यनी सम्बन्ध कारिकामांना—

"वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः प्रकाशयशसः प्रशिष्येण । शिष्येण घोपनन्दिक्षमाश्रमणस्यैकादशाङ्गविदः ॥ १ ॥
"वाचनया च महावाचकक्षमणमुण्डपादशिष्यस्य । शिष्येण वाचकाचार्यमूलनाम्नः प्रथितकीर्तेः ॥ २ ॥
"न्यग्रोधिकाप्रसूतेन विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि । कौभीषणिना स्वातितनयेन वात्सीसुतेनार्घ्यम् ॥ ३ ॥
"अर्हद्वचनं सम्यग्, गुरुक्रमेणागतं समवधार्य । दुःखार्तं च दुरागम–विहतमतिं लोकमवलोक्य ॥ ४ ॥
"इदमुच्चैर्नागरवाचकेन सत्त्वानुकम्पया दृब्धम् । तत्त्वार्थाधिगमाख्यं स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्)
"यस्तत्त्वाधिगमाख्यं ज्ञास्यति च करिष्यते च तत्रोक्तम् । सोऽव्याबाधसुखाख्यं प्राप्स्यत्यचिरेण परमार्थम् ॥ ६ ॥"

आ छ श्लोकोथी श्रीउमास्वातिजी सम्बन्धे खुदनी लखेली मात्र आटली ज विगतो स्पष्ट जणाई आवे छेः—

"एओश्रीना दीक्षागुरु अगियार अङ्गना धारक घोषनन्दि क्षमाश्रमण, अने गुरुना गुरु वाचकमुख्य शिवश्री हता. विद्यागुरु महावाचक मुण्डपादना शिष्य मूल नामना वाचकाचार्य हता. एओश्रीनुं जन्मस्थान न्यग्रोधिका गाम, अने कौभीषणि गोत्र हतुं. पितानुं नाम स्वाति अने मातानुं नाम वात्सीगोत्रीय उमा हतुं. पोते आर्य शांतिश्रेणिकथी नीकळेली उच्चनागर शाखा[?]मां दीक्षित हता. ए श्रीउमास्वाति–वाचकश्रीए गुरुपरम्पराथी प्राप्त करेला आर्हत–उपदेशने भली रीते हृदयमां धारण करीने, तथा दुरागमो (मिथ्याशास्त्रो)द्वारा हतबुद्धि दुःखित लोकने देखीने प्राणीओना उपर अनुकम्पाथी प्रेराई तत्त्वार्थाधिगम नामनुं स्पष्ट (अर्थनी स्पष्टतावाळुं) शास्त्र विहार करतां कुसुमपुर (विहार देशना पट्ना—पाटलीपुर) नगरमां रच्युं."

आमां यद्यपि एमना समयनो चोक्स निर्णय थई शकतो नथी, छतां एटलुं चोक्स छे के एओश्री पूर्वधरोना समयमां थयेला चतुर्दशपूर्वधर होई विक्रमनी पांचमी–छठ्ठी शताब्दीथी प्हेला थयेला अति प्राचीन आचार्य छे. पोते ५०० ग्रन्थ–प्रकरणना प्रणेता हता.

---

१ "कौभीषणिनेति गोत्राख्यानम्, स्वातितनयेनेति पितुराख्यानम्, वात्सी–सुतेनेति गोत्रेण, नाम्ना उमेति मातुराख्यानम् ॥". तत्त्वार्थसूत्र–सिद्धसेनीयटीका अंक ७६ शेठ दे० ला०नी, पत्रांक ३२६–२७. माताना 'उमा' अने पिताना 'स्वाति' उपरथी तेओश्रीनुं नाम 'उमास्वाति'. विशेष इच्छावालाए दे० ला० जैन पुस्तकोद्धार फंडना छपावेला अंक ७६, तत्त्वार्थसूत्रना बीजा भागनो अंग्रेजी प्रवेशक (इंट्रोडक्शन) वगेरे जोवुं.

२ "थेरे अज्जसंतिसेणिए माढरसगुत्ते"..."थेरेहिंतो णं अज्जसंतिसेणिएहिंतो माढरसगुत्तेहिंतो एत्थ णं 'उच्चानागरी साहा' निग्गया ।" कल्पसूत्रस्थविरावलि, शेठ दे० ला० जैन पुस्तकोद्धार फंड, अंक ८२, कल्पसूत्र–बारसा सचित्र, पत्राङ्क ६७.

३ "तत्त्वार्थाधिगमाख्यं शास्त्रं भव्यसत्त्वानुकंपया विरचितं स्फुटार्थमुमास्वातिनेति ।" दे० ला०नो अंक ७६ तत्त्वार्थसूत्र बीजो भाग, पत्राङ्क ३२७.

विवरणकार श्रीहरिभद्रसूरिनो समय विक्रमनी १२मी सदीनो उत्तरार्द्ध सुनिश्चित छे. कारण के, खूद टीकाकारे प्रशस्तिमां "वि० सं० ११८५मां अणहिलपुर पाटणनी अंदर महाराजा जयसिंहदेवना राजकालमां आ टीका रची छे;" एवुं स्पष्ट उल्लेख्युं छे (प्रशस्तिश्लोक ४). आ टीका सिवाय प्रस्तुत वृत्तिकारना समये एक वृहद्वृत्ति हती एटलुं चोक्कस मालूम पडे छे. ए वृहद्वृत्तिने अनुसरीने ज आ वृत्ति रचायानुं प्रशस्तिमां स्पष्ट उल्लेखेलुं छे (प्रशस्तिश्लोक ३). ए वृहद्वृत्ति अद्यापि उपलब्ध थई शकी नथी.

टीकाकार १४४४ बौद्ध साधुओने समळीरूपे आकर्षणार अने तेना प्रायश्चित्त–निमित्त (?) १४४४ ग्रन्थोना प्रणेता; दरेक ग्रन्थांते 'विरह' शब्द योजनारा 'याकिनीमहत्तरासूनु'ना उपनामथी प्रसिद्ध 'श्रीमद्धारिभद्रसूरि' नहि, पण वृहद्गच्छीय 'श्रीमान् देवसूरि'ना सन्तानीय श्रीहरिभद्रसूरीन्द्र छे (प्रशस्तिश्लोक १).

ग्रन्थसंशोधनकार्ये माटे आगमोद्धारक आगमव्याख्याप्रज्ञ साक्षरशिरोमणि आचार्यवर श्रीमद् आनन्दसागरजी सूरिश्वर—के जेमनी कृपाछाया नीचे ८८ अंको प्रसिद्ध करवा शक्तिमान थया छीए तेमना—हुं तथा श्रीमान् ट्रस्टीवर्यो अहर्निश ऋणी छीए.

शेठ दे० ला० जैन पुस्तकोद्धार फंडना उद्भवनो सामान्य इतिहास अत्रे आपवो योग्य लेखुं छुं:—

जेमनी स्मृतिने अर्थे आ फंड स्थापवामां आव्युं छे ते शेठ देवचंद लालभाई जव्हेरीए पोताना मृत्युपत्रमां रू० १००००० (एक लाख)नी रकम आ प्रमाणे शुभ कार्योमां खर्चवा माटे पोताना ट्रस्टीयोने फरमाव्युं हतुं.

२०००० जूना दहेरासरोनो जीर्णोद्धार करवामां. (आ रकम, शेठ आणंदजी कल्याणजीनी पेढी मारफते, ए पेढीनी पण एटली ज रकम उमेरावीने राणकपुरजीना धन्नाशाह पोखाडना जगप्रसिद्ध दहेरासरना जीर्णोद्धारमां शेठ देवचंदना ट्रस्टीओए भाई गुलाबचंदनी देखरेख नीचे खरची छे.)

५००० पांजरापोळ सुरत अने वीजे. (सुरतनी पांजरापोळमां अपाई.)

२५००० वाडी करवा मांडी छे तेनी धर्मशाला करवी. (सुरतमां शेठ देवचंदे रू० २०००० (वीस हजार) खरची वाडी बांधवा मांडी हती तेमां पचीश हजार उमेरी धर्मशाला स्थापी. जेथी धर्मशालामां रू० ४५००० (पिस्तालीश हजार)नी रकम थई.)

५००० केशर अने वरास फंडमां. (आ रकम शेठ घेलाभाई लालभाई झवेरी केशर बरास फंडमां अपाई छे.)

शेठ देवचंद उपर मुजव रू० ५५००० (पंचावन हजार) खरचवानी यादि लखी शक्या हता. अने रू० एक लाखमांथी रू० ४५००० (पिस्तालीस हजार) क्यां खरचवा फरमाववुं ते विचार करी लखवाना हता, परंतु पोताना अवसान काल पूर्वे ए यादि पूर्ण करी शकाई नहि, जेथी पिस्तालीस हजारनी रकम नाम–निर्देश विनानी शुभकार्यमां खरचवानी बाकी रही. ए रू० पिस्तालीश हजारनी रकम सारा कार्योमां खरचवानी शेठ देवचंदना सुपुत्र शा. गुलाबचंदनी रजा मलवा उपरांत, शा० गुलाबचंद देवचंदे पोताना तरफथी पण मर्हूमनी यादगिरीमाटे शुभकार्यमां खरचवा काढेला रू० २५००० (पचीश हजार) पण आ रकममां उमेरी मर्हूम शेठ देवचंदना नामनुं एक स्थायि फंड स्थापवा सूचव्युं. आथी रू० पचीश हजारनी रकमने रू० पिस्तालीश हजारनी रकम साथे उमेरी रू० ७०००० (सित्तेर हजार) संगीन फंड स्थापवा माटे ट्रस्टीओद्वारा जूदा राखवामां आव्या.

आचार्य महाराज १००८ श्रीमद् आनन्दसागर—सूरीश्वरनी (ते समये पन्यास पदे) सलाह अने उपदेशथी तथा शा. गुलाबचंद देवचंद झवेरीनी सम्मतिथी, आ एकत्र रकमोनुं मर्हूम शेठ देवचंदनी यादगीरी माटे "शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड" नामनुं आ ट्रस्ट शेठ देवचंदना मृत्युपत्रना ट्रस्टीयो (१) शेठ नगीनभाई घेलाभाई, (२) शेठ केशरीचंद रूपचंद, (३) शा. जीवनचंद साकरचंद अने (४) बाई वीजकोरे (शेठ देवचंदनी पुत्रीए) ईस्वी सन् १९०९मां स्थाप्युं. तेमज योग्य व्यवस्था जलवाई रहेवा माटे (१) शेठ नगीनभाई घेलाभाई, (२) शेठ केशरीचंद रूपचंद, (३) शा० जीवनचंद साकरचंद, (४) शा० गुलाबचंद देवचंद, (५) शेठ फुलचंद कस्तूरचंद, अने (६) शा० मंछुभाई साकरचंदने ट्रस्टीओ निमी ट्रस्टडीड करावबामां आव्युं.

मर्हूम शेठनी दिकरी, शेठना मृत्युपत्रनी एक एक्झीक्युट्रेस, अने मर्हूम शा० मूलचंद नगीनदास झवेरीनी विधवा बाई वीजकोरनी, आशरे रू० २५००० (पचीश हजार) नी रकम बाई वीजकोरना मृत्युपत्रना ट्रस्टीयो तरफथी, ईस्वी सन् १९११ना एक दस्तावेजद्वारा भेट मलवाथी, तथा मर्हूम शेठना भत्रीजा अने फंडना एक ट्रस्टी मर्हूम शेठ नगीनभाई घेलाभाई झवेरीना मृत्युपत्रनी रूये रू० २००० (बे हजार)नी रकम तेमना ट्रस्टी अने एक्झीक्युट्रेस "बाई चंदन उर्फे लीलावती" तरफथी ईस्वी सन् १९२२मां भेट मलवाथी तथा परचुरण व्याजनी रकमो मलवा—वधवाथी फंडनुं भंडोल रू० ११०००० (एक लाख दश हजार) ना आशरानुं थयुं छे.

फंडनो आन्तरिक उद्देश "जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक धार्मिक—साहित्यनी, जेवुं के प्राकृत, संस्कृत, गुजराती, अंग्रेजी वगेरे भाषामां लखायेलां वंचायेलां प्राचीन पुस्तको, काव्यो, निबन्धो, लेखो वगेरेनी जालवणी, खीलवणी, पुनरुजीवन, रक्षण अने अभिवृद्धि करवानो छे." प्राचीनतानी हद विक्रम सं० १९५० पूर्वेनी ट्रस्टडीडमां आंकवामां आवेली छे.

शेठ केशरीचंद रूपचंद सने १९१६मां ट्रस्टीपदमांथी मुक्त थया, अने शेठ नगीनभाई घेलाभाई सं० १९७८, ईस्वी सन् १९२१मां देहमुक्त थवाथी, शेठ अमरचंद कल्याणचंद अने शेठ नेमचंद अभेचंदने सने १९२६मां ट्रस्टी निमवामां आव्या. भाईश्री गुलाबचंद देवचंद सं० १९८३ सन् १९२७मां देहमुक्त थवाथी, तथा शेठ फुलचंद कस्तूरचंदना सने १९२८ना राजीनामाथी शा० नेमचंद गुलाबचंद देवचंद अने शेठ हीराभाई मंछुभाईनुं सने १९२९मां ट्रस्टी तरीके संवरण करवामां आव्युं. अने चारे नवा ट्रस्टीयोनुं सने १९२९मां निमणुकखत (एपोइंटमेंट–डीड) करावी लेवडाव्युं.

शेठ अमरचंद कल्याणचंदना सने १९३२मां थयेला अवसानथी, शेठ साकरचंद खुशालचंदने सने १९३६मां ट्रस्टी-पदे संवरवामां आव्या, अने सने १९३६मां निमणूकनो दस्तावेज (एपोइंटमेंट–डीड) कराववामां आव्यो.

सने १९३७मां में जीवणचंदे ट्रस्टीपणानुं राजीनामुं आप्युं; अने अमुक समय वाद ट्रस्टीमंडले मारुं राजीनामुं स्वीकारी मने ट्रस्टीपदथी मुक्त करी मंत्री तरीके नीम्यो.

फंडनी शरूआतथी फंडनुं भंडोळ सं० १९९३ सुधी गवर्न्मेंट सिक्युरिटिमां रोकवामां आवेलुं हतुं. सं० १९९३मां मुंबई वहार फोट–कालवादेवी रोड उपर फंडने उत्पन्न माटे मकान खरीदवामां आव्युं त्यारथी फंडनुं लगभग सघळुं भंडोळ स्थावर मिल्कतमां रोकायेलुं छे.

खरीद करायेला मकाननुं नाम निम्न प्रमाणे योजवा अने अंकित करवामां आव्युं छेः

मिल्कतनी मालिकीनु सूचन]

"शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड मिल्कत (सुरत)"

मिल्कतनुं नामसूचन]

"आगमोद्धारक"

पूर्वे मूल अवचूरी अने टीकासहित आ ग्रन्थ वि० सं० १९६६मां श्रीजैनधर्मप्रसारक सभा, भावनगर तरफथी तेम ज टीका अवचूरीसहितनुं भाषान्तर पण ए ज संस्था तरफथी वि० सं० १९८८मां प्रसिद्ध थयुं हतुं. भावनगर संस्थाए छपावेल टीका श्रीहरिभद्रजीवाली टीका छे, एवुं तेओए अनुमान कर्युं छे, पण ते टीका श्रीहरिभद्रजीवाली नथी ज. अमारी आ छपावेल टीका श्रीहरिभद्रजीवाली छे, ज्यारे भावनगर संस्थाए छपावेल टीका क्यां तो आना प्रशस्ति श्लोक ३मां सूचवेल "परिभाव्य वृद्धटीकाः

सुखबोधार्थं समासेन" वाली वृद्धटीका होवी जोईए, अथवा तो कोई अन्य टीका होवी जोईए. तेमां कर्त्तानुं नाम न होवाथी ते श्रीहरिभद्रजीकृत छे एवुं अनुमान करवामां आव्युं हशे तेम मारुं मानवुं थाय छे. अमे बहार पाडीए छीए ए आ टीका भावनगर संस्थाए बहार पाडी छे, ते करतां तद्दन जूदी ज वस्तु छे. अमने विशेष हर्ष थाय छे के एक अप्रसिद्ध कृति ज प्रसिद्ध करवा अमे भाग्यशाली थया छीये. आ बे तद्दन जूदी ज वस्तुओ छे ए जाणवानुं सौभाग्य अमने नीचे प्रमाणे अचानक प्राप्त थयुं छेः

परम श्रुत प्रभावक मंडल, मुंबईने प्रशमरतिनुं भाषांतर भावनगरथी छपायेला उपरथी छपावानी इच्छा होवाथी तेना जैन-दिगंबर पंडित पर भावनगर संस्थानी छपावेल प्रशमरति मोकलवामां आवी. अमे पण फरीथी प्रशमरति छपावीए छीए अने एना संशोधक परमश्रुतज्ञानी अधुना अप्रतीम, अजोड आगम-निगम-तत्त्वज्ञाता श्वेताम्बर-जैन आचार्य आनन्दसागर सूरीश्वरजी छे तेथी ए मुद्रण विशेषे शुद्ध हशे तेम ते विद्वानने भासतां अमारी पासेथी छपायेल आखो ग्रंथ या तो अधूरो होय तो तेटला पण छपायेला फारमो अमारी पासेथी मांगतां अमे जेटला छपाया हता तेटला तेमने पूरा पाड्या. दिगंबर-जैन पंडितने बन्नेनुं अवलोकन करतां जणायुं के बन्नेमां कर्त्तानुं नाम श्रीहरिभद्रसूरि सूचवेल छे, ज्यारे बन्ने वस्तु तद्दन निराली ज छे, अने तेमां पण श्वेतांबर-जैन आचार्य आनन्दसागर सूरिवाळुं मुद्रण तद्दन ओछुं छे, या तो त्रूटक छे, ज्यारे भावनगरवाळुं मुद्रण सम्पूर्ण अने विस्तारवाळुं छे. आ उपरथी मुंबईना तेना काम करनार मारफते अमारा उपर सूचन आव्युं, जेथी अमोने अमारुं तथा भावनगर संस्थानुं एम बन्ने मुद्रणो साद्यंत जोई-जोवडावी जवानी फरज पडी. ए मुद्रणो जोई जतां मालूम पड्युं के अमारावाळी श्रीहरिभद्रजीनी "सरल-सुबोध-टीका" छे, ज्यारे भावनगर संस्थावाळी "वृद्ध-टीका" अथवा कोई अन्य टीका ज होई बन्ने ग्रन्थो तद्दन निराला ज छे.

श्रीहरिभद्रजीनी वृत्तिमां 'सुगमत्वलघुत्वाभ्यां' एम कहीने संक्षिप्त करवानो ग्रन्थकारनो उद्देश छे, ए तेओने नथी समजायुं तेथी तेमने आ विवरण ओछुं के त्रुटक जणायुं छे. आ निवेदनमां उल्लेखित टीकाओ उपरांत बीजी कोई टीकाओ आ ग्रंथपर रचाई छे के नहीं ते जाणी शकातुं नथी. अमारा तरफथी तद्दन नवीन ज प्रकाशन अन्तभागे अवचूरीसहित मुद्रित करावी पाठकोने अर्पण कराय छे, तो मनन-निदिध्यासन वडे प्रकाशक अने संशोधकना परिश्रमने पाठको सफल करशे एवी आशा साथे विरमुं छुं.

वि० सं० १९९६ आषाढशुक्ल चतुर्दशी, गुरुवार
मुंबई, तारीख १८ जुलाई १९४०

जीवणचंद साकरचंद झवेरी
मन्त्री

प्रशमरतिगताऽऽर्याणामकारादिक्रमेण सूची ।

		आर्याङ्कः	पृष्ठाङ्कः	अधिकारः
ताः कृष्णनील	....	३८	८	कर्माधि०
तानेवार्थान् द्विषतः	....	५२	११	करणार्थो०
ताभ्यो विरताः श्रुत	....	४	२	पीठबन्धा०
तारागणाभनतमरेण	....	२२४	४७	चरणाधि०
तुल्यारण्यकुलाकुल	....	२५१	४९	समुद्घाता०
ते जात्यहेतुदृष्टान्त	....	७७	१५	करणार्थो०
ते लोकविंशतित्रिविधि	....	१९७	३८	भावाधि०
तेनाभिन्नं चरमभवायुः	....	२७१	५२	समुद्घाता०
त्यक्त्वा शरीरबन्धनं	....	२९१	५६	योगनिरोधा०
द.				
दण्डं प्रथमे समये	....	२७३	५३	समुद्घाता०
दशविधधर्मानुष्ठायिनः	....	१७९	३५	धर्माधि०
दिव्यात् कामरति....	....	१७७	३४	„

		आर्याङ्कः	पृष्ठाङ्कः	अधिकारः
दुःखद्विट् सुखलिप्सुः	....	४०	९	करणार्थो०
दुःखमसह्यमनिरन्तर	....	२३	४	पीठबन्धा०
दृष्टविकारी गात्राधिकारी	....	७१	१४	करणार्थो०
दृढतामुपैति वैराग्य	....	१९	४	पीठबन्धा०
देशं कालं पुरुषं	....	१४६	२९	आचारा०
देशकुलदेहविज्ञानायुः	....	१०२	२०	मदस्थाना०
देहत्रयनिर्मुक्तः प्राप्य	....	२८७	५५	योगनिरोधा०
देहमनोवृत्तिभ्यां	....	२९५	५६	शिवगमना०
देहो नाप्रधानको	....	१३२	२६	आचाराधि०
दोषेणानुपकारी भवति	....	१३३	२६	„
द्रव्यैरिह बाह्यकरणं	....	९३	१८	मदस्थाना०
द्रव्यं क्षेत्रमथोगौ....	....	१९९	३९	भावाधि०
द्रव्यात्मेत्युपचारः....	....	२०२	३९	„



प्रशमरत्युदाहृतविशेषोक्तीनां सूची ।

शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंडना पहेलेथी आज सुधीना ट्रस्टीओनो पट

सने १९०९ ना मूल डीड अने सने १९११ ना याई वीजकोरनी मिलकतना डीड समयना ट्रस्टीओ	सने १९२९ ना पहेला एपॉइंटमेंट-डीड समयना ट्रस्टीओ	सने १९३६ ना वीजा एपॉइंटमेंट-डीड समयना ट्रस्टीओ	हालना चालु ट्रस्टीओ वि. सं० १९९६, सने १९४०
नगीनभाई घेलाभाई *१	जीवणचंद साकरचंद	जीवणचंद साकरचंद †३	मंछुभाई साकरचंद
केशरीचद रूपचंद †१	मंछुभाई साकरचंद	मंछुभाई साकरचंद	नेमचंद अभेचंद जे. पी.
जीवणचंद साकरचंद	नेमचंद अभेचंद जे. पी.	नेमचंद अभेचंद जे. पी.	नेमचंद गुलाबचंद
गुलाबचद देवचंद *२	अमरचंद कल्याणचंद *३	नेमचंद गुलाबचंद	हीराभाई मंछुभाई
फुलचंद कस्तूरचंद †२	नेमचंद गुलाबचद	हीराभाई मंछुभाई	साकरचंद खूशालचंद
मंछुभाई साकरचंद	हीराभाई मंछुभाई	साकरचंद खूशालचंद	

* देहमुक्त १–सने १९२१ मा. (१२ वर्ष ट्रस्टीपदे.) २–सने १९२७ मा. (१८ वर्ष ट्रस्टी०) ३–सने १९३२ मा. (६ वर्ष ट्रस्टी०)

† निकळी गया १–सने १९१६ मा. (७ वर्ष ट्रस्टी०) २–सने १९२८ मां. (१९ वर्ष ट्रस्टी०) ३–सने १९३७ मा. (२८ वर्ष ट्रस्टी, ते पछी मंत्रीपदे.)

PREFACE

I. Prefatory:—Every member of the Jaina community knows by now the work and services of Śeṭh Devcand Lālbhāī Jaina Pustakoddhāra Fund and those of Śrī Āgamodaya Samiti. The Fund has published during its short life not less than eighty-seven, and the Samiti not less than sixty-one books pertaining to Jaina religion—doctrines, lives, dogmas, scriptures and books on allied subjects. The present work sees the light of the day three years after publication of the eighty-seventh number of Śeṭh Devcand Lālbhāī Fund Series; I mean *Bharateśvara-Bāhubali-Vṛtti, Part II.* The gap of time—three years—is indeed tremendous; but the delay was inevitable. On the contrary I congratulate myself, a man involved in many worldly worries, for being able to publish this number even after such a long period. If this work is out so late, several others are now in the press. I may mention some of them: *Adhyātma-Kalpa-Druma* with two commentaries (*No. 89*); *Gautamīya-Mahākāvya* with commentary (*No. 90*); *Abhidhāna-Kośa*; some *śatakas*, etc.

II. A Short Account of the Fund:—I find some people anxious to know something more about Śeth D. L. Fund than they do at present. Hence I give here a brief outline as to how it was donated, and a short note as regards its inner machinery since then up to date.

Śeth Devcand Lālbhāī, to commemorate whose memory this Fund was established, directed in his will that a sum of Rupees one-lac be used in charity as follows:

(1) Rs 20000 towards reparation of old delapidated Jaina temples.

(2) Rs 5000 towards *pinjarapoles* at Surat and other places.

(3) Rs. 25000 to be utilised for building a *dharmaśālā* instead of a proposed bunglow in a compound owned by the doner in Surat, and then under construction.

(4) Rs. 5000 to be spent towards providing saffion and barās to Jaina temples.

This sum of Rs. 45000 mentioned in the will was utilised in the following manner:

1. This sum was spent after reparation of the well-known Jaina temple at Rāṇakapur through Śeth Aṇandajī Kalyāṇajī firm, under the supervision of late Gulābcand Devacand. The Āṇandajī firm contributed an equal sum towards this undertaking.

2. This sum was given away to the Surat Pinjarapole.

3. The late doner had spent already Rs. 20000 after a compound for a bunglow with garden, which was then under construction. The sum of Rs. 25000 was added to it, and a *dharmaśālā* was built therein.

4. This sum is donated, according to the instructions, to the said Śeth Ghelābhāī Lālbhāī Jaina Kesar–Barās Fund.

The donor had not decided how to spend the remaining Rs. 55000, and expired before giving any instructions as to this sum. Late Gulābacand, a worthy son of the donor, asked the trustees of the will of the late donor to spend this surplus sum in some charitable work, and added a sum of Rs. 25000 to it in memory of his revered father. He further instructed the said trustees that they should spend the resulting sum towards some *permanent* charitable concern.

Pūjyapād Āgamoddhāraka *Acārya* (then *pannyāsa*) Ānandasāgar advised the trustees of the will of the late donor, (1) Śeth Nagīnbhāī Ghelābhāī, (2) Śeṭh Kesrīcand Rūpcand, (3) Mr. Jivaṇcand Sākarcand, (4) [redacted] Mrs. Vījkor Mūlcand (daughter of the late donor) to spend the sum in establishing the present Fund, and Gulābcand tendered his sanction for the same. Hence this Fund was established. The following were its premier trustees: (1) Śeṭh Nagīnbhāī Ghelābhāī, (2) Śeth Kesrīcand Rūpcand, (3) Mr. Jivaṇcand Sākarcand, (4) Mr. Gulābcand Devcand, (5) Śeth Fūlcand Kasturcand, (6) Mr. Manchubhāī Sākarcand.

Mrs. Vijkor, widow of late Mūlcand Nagīndas Jhaverī, daughter of the late donor and executeress of his will, donated a sum of Rs. 25000 at her death to the Fund. This sum was handed over to the fund in 1911. Similarly one of the chief trustees of the Fund and a nephew of the late donor, Nagīnbhāī donated a sum of Rs. 2000 to the Fund, at his death in 1921. This sum was handed over to the trustees in 1922. These two kind donations and sundry interests etc. added to the main sum have amounted to about one-lac and ten-thousand Rupees.

The aim of this Fund as laid down in the trust-deed is this. It should undertake the preservation, circulation, publication etc. of ancient literature pertaining to the Śvetāmbara Mūrtipūjaka sect of Jaina religion, written in any language Sanskrt, Prākrt, Apabhramśa, Pālī, Gujarātī, English, German &c. It was also laid down that no work composed after V. S. 1950 should be considered ancient.

Śeth Kesrīcand resigned in 1916 and Śeth Nagīnbhāī expired in 1921. Śeṭh Amarcand Kalyāṇcand and Śeth Nemcand Abhecand were appointed as trustees in their stead in 1926. Mr. Gulābcand died in 1927 and Śeth Fulcand Kasturcand resigned in 1928. Hence Mr. Nemcand Gulābcand Devcand and Śeth Hīrābhāī Manchubhāī were appoined in 1929 as trustees in their place. In 1929, an appointment-deed was got executed for the appointment of the four new trustees

Śeṭh Amarcand Kalyāṇcand expired in 1932. Hence Śeṭh Sākarcand Khuśālcand was nominated to his place in 1936, and an appointment-deed to this effect was got executed in the same year. In 1937 I tendered my resignation, and after some delay it was accepted. Instead, the trustees appointed me as the Honarary General Secretary of this Fund.

Since the establishment of this institution, its funds were invested in the Government Securities. But since we bought a building situated at Kālabādevī Road, Bombay, in V. S. 1993, the said fund is mainly invested in immovable property. The building was renamed as follows:

Śeṭh Devcand Lālbhāī Jaina Pustakoddhāra Fund Estate (Surat)

ĀGAMODDHĀRAKA

Here the first line indicates the ownership, while "Āgamoddhāraka" the name of the building.

III. The Author and the Commentator of the Work:—It would prove useful to devote a paragraph or two to the author and the commentator of this work. The author of *Praśama-Rati* is *Pūrva-dhara ācārya* Śrī Umāsvāti Vācaka. It is almost certain that this Umāsvāti is the same who composed *Tattvārtha-Sūtra* with *bhāṣya*. From the following extract from his *kārikā* of *Tattvārtha-Bhāṣya*, we can glean many facts about the author:

The teacher who initiated him to monkhood was Ghoṣanandi *s'ramaṇa*, the holder of eleven *aṅgas*, and his teacher's teacher was Śivaśrī, the best among *vācakas*. The teacher who bestowed knowledge to him (*vidyāguru*) was a pupil of Muṇḍapāda. His native place was the town of Nyagrodhikā, and his *gotra* Kaubhīṣaṇi. His father's name was Svāti and mother's Umā of Vātsī *gotra*. He was initiated into monkhood in Uccanāgara *s'ākhā* which originated from Śānti-Śreṇika. This Umāsvāti *vācakas'rī*, bearing into his heart the teachings—handed down through the heredity of teachers—of Arhat and finding the people deluded and made miserable by petty scriptures, being provoked by compassion towards all beings, composed, while on sacred travel, at the city of Kusumapura, [Pāṭaliputra[1] i. e. modern Patna in Bihar,] a clear *s'āstra* called *Tattvārthādhigama*.

Although we cannot get any definite idea about his date from *this*, we can at least know this, that he is, having flourished in the time of the *daśapūrvadhara*, a very ancient *ācārya* who hailed in the fifth or sixth century of Vikrama.

That the commentator Śrī Haribhadra Sūri flourished in the latter half of the twelth century V. S. is certain; for the commentator himself in *praśasti śloka* no. 4 tells us: "This commentary is writen during Mahārāja Jayasiṁhadeva's rule at Aṇahilapura Pāṭaṇa in V. S. 1185." Although one cannot

---

1. Cf. '[illegible] ?—*Vividha-Tīrtha-Kalpa*, Singhī Jaina Granthamala Series, No. 10, p. 68.

say definitely whether any other commentaries on this work were written, yet it is certain that there was at least one *bṛhad-vṛtti* in this commentator's time. That the present *vṛtti* is based on that one is clearly stated in *praśasti śloka* no. 8. A *Praśama-Rati* with commentary was formerly published by some other public institution. The editor of the work, it seems, believes his commentary to be the one written by Śrī Haribhadra Sūri. But it is not the same. It is a *vṛtti* by some unknown author. I think that it is not the *bṛhad-vṛtti*, for it is neither longer than this *laghu-vṛtti*, nor tougher. Hence it is clear that the commentator is not the well-known Śrī Haribhadra Sūri, who attracted one thousand four hundred and forty four Buddha monks with a desire of hurling them into soothing flames, but who, becoming aware of his fault through an indirect hint of a nun Mahattarā gave up the idea, and instead composed an equal number of works by way of repentence. He has expressed his reverence towards that benign nun by calling himself "the son of Yākinī Mahattarā", and has shown his deep berevement resulting from the tragic and trecherous death of his two pupils at the hand of Baudhas by adding a single word "viraha"—a word most intensely suggestive of his deep-seated feeling—at the end of each of his work. The fact that these two distinguishing marks are absent in the above-mentioned commentary, makes it clear that its author Haribhadra Sūri is the same as the pupil of Śrī Devasūri of the *Bṛhad-gaccha*, and not the other.

A very useful bibliography on the author is the following, *No. 1 being quite exhaustive and entirely indispensible:*

1 Gujarātī Introduction (in Devanāgarī script) to *Tattvārtha-Sūtra,* edited by Pt. Sukhlāl, 1940, Ahmedabad. 2. English and Sanskrit Introduction to Part I and II, *Śrī-Tattvārthādhigama-sūtram,* edited by Prof. Hirālāl Kāpadiā, 1926–1930, Surat. 3. English Introduction to *Tattvārthādhigamasūtram* in the Sacred Books of the Jainas Series, edited by J. L. Jaini, 1920. 4. The Section "Umāsvāti" in *Svāmi-Samantabhadra* in Hindī by Pt. Jugalkishor Mukhatār 1925, Bombay.

Pt. Sukhalal has made a few comments on the present work in the above-mentioned work.

A list of the *Praśamarati*-publications may prove useful. It is as follows:

1. Bibliotheca Indica, Appendix, Calcutta. 2. Ahmedabad, V. S. 1960. 3. with *tika-avacuri,* Bhavnagar, V. S. 1966. 4. with Gujarāti translation and comments, Mehsāṇa, V. S. 1966. 5. with Italian commentary and translation (by A. Ballini), Gironale della societa Asiatica Italiana 25, 1912.

IV. Acknowledgement etc.:—For the critical editing of this work the trustees and myself are indebted to Pūjyapād Śrī Ānandsagar Sūri, a monk well-known among the Jaina community for his deep-rooted knowledge of the Jaina dogmas, and a scholar whose interpretation of some of the

tersest passages of the *āgamas* has always remained irrefutable. The fund is lucky that this most revered and most learned *ācārya* of the community is always ready to guide and help it in any and all matters.

May the readers take the fullest benefit of this labour of love of the editor and publishers by studying the work with due reverence, zest and persevearance.[1]

Topiwala Chawl, Sandhurst Road, Bombay, 4
Thursday, 19th July, 1940

JIVANCHAND SAKARCHAND JAVERI
Hon. Secretary

---

1. Revised, and translated from Gujarātī by Bipin J. Jhaveree, B.A. (Hons.).

ग्रंथकारविषे

महत्त्वनी पुस्तकसूचि

१. पं. सुखलाल–संपादित तत्त्वार्थसूत्रनी गुजराती प्रस्तावना¹, गुजरात विद्यापीठ, अमदावाद, ई. स. १९४० (नवी आवृत्ति)

२. प्रा. हीरालाल–संपादित तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् भा. १-२नी संस्कृत ने अंग्रेजी प्रस्तावना, शे. देवचंद लालभाई जै. पु. फंड ग्रंथमाला, सुरत, ई. स. १९२६, १९३०

३. जे. एल. जैनी–संपादित तत्त्वार्थाधिगमसूत्रमूनी अंग्रेजी प्रस्तावना, धि सेक्रेड बुक्स ऑफ ध जैन्स, आरा, ई. स. १९२०

४. पं. जुगलकिशोर मुख्तार–लिखित हिन्दी स्वामी समंतभद्रमा "उमास्वाति "वाळो भाग, मुंबई, ई. स. १९२५

१ आमां संपादकश्रीए प्रशमरति विषे पण एकबे विधानो करेलां छे.

'प्रशमरति'प्रकाशनोनी यादी

१. मूलमात्र Appendix to Bibliotheca Indica, कलकत्ता

२. मूलमात्र वकील केशवलाल प्रेमचंद, अमदावाद, वि. सं. १९६०

३. मूल - टीका - अवचूरि जैनधर्मप्रसारकसभा, भावनगर, वि. सं. १९६६

४. मूल - गुजराती भाषांतर ने विवेचन जैन श्रेयस्कर मंडल, महेसाणा, वि. सं. १९६६

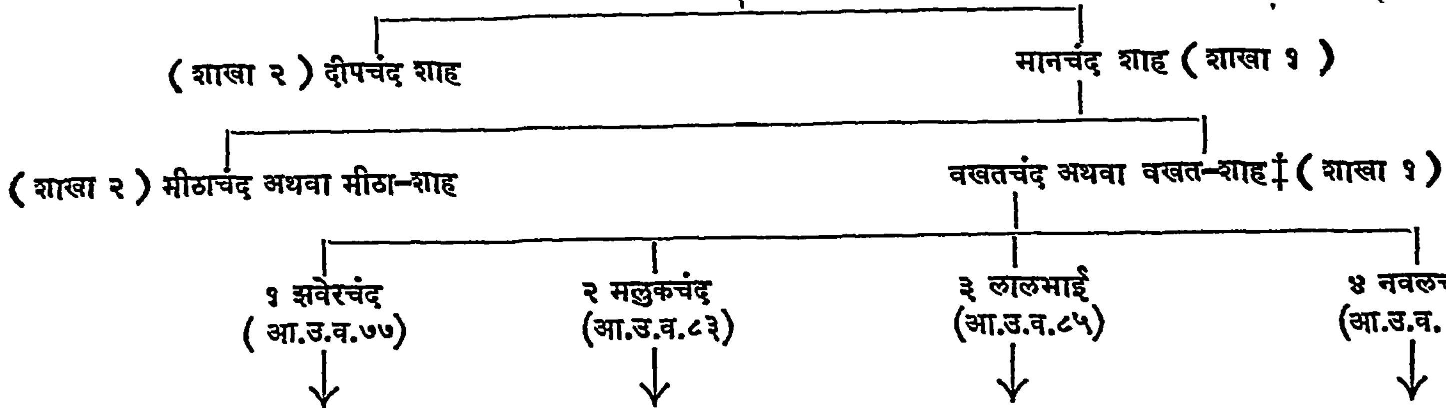
५. मूल - इटालीय भाषांतर ने विवेचन Gironale della societa Asiatica Italiana 25 [by A. Ballini], ई. स. १९१२

६. मूल - गुजराती अर्थ ने विवेचन जैन धर्मप्रसारक सभा, भावनगर, वि. सं. १९८८

श्रीनेमिजिनशासनसेविनी–भगवती–आम्रधारिणी–अंबायै नमः ।

शेठ देवचंद लालभाई झवेरीना कुटुम्बनी वंशावेल*

शाखा १



नोंध—(आ.उ.व.) आशरे उम्मर वर्ष (देवगत थयेलाओनी निश्चित उम्मर नथी मळी शकी एटले 'आशरे'). (उ.व.) उम्मर वर्ष (विद्यमान होवाथी निश्चित आंक मळी शकेला छे).

* सम्पूर्ण विगतवालो पत्र तथा शेठ देवचंदनुं चरित्र बीजा ग्रन्थमा अपाववानी इच्छा छे. † आवूनी पूर्वोत्तर नानी मारवाड भूमिथी आवी 'सुरत'मां वसेला मूल पुरुष. मारवाडथी सीधा सुरत आव्या के अमदावाद या खंभात वसीने आव्या ए चोकस थई शक्युं नथी 'घृतगुड' गोत्र. गोत्रदेवीनी स्थापनामा 'आम्रफलनो शुद्ध गोटलो' गोत्रदेवी तरीके आम्रफलना गोटलानुं स्थापन, पूजन, प्रसाद, नैवेद अने जुहार निम्न समये करवानुं बन्धन छेः—

(१) मात्र म्होटा छोकराना जन्म पछीनी पहेली धनतेरसे. पहेला म्होटा दिकरानो मात्र नीचलो डावो एकज कान विंधि शकाय छे.

(२) मात्र म्होटा—पहेला—छोकराना प्रथम समयना ज लग्न पछीनी पहेली धनतेरसे, पुत्रवधूने घेर तेडवा राखवा निमित्तनी.

(३) दरेक छोकरा या तो छोकरीना मुण्डन समये. मुण्डन, आखाय कुटुम्बना दिकरा-दिकरी कोईनो पण लग्नप्रसंग होय त्यारे ज थई शके. दिकरीओनुं मुण्डन मात्र डावी बाजुना वालनी एक ज लट लेवडावी कराववामा आवे छे.

(४) दिकरा या दिकरीना लग्नसमये. (५) पुत्रवधुओना सीमंतप्रसगे—सामान्यपणे गोत्रस्थापन.

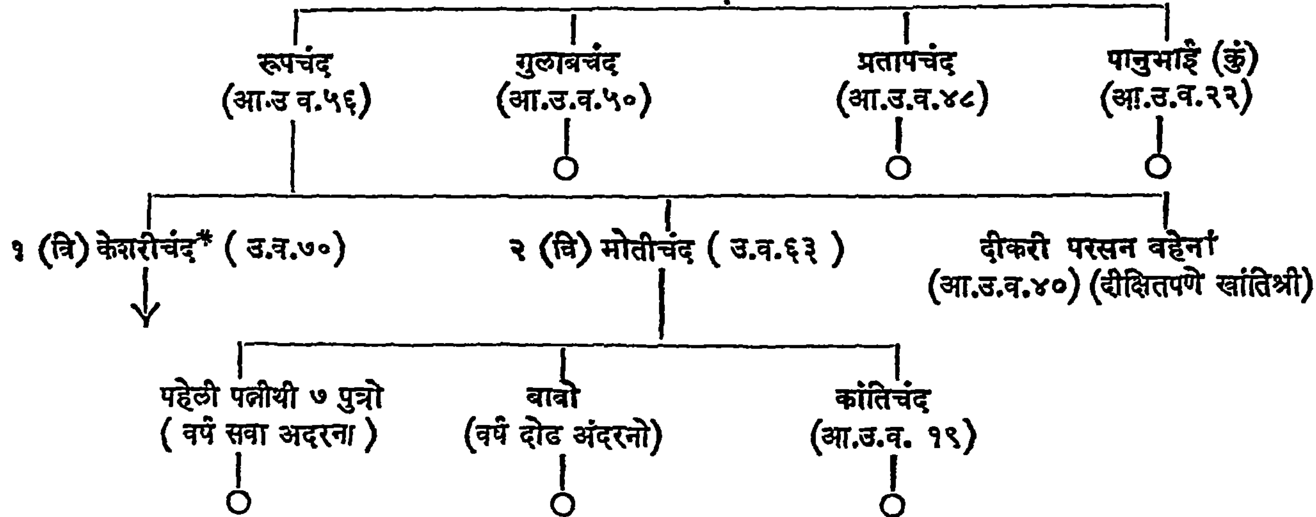
(६) जन्मथी सहुथी पहेली नामकरण—गोत्रमा दाखल करवा—नी सामान्यपणे गोत्र स्थापना कराय छे. ए प्रमाणे सहुथी म्होटा—पहेला—दिकराने छ वखत, पछीना दिकराओने चार वखत अने छोकरीओने त्रण वखत 'गोत्रज' जुहारवानुं प्राप्त थाय छे. अक (१) (२) (३) (४)वाला स्थापन समये सत्तर शेर ने एक पसली घउंना दलनो प्रसाद करवानो होय छे.

आवाना गोटलाना स्थापनथी शायद 'अविकाजी' कुल-देवता होवा संभव छे.

शिरोही राज्यमा शिरोहीथी दश माईल छेटे (दाताराज्यवाळा 'अवाजी'थी अलग) वामणवाडा नजीक कुलदेवता 'अविकाजी'नुं स्थान छे एवुं किंवदन्तीथी साभळवामा आव्युं छे ज्ञाते 'ओशवाल वीसा' श्रीतपागच्छ अन्तर्गत श्रीविजयदेवसूरीय गच्छावलंवित श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन.

‡ अहीं सुधी मारवाडमा उचराता नाम पछवाडेना 'शाह' शब्दनी छाया रही छे.

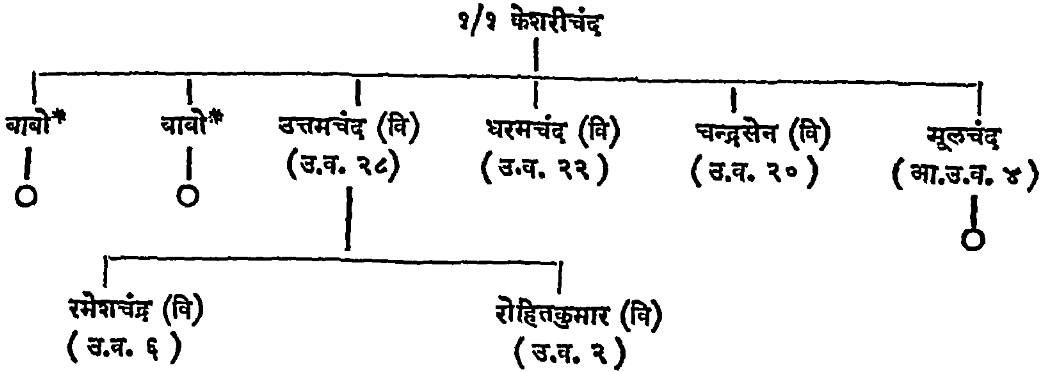
↓ जेमनी वंशवेल आगळना पाना पर चालु छे.



(कुं) कुंवारा. जेमनी पाछळ वंशज नथी. (वि) विद्यमान=हयात. ↓ जेमनी वंशवेल आगळना पाना पर चालु छे.

* शेठ देवचंदना वीलना ट्रस्टी. आ फंडना पण भूतपूर्व ट्रस्टी. नीकळी गया सने १९१६.

† श्रीमद् विजयसिद्धि सूरीश्वरना संघाडामां दीक्षित. 'विजयश्री'ना शिष्या नाम 'खांतिश्री' जन्म सं० १९३६ वैशाख शुद ६. दीक्षा सं० १९५८ वैशाख वद ६, सूरतमां 'लखी' वहेनना साथे. कालधर्म सं० १९७६ जेठ वद ३, पालीताणा.



* पहेली पत्नीथी, अल्प अल्प वयना. (वि) विद्यमान = हयात. O जेमनी पाछळ वंशज नथी.

नोंध—आगळ जणाव्या मुजब (आ.उ.व.) अवसान पामेलाओ माटे अने (उ.व.) विद्यमान व्यक्तियो माटे योज्यां छे.

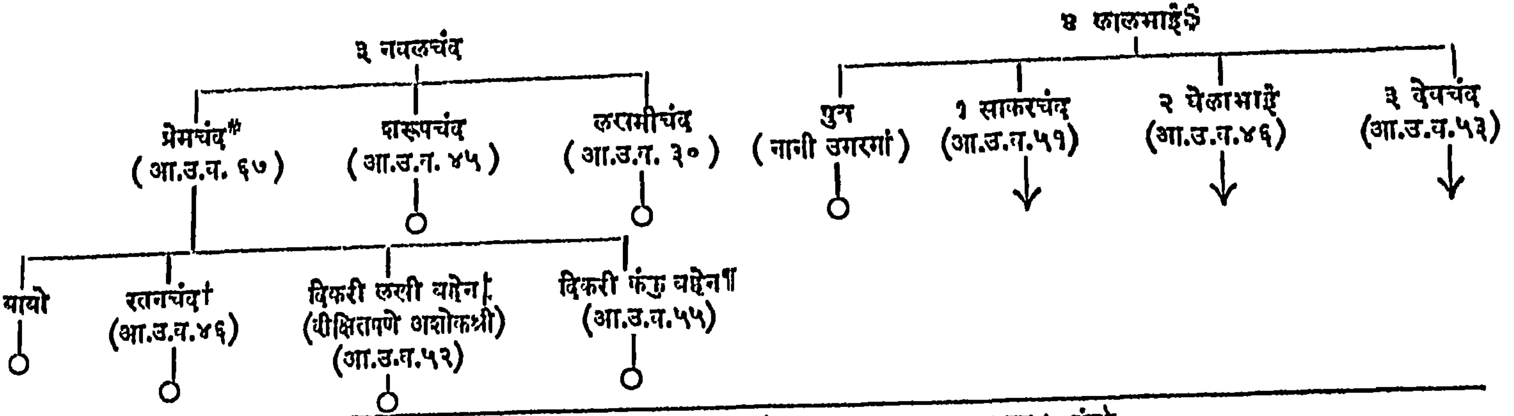
२ मलुकचंद

उत्तमभाई (आ.उ.व. ४७)	नहालजीभाई (कुं) (आ.उ.व. ५३)	दयाचंद (आ.उ.व. ५५)
O	O	O

* शेठ मलुकचंद धर्मिष्ठ होई पौपधादि तपश्चर्या विशेषे करनारा हता.

मलुकचंदना त्रणे पुत्र मलुकचंदनी हयातीमां देवगत थवाथी मलुकचंदने वंशज न होवाना कारणे एओना नामनी यादगीरी माटे रतनचंद घुसना सुरत गोपीपुराना श्रीवासुपूज्यस्वामीना देहेरासरजीनी नीचे पहेला भूगर्भमां देहेरासर बनावी, श्रीशांतिनाथजी वगेरे भगवान वि० सं० १९४३ना वैशाख शुक्ल ६ ने शुक्रना रोज रत्नाकर समा श्रीमद्रत्नसागरजीना उपदेशथी श्रीसिद्धिविजयजी (अधुना सित्यासी वर्षना वयोवृद्ध, विद्यमान मुनिराजोमां सहुथी आद्य दीक्षित आचार्य विजयसिद्धि सूरीश्वर)द्वारा शेठ साकरचंदे प्रतिष्ठित कर्या. एनो शिलालेख आ मुजब छेः—

" ॥ श्रीः ॥ ए० ॥ श्रीशातिजिनाय नमः ॥ कृतारिष्टतमःशांतिश्चारुहेमतनुद्युतिः । प्रत्यादिष्टभवभ्रांतिः, श्रीशांतिर्ज[जे]यताज्जिनः ॥ १ ॥ श्रीसूर्यपुरवास्तव्य शाह मलुकचंद्र वखतचंद्र ज्ञाति विशाओसवाल घृतगुडगोत्र तेनुं द्रव्य साफल्य [सफल] करवाने अर्थे तेमना व्यवहार करवावाला तेमना भ्रातृजेय शाहः साकरचंद्र लालभाइ तेमणे शाता[शांत्या]दिगुणोपेत श्रीमन् रत्नसागरजि महाराजश्रीना उपदेशथी ॥ संव्वत् [संवत्] १९४३ना वइशाख [वैशाख] शुदः ६ वार शुक्रे ॥ श्रीशांतिनाथबिंबप्रतिष्ठा क[का]रापिता ॥ शुभं भवतु ॥ ः ॥ लि । ० ॥ मुनि सिद्धी[द्धि]विजयः" (कुं) कुंवारा.

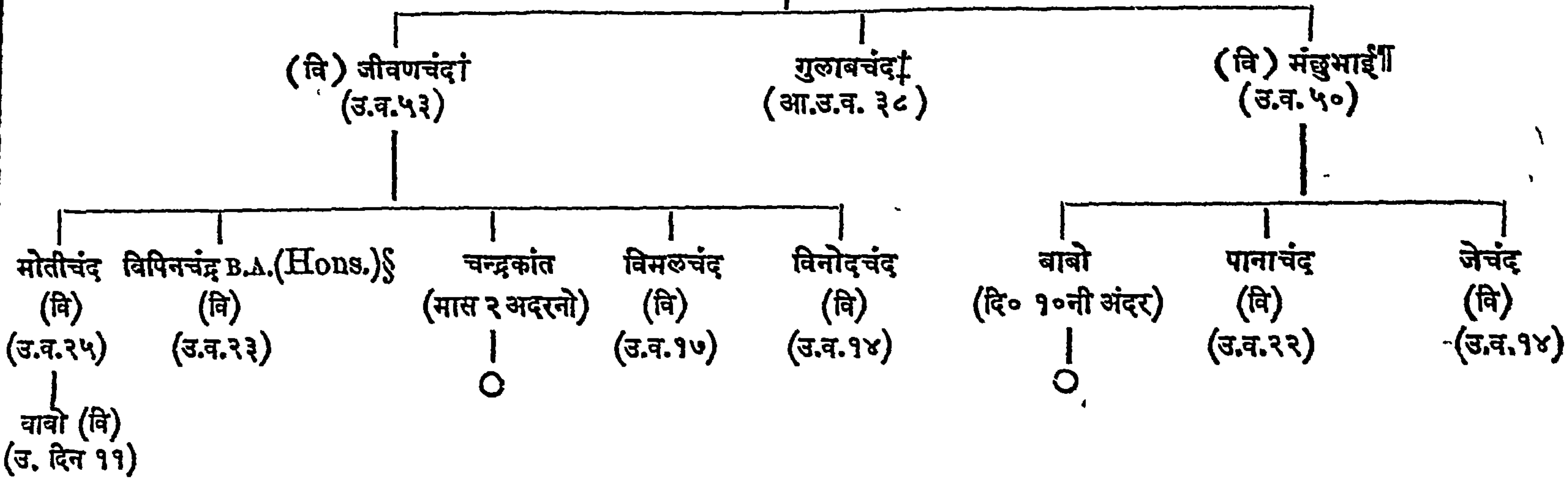


* अवसान सं० १९६१ मागशर शुद एकम, मुंबई. † निधन सं० १९७६ प्रथम श्रावण वद ५ मुंबई.

‡ श्रीमद् विजयसिद्धि सूरीश्वरना संघाडामां दीक्षित. संसारीपणाना श्री० वि० सिद्धिसूरीश्वरना धर्मपत्नी 'चंदनश्री'ना शिष्या नाम 'अशोकश्री' जन्म सुरत. दीक्षा सं० १९५८ वैशाख वद ६, सुरतमां 'मरघान' बहेननी साथे. कालधर्म सं० १९८९ ना आसो शुद ७, छापरीआ शेरीमां सुरत.

¶ सं० १९९२ना अषाढ शुद १४ शुक्र ता० ३ जुलाई सन् १९३६ थी पंचोतेर (७५) उपवासनी महान तपश्चर्या आदरी सं० १९९२ ना पर्युषण पर्वमां प्रथम भादरवा वद ३० (ते वर्षना कल्पधरनो आगलो दिवस) शोभे ता० १५ सप्टेंबर सन् १९३६ना रोज सुखरूप तपश्चर्या पूर्ण करी बाद पण, उपवासोनी तपश्चर्या, संवत्सरी–चतुर्थी वार रवि पर्यंत चालु राखवाना भावयुक्त, द्वितीय भादरवा शुद २ गुरुवार, ता० १७–९–३६ (ते वर्षना महावीर जन्म वांचनना) रोजे देहमुक्त थनार व्यक्ति. जन्म वि. सं. १९३७ आसो शुक्ल पंचमी, सुरत. देहमुक्त वि. सं. १९९२ निज–द्वितीय भादरवा शुक्ल द्वितीया, सुरत.

$ अवसान सं. १९४७ ना आषाढ शुक्ल एकादशी, सुरत. ८५ वर्षनी उमरमां ये जींदगीमां एक पण शोक प्रसंग देख्या विना, अर्थात् कसुंबल पाघडीये अवसान.



४/१ साकरचंद*
(आ.उ.व. ५१)
(वि) जीवणचंद†
(उ.व.५३)
गुलाबचंद‡
(आ.उ.व. ३८)
(वि) मंछुभाई¶
(उ.व. ५०)
मोतीचंद
(वि)
(उ.व.२५)
वावो (वि)
(उ. दिन ११)
विपिनचंद्र B.A.(Hons.)§
(वि)
(उ.व.२३)
चन्द्रकांत
(मास २ अंदरनो)
विमलचंद
(वि)
(उ.व.१७)
विनोदचंद
(वि)
(उ.व.१४)
बाबो
(दि० १०नी अंदर)
पानाचंद
(वि)
(उ.व.२२)
जेचंद
(वि)
(उ.व.१४)

* उ.न. ५७[१]; निधन सं० १९४९ मार्गशीर्ष सुरत. साकरचंदे छेल्ला छ सात वर्ष सुरतमां निवृत्तिमय जीवनमां गाळी चित्त अने पुद्गल बंनेने उत्तमरीते धर्ममार्गे दोरी व्रत–तप–जप–ध्यान, गुरु–सेवा अने साधर्मिकभक्तिमां तल्लीनपणे व्यतीत कर्या हता. कहेवाय छे के चातुर्मासमां गुरुवंदनार्थे सुरत आवतां साधर्मिक–जनोनी भक्तिमां मिठाना एक मण दूधनो वापराश शेठ साकरचंदने त्यां हतो. ए ज प्रमाणे भोजन वगेरेनो प्रबंध पण हंमेशनो हतो.

† शेठ देवचंदना वीलना एक ट्रस्टी. भूतपूर्व आ फंडना ट्रस्टी. नीकळी गया सने १९३७. हाल अवैतनिक मन्त्री. जेमणे अद्यापि निःस्वार्थ लगभग पंदरेक धार्मिक अने सर्वोपयोगी खाताओमां संचालक तरीके घणां वर्षोसुधी काम कर्युं छे. लगभग त्रीश वर्ष आ फंडनी अने लगभग वीश वर्ष श्रीआगमोदय समितिनी एकधारी सेवा बजावी १०० उपरांतना ग्रंथो प्रसिद्ध कराव्या छे. तेमज आनंदकाव्यमहोदधिना मौक्तिकोनुं संपादन अने संशोधन कर्युं छे. 'ईडरगढ' उपरना श्रीसिद्धाचलजीनी स्थापनारूप अतिप्राचीन श्रीशांतिनाथजी जिनचैत्य–प्रासादे मूलनायकजीना पबासन हेठे भगवती देवीश्री 'निर्वाणी' देवीनी मूर्ति ज्यपर–श्रेयार्थे अधिष्ठाता तरीके भरावी स्थापित करावी छे. देवीश्री उपरनो लेख आनुजय छेः—

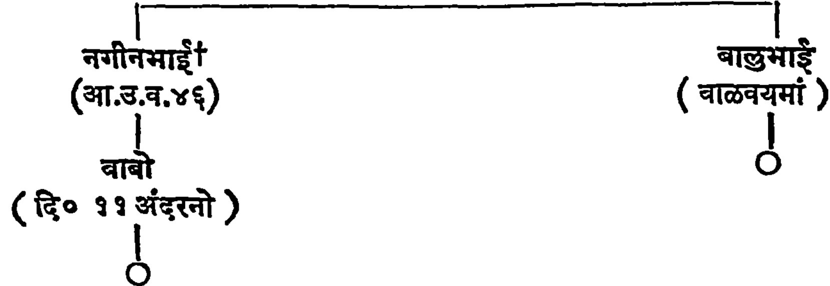
"विक्रम सं० १९८१ फाल्गुन शुक्ल तृतीयायां शुभे सुरत वास्तव्येन झवेरी जीवणचंद्र साकरचंद्रेण कारापिता श्रीविजयकमलसूरिभिः प्रतिष्ठिता च मूर्त्तिरियं निर्वाणीदेव्याः" (श्रीआत्मारामजी–विजयानंदसूरीश्वर पट्टधर श्रीविजय कमलसूरिए के जेओश्रीना नामथी सुरतमां वि० सं० १९८१ना वर्षमां "प्राचीन हस्तलिखित जैन–पुस्तकोद्धार फंड" नामा संस्था स्थापवामां आवी छे, तेमणे ए मूर्तिनी सुरतमां प्राणप्रतिष्ठा करी हती.)

‡ शेठ देवचंदे मृत्युपत्रद्वारा दत्तक–वारस तरीके लीधा. जेथी गुलाबचंदनी विगत शेठ देवचंदना वंशज तरीके देवचंदमां आपी छे.

¶ शरूआतथी आ फंडना चालु ट्रस्टी.

(वि) विद्यमान=हयात.

§ राष्ट्रभाषा कोविद, तेमज जूदी जूदी अन्य भाषाओना अभ्यासी. राष्ट्रयशे पत्रिकाओने कारावासनारा पामेला.



* निधन स० १९५१ सुरतमा. जेमणे पोतानी हैयातीमा सुरतमां तमाम जैन श्वेतांवर दहेरासरजीमां दरवर्षे केशर–वरास व्हेंचवामाटे व्यवस्था करी हती. तेओनी हयाती वाद ए रकममा उमेरो करी ट्रस्टडीडना दस्तावेजवडे आखा हिन्दुस्तानना दहेरासरजीमां केशर–वरास आपी शकाय तेवी व्यवस्थावाळुं शेठ घेलाभाई लालभाई जवेरी जैन केशर–वरास फंड" स्थापवामां आवेलुं छे. ए फंडनुं भंडोल आशरे रु० ८०००० ऐंसी हजारनुं छे. जेना ट्रस्टडीडनी नकल ए फंडना रीपोर्टमा प्रसिद्धि पामी छे.

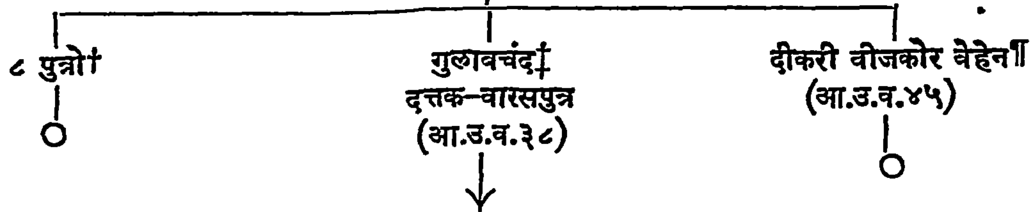
† शेठ देवचंदना वीलना ट्रस्टी तथा आ फंडना भूतपूर्व ट्रस्टी. अवसान सं. १९७८ना कारतकमां; नवेंबर सने १९२१. मुंबई. शेठ नगीनभाई घेलाभाई जवेरी जैन हाई स्कूल (सुरत) माटे; तथा सुरत, गोपीपुरानी मोटी पोलमा आवेला श्रीवासुपूज्यस्वामीना दहेरासरजीनी वैशाख शुद ६नी प्रतिष्ठानी सालगीरीना दिवसे प्रतिवर्ष संघ–जमण माटे नादर रकम पोताना मृत्युपत्रथी वक्षीस करनार. मुंवई झवेरी महाजनना तथा वीजी अनेक संस्थाओना ट्रस्टी. नगीनभाईनी वंने सस्थाओना निभाव माटे मुंवईमां मकानो खरीदायेला छे. हाई स्कूल माटेनुं आशरे रू. एक लाखनुं झवेरी वजारमां अने संघजमण माटेनुं आशरे रू. पंचावन हजारनुं खेतवाडी मेनरोड उपर.

शेठ नगीनभाईनी सुरतनी हाई स्कूल उपरना लेखोः—

(१) "जवेरी, नगीनभाई गेलाभाई जैन हाई स्कुल.
आ स्कुल स्वर्गस्थ शेठ. नगीनभाई गेलाभाईना वीलनी रुए तेमना विधवा अने एक्झीक्युट्रीक्स बाई लीलावतीए स्थापी छे.
आ मकान रावबहादुर भगवानदास. ह. दलाल एल. सी. ई. नी मानद देखरेख नीचे एओए करेला प्लान मुजब रुपीआ ८२०००)ना खर्चे बांधवामां आव्युं छे. बंधायुं संवत वर्ष १९८२ इ. स १९२६.
(२) श्रीमद् मुनिराज श्रीमोहनलालजी महाराजना प्रशिष्य श्रीमाणेकमुनिना उपदेशथी अने मरहुम शेठ. गुलाबचंद देवचंद झवेरीनी प्रेरणाथी आ हाई स्कुल स्थपाई छे.
(३) आ स्कुल अने कंपाउन्डमा रोकायेली ११९० वार जमीनमा रु० १७०००)नी ७०० वार जमीन मरहुम शेठ नगीनभाई घेलाभाईए आपी छे. बाकीनी रु० ११०००)नी ४९० वार जमीन तेमना धणीयाणी लीलावतीए बक्षिस आपी छे. इ. स. १९२६.
(४) आ मकान उपर बीजो माळ रु० १३०००) खर्ची, सने १९३२मां बांधवामा आव्यो छे."

शेठ नगीनभाईना संगेमरमरना बावला उपरना लेखोः—

(१) "शेठ नगीनभाई घेलाभाई झवेरी जन्म चैत्र वद ५ सं. १९३२ सुरत स्वर्ग कारतक वद ५ सं. १९७८ मुंबई
(२) जेमणे जैन हाई स्कूल माटे नादर रकम तथा जमीन; तेमज श्रीवासुपूज्यस्वामीना, गोपीपुराना देहेरासरजीनी सालगिरि निमित्ते प्रतिवर्ष वैशाख शुद ६ना संघ जमण माटे रु० ३५०००,नी रकम अर्पण करी छे.
(३) ॐ आ संगेमरमरनुं बावलुं आचार्य डॉ. आनंदशंकर बी. ध्रुव. एम. ए., एल एल बी., डी. (लिट्) ना हस्ते सं. १९९५ना माह सुदी १ ने वार शनी तारीख २१मी जानेवारी सने १९३९ ने दिवसे खुल्लुं मुकवामां आव्युं छे."

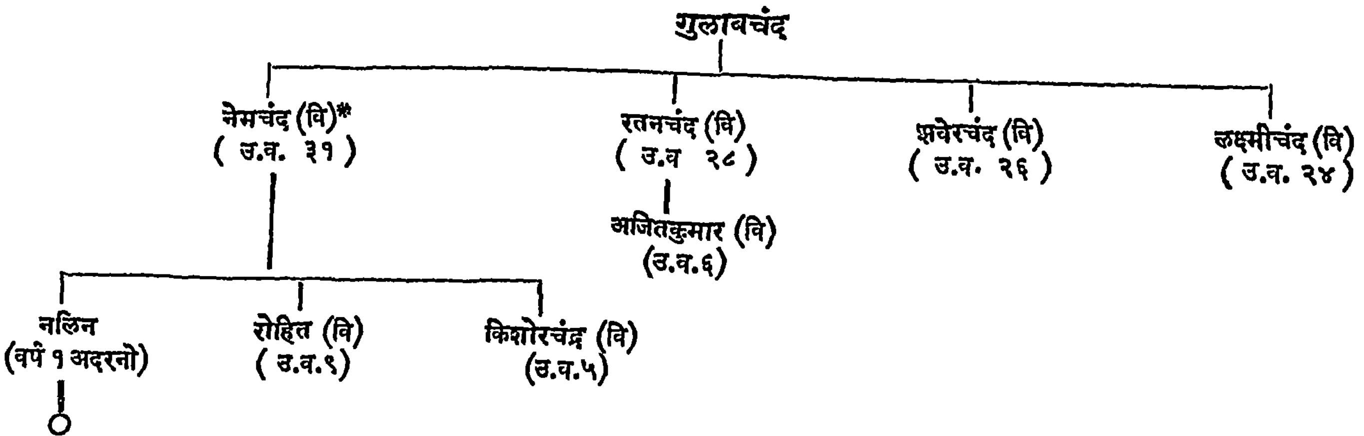


* अवसान स० १९६२ पोषवद ३ शनेऊ मकरसक्राति, मुंबई. जेओनी कायमी यादगीरी माटे आ फंड स्थपायुं छे. अने जेमणे सुरतमां जैन धर्मशाला बंधावी छे, जे आजे श्रीरत्नसागरजी जैन बोर्डिंग हाउस तरीके वपराय छे. तेओ मुंबई झवेरी महाजनना ट्रस्टी, शेठ आनंदजी कल्याणजीनी पेढीना शत्रुंजयना रखोपा खाताना ट्रस्टी अने अनेक संस्थाओना कार्यवाहक हता. मुंबईमा देवसूरीय गच्छना गोडीजीना दहेरासरजीमां सं. १९५···मां सामला पार्श्वनाथजीनी मूर्त्ति पधरावी सामला पार्श्वनाथजीनुं दहेरासर स्थापित कर्युं हतुं. एमणा वने ट्रस्टनी नकलो योग्य स्थले प्रसिद्ध करावना इच्छा छे.

† आठे पुत्रो अति नानी नानी वये गुजरी गयेला.

‡ आ फंडना भूतपूर्व ट्रस्टी. अवसान सने १९२७. सं० १९८३ फागन शुद ७ मुंबईमां. मुंबईना झवेरी महाजना प्रमुख, शेठ आणंदजी कल्याणजीनी पेढीना सुरत [?] ना प्रतिनिधि, मुंबई म्युनिसीपाल कोरपोरेशनना मेम्बर उपरांत अनेक जैन–अजैन संस्थाओना ट्रस्टी. श्रीआनंदसागरसूरीश्वरना उपदेशथी आ फंडनी स्थापना माटे शेठ देवचंदना वीलना ट्रस्टीओने,–कायदेसर रू. पीस्तालीश हजारनी रकमना पोते मालिक न थतां–ए रकम आ फंडमां खर्चवानी सम्मति आपनार तथा शेठ देवचंदनी यादगीरीना आ फंडमां रू. पचीस हजार भेट आपनार. तेमज सुरतनी शेठ देवचंदनी धर्मशालाने, विद्यार्थीओने हंमेशना रहेवाना उपयोग माटे श्रीरत्नसागरजी जैन बोर्डिंग हाउस तरीके कोर्टनी रजा लई फेरवनार.

¶ शेठ देवचंदना वीलना एक्झिक्युट्रिक्स. जेमनी आसरे रू. पचीस हजारनी रकम तेमना मृत्युपत्रना आधारे आ फंडने सने १९११मां भेट मळी छे.



* आ फंडना चालु ट्रस्टी.

(वि) विद्यमान=हयात.

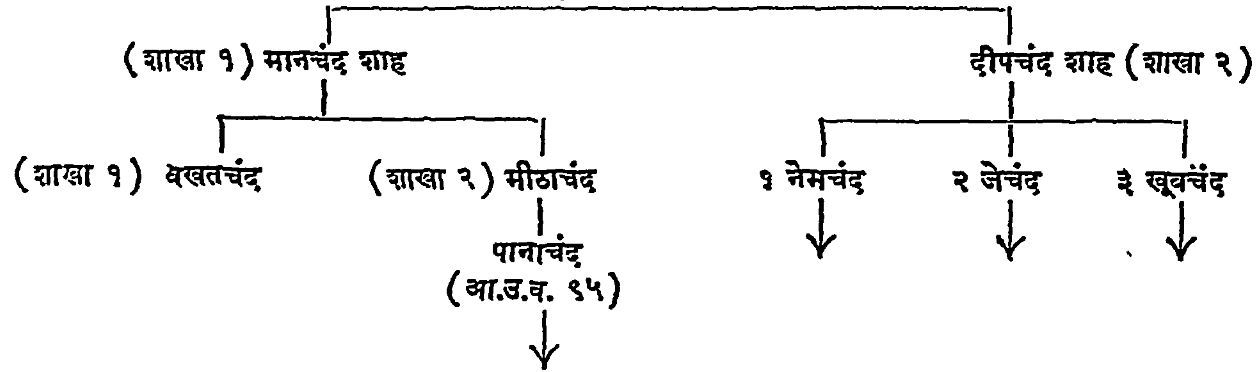
○ जेमनी पाछळ वंशज नथी.

श्रीनेमिनाथाय नमो नमः

वंशज–रक्षणकारिणी–भगवती–कुष्माण्डीदेव्यै नमः

शेठ देवचंद लालभाई झवेरीना कुटुंबनी वंशवेल

शाखा २



↓ जेमनी वंशवेल आगळना पाना पर चालु छे.

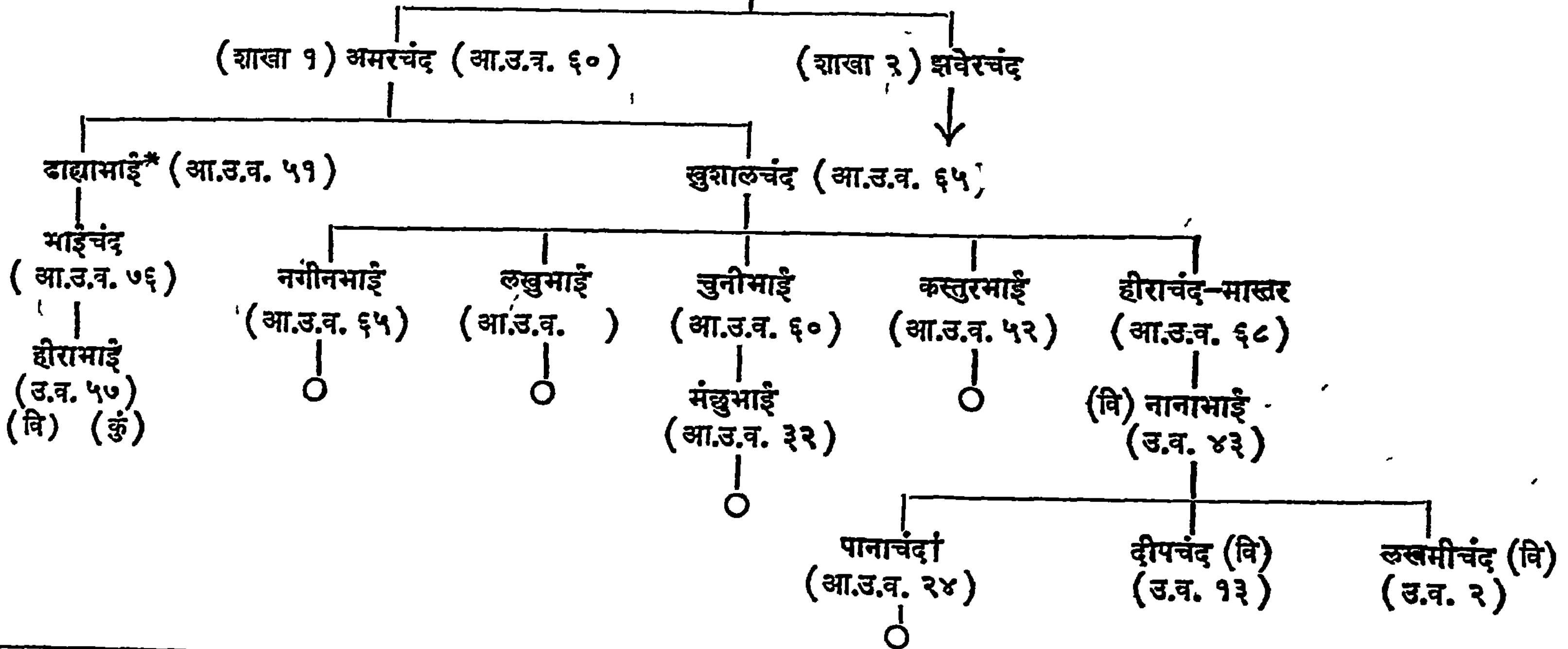
पानाचंद*
|
रीमचंद†
(आ.उ.व. ५२)
|
दयाचंद‡
(आ.उ.व. २२)
|
o

* निर्वाण सं० १९६३, चैत्र वद ३०. शेठ पानाचंदनी हयातीमां ज तेमना पुत्र रीमचंद तथा पौत्र दयाचंद देवगत थया हता. पानाचंदनी यादगीरी माटे, सुरतमां पर्युषणपर्वना पूरेला दिवसे श्रीविजयदेवसूरीय-गच्छना वैरां-छोकराओ माटे उत्तरपारणा-(अत्तरवाणा)ना परव-जमणनुं आशरे आठ हजार रुपियानुं फंड स्थापवामां आव्युं छे. शेठ पानाचंदना अवसान पहेलां ज पौत्र दयाचंदनी मंदगी वधती चाली होवाथी दयाचंदे ज उपरोक्त परवना जमणनुं फंड स्थापवा व्यवस्था करी हती.

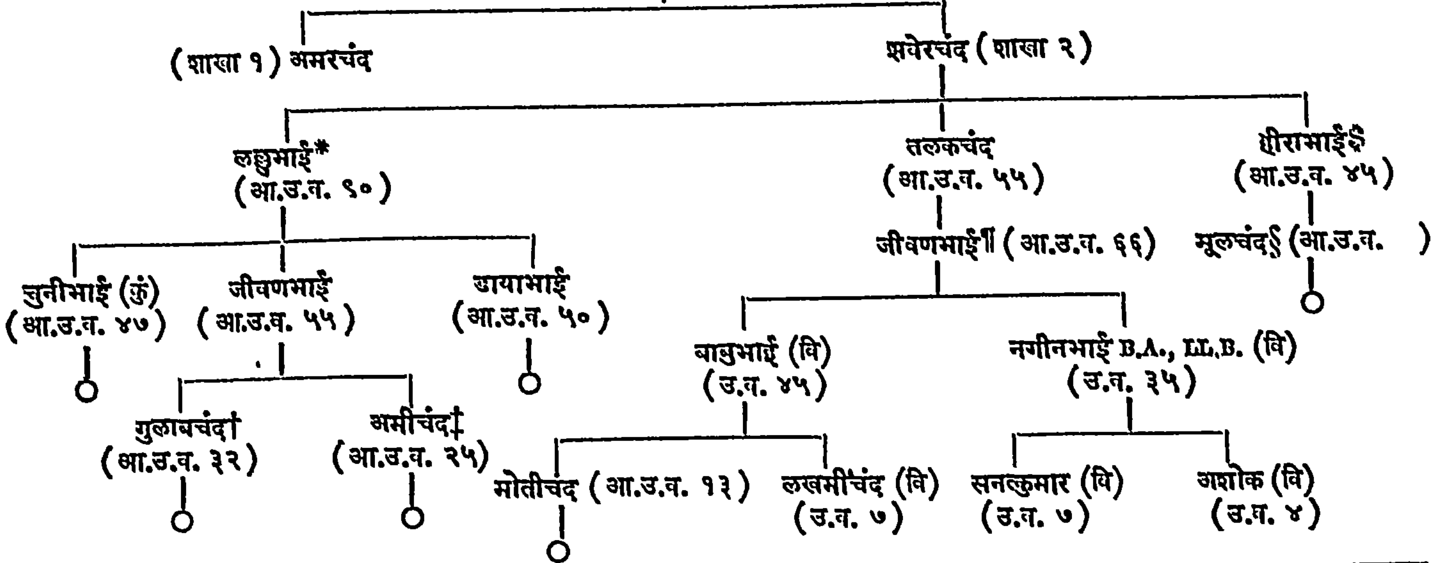
† निधन सं० १९६१, अषाढ वद पंचमी. पानाचंद अने रीमचंद सुरत गोपीपुरा मोटीपोलना; सिद्धाचल उपर 'सुरतना देहेरांओ'ने नामे प्रसिद्ध थयेला सुशोभन मंदिरो बंधावनार प्रेमचंद अने रतनचंद सुरा पैकीना श्रेष्ठि रतनचंद सुरे बंधावेला श्रीवासुपूज्यस्वामीना देहेरासरजीना लांबा काल पर्यंत वहिवटकर्ता होई ए देहेरासरजीनो वहिवट तेमणे उत्तम सेवा, खंत, अने लागणीपूर्वक कर्यो हतो.

‡ अवसान सं० १९६२ आसो वद एकम. o जेमनी पाछळ वंशज नथी.

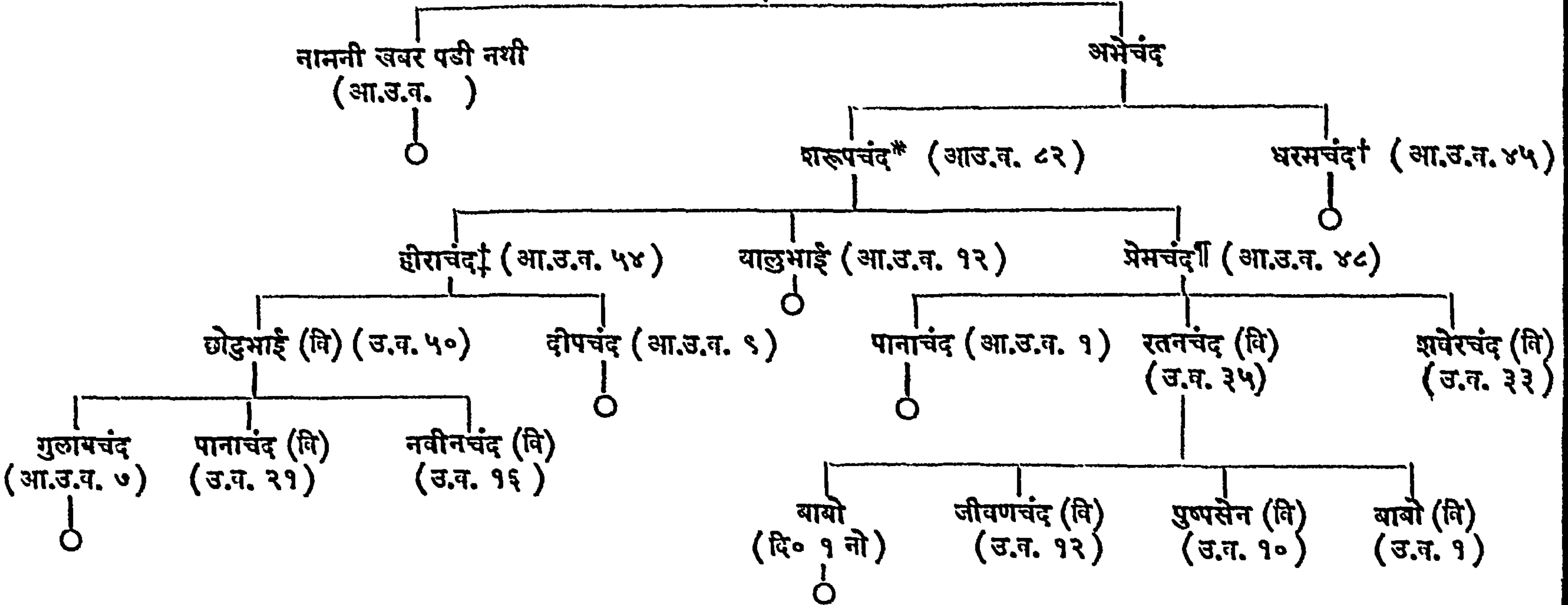
(आ.उ.व.) आशरे उम्मर वर्ष (देवगत थयेलाओनी निश्चित उम्मर नथी मळी शकी एटले 'आशरे')



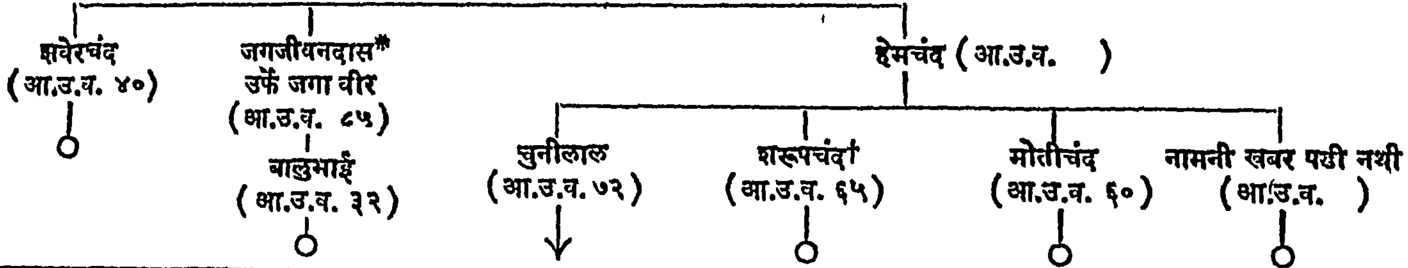
* निर्याण सं० १९४५ आषाढ वद ७. † सं० १९९६ मां लग्नबाद एक वर्षे अवसान. ↓ जेमनी वंशवेल आगळना पाना पर चालु छे. (वि) विद्यमान=हयात



* आंधळा हता. † सं० १९८४ मां अवसान. ‡ निधन स० १९८२ द्वितीय चैत्र शुक्ल १. ¶ निधन सं० १९९२ प्रथम भादरवा वद १४.
$ 'तालेवन' उपनामे ओळखाता. § स० १९५३।५४ ना प्लेगमा अवसान. ○ जेमनी पाछळ वंशज नथी. (वि) विद्यमान=हयात. (कुं) कुंवारा.



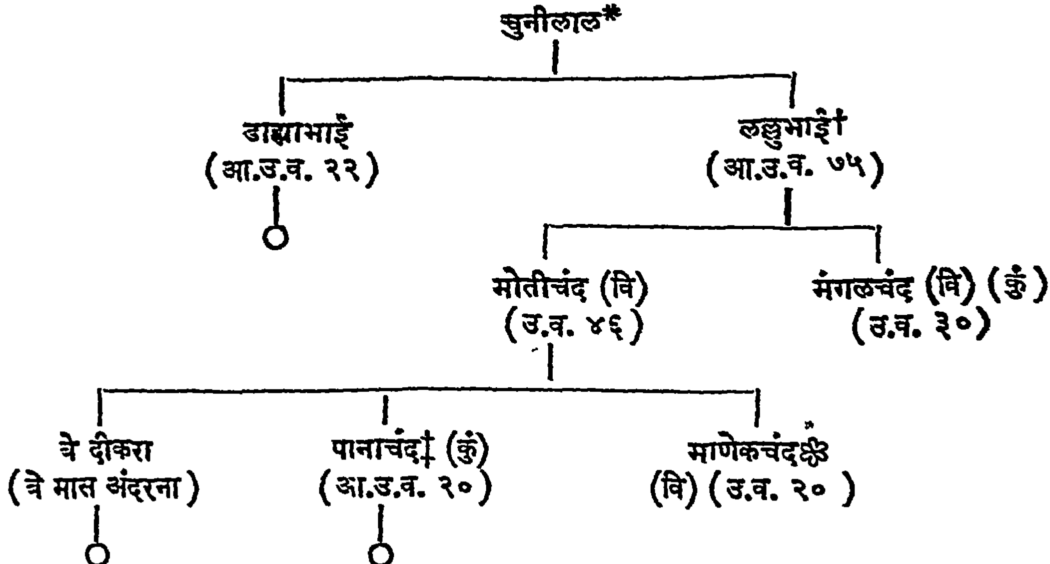
* निर्याण सं० १९··· आशो वद ८. † निधन सं० १९५२।५३, प्लेगसमये. ‡ निर्याण सं० १९७२ फागण वद एकम. ¶ अनसान सं० १९८२ मार्ग० वद १२ शनि.



* देहोत्सर्ग सं० १९६३. शेठ जगजीवनदास 'जगा वीर' नामे प्रसिद्ध हता. पोते सामान्य स्थितिना झवेरी होवा छतां जेमने माथे एमणे हाथ स्थापि मोतीना धंधानुं कामकाज शीरावेलुं ते सघळा झवेरीओ लक्षाधिपति थया हता, एटली एमना हृदयनी निखालसता अने शुभाशिशनी उदार भावना हती.

शेठ जगा वीरना पुत्र बालुभाई एमणी हयातीमा स० १९६० मां प्लेगथी स्वर्गवासी थया होवाथी जगजीवनदासे पोताना, पूर्वजोना, अने वंशना नामनी हयातीसूचक अने ख्यातिदर्शक; तेमज पोताना अने आप्त-कुटुंबीजनोना कल्याण-अर्थे सुरत गोपीपुरा, 'हीरजीवलभना डेलामां' पोताना जूना निवासस्थाननी भूमिउपर सोळमा श्रीशांतिनाथ स्वामीनुं कमनीय, नाजूक, धर्मकृत्योमां शिखरसमु शिखरबंधी जिन-चैत्यालय बनावरावी प्रतिष्ठित कर्युं छे.

शेठ जगजीवनदासना जामाता नगीनचंद झवेरचंदनी साथे छोटालाल नगीनचंदनी कंपनीने नामे मोतीनो वेपार करनार अमदावाद-निवासी, विद्याशालावाला, सुप्रसिद्ध-धर्मात्मा सघवी शेठ छोटालाल लल्लुभाई झवेरीये सं० १९६... ना वैशाख शुद १३ ना रोज उपरोक्त दहेरासरजीनी प्रतिष्ठा करावी हती; तेमज निर्वाणी-गरुडनी मूर्तियो प्राणप्रतिष्ठा करी पधरावी हती. † तपसी.



* देहत्याग सं० १९६४ चैत्र वद एकादशी. † निर्वाण सं० १९८७ माह वद बीज.

‡ मुंबईमां बोरीबंदर स्टेशन नजीक गांडा माणसना हाथनो छरो लागवाथी सं० १९९५ मां मृत्यु निपज्युं हतुं.

❀ फुलचंद साथे गणतां वधुमां वधु अहीं नव पेढी थाय छे. ज्यारे केटलेक स्थले आठ अने सात पण आवे छे.

O जेमनी पाछळ वंशज नथी. (वि) विद्यमान=हयात. (कुं) कुंवारा.

श्रीमद्-यादवकुल-भूषणाय श्रीनेमिनाथाय नमः

प्रोढप्रातिभमन्दरेण मथितात्सिद्धान्तदुग्धोदधेः, सद्बोधामृतमाप्य यः सुमनसं चक्रे जनं स्वाश्रितम् ।
दुष्कर्माद्रिभिदेकपेशलतपोवज्रायुधं धारयन्, जीयादेष सुपर्वनाथसमतः श्रीसिद्धिसूरीश्वरः ॥

शेठ देवचंद लालभाई झवेरीना कुटुंबनी वंशवेल

अनुलेख

अस्वा व्यन्तर-देव-सेविततनु सद्दे सुखाय्रप्रदा, वामे हस्तयुगे च अंकुश अने डिंभोधरा-स्वामिनी ।
हाथे दक्षिणगे युगे सुविशदे पाशाम्र-लुंबीधरा, श्रीनेमीश्वर-भक्त-वांछितकरा हंसोपमा-गामिनी ॥ ४ ॥

श्रीहंसविजयजी

शेठ देवचंद लालभाईनुं जीवनचरित्र आलेखवा इच्छा हती परंतु ते हमणा न बनी शकवाथी मात्र पूर्वपुरुषथी मांडी तेओना कुटुंबनी वंशवेली जेवी सामान्य विगत ज अत्रे आपी छे. बनी शकशे तो बीजा कोई ग्रन्थमां जीवनचरित्र अपाववा प्रबन्ध करीश. शेठ देवचंदना कुटुंबना मूळ पुरुष फूलचंद शा० लाटदेशांतर्गत सुरतमां आवीने वस्या हता. सुरतना वीशा ओशवाळ श्रावकोमां कोईक खंभात, घोघा अने अमदावादथी आवीने वस्या हता. केटलाको सीधा मारवाडथी आवीने पण पूर्वे वस्या हता. ओशवाळोनी उत्पत्तिनुं मुख्य स्थान मारवाडमा ओश्या नगरी छे. त्यांथी ए कोममांथी अमुक अमुक माणसो गुजरात काठियावाड कच्छ आदि जूदा जूदा देशोमां धंधार्थे जई वस्या हता. ए प्रमाणे सुरतमां आवेला ओशवाळो पैकी वीशा ओशवाळ ज्ञातिमांना मोटे

भागे मारवाड, खंभात, घोघा, अने अमदावादथी उतरी आवेला छे, ज्यारे बुरहानपुर, पूना, कारवान, अने औरंगाबाद जेवा इतर गामोथी आवेला वीशा ओशवाळ श्रावको पण थोडाक प्रमाणमा छे.

ए प्रमाणे शेठ **फूलचंद शा०** क्याथी आव्या ते निर्णय थई शकतो नथी. पण अनुमान एम थाय छे के तेओ पण सीधा मारवाडथी ज मोटे भागे आव्या होय, कारणके तेओना अने ते पछीना वेएक वंशजोना नामने छेडे मारवाड नामोनी माफक **शा०** शब्द जोवामां आवे छे. सुरत आव्या पछीवी नामने अन्तेनो **शा०** शब्दनो लोप थई फक्त **चन्द** शब्द रहेलो होय एम लागे छे. ते पछी केटलाक नामोमा **भाई** शब्द योजायो छे, अने अधुना **कांत, कुमार, सेन** शब्दो पण योजाय छे.

मारवाडथी ज सीधा आवेला मानवानुं वीजुं कारण ए पण छे के सं० १९६० मां शेठ देवचंद पोताना कवीला साथे श्रीधुलेवाजी तीर्थे केशरियाजीनी यात्रार्थे गया ते वखते राणकपुरजी वगेरे नानी मोटी पंचतीर्थीनी यात्रार्थे मारवाडमा फर्या हता. ए दरम्यान नानी मारवाडमा अमारा कुटुंवीयोना वे एक घर मोजूद हता, तेओ अरस परस कुटुंवनी गोठ-गोत्र उपरथी अरस परसने ओळखी आनंदित थया हता.

गुजरातमा आवीने वसेला जैन लोकोमा गोठनुं ओळख आजे वहु अल्प थई गयुं छे, ज्यारे सुरतमां तो ते तद्दन भुंसाईज गयुं छे. परंतु मारवाडमां तो अद्यापि एवो नियम छे के गोठ विना कोईनी ओळख, या विवाह आदि प्रकारना सवंधो थई शकता नथी. सारा योगे शेठ देवचंदना कुटुंवनी गोठ-अवटंक तेओने अने तेओनी एक ज गोठवाळा वहोळा कुटुंबीजनोने आजे पण याद होवाथी ज मारवाडमा पोताना कुटुंवीजनो हता एवुं जाणी शकायुं हतुं.

एक प्रश्न स्वाभाविक उपस्थित थवानो सभव छे अने ते ए ज के नानी मारवाडमा कुटुम्बीजनो छे तेम जणाव्युं; तो ते गाम अने ते लोकोनुं नाम वगेरे केम स्पष्ट कर्युं नथी ? परंतु दिलगीरी सह लखवुं पडे छे के स० १९६० मा शेठ देवचंदनी साथे जात्राये गयेलामाथी आ हकीकतने जाणनारा कोई पण वृद्ध आजे हयात नथी. अने जाणनारा जे युवानो आजे छे ते ते वखते वाळवयना होवाथी अने आवी विगतो नोंधी राखवा प्रत्ये, आधुनिक गुजरातीयोनो जे सामान्य नियम 'दुर्लक्ष' छे ते आ गुजरातीयोमा पण होवाथी ते गाम अने गृहस्थोनु नाम अत्रे आपी शकायुं नथी. परंतु आटला लेख उपरथी आशा राखी शकाय छे के आ लेख वहार पडी ते लोकोना अने वीजाओना वांचवामां आवेथी जरुर भविष्यमा विशेप जाणवानु वनी शकशे. ए शिवाय वामणवाडा पासे कुलदेवता अविकाजीनुं स्थान छे ते पण एक कुटुंवीजनना यात्रार्थे फरवा जवा उपरथीज जणायुं छे.

शेठ देवचंदना कुटुम्बना मूळ पुरुष शेठ फूलचंद शा० नी गोत्र 'गुत-गुउ' छे. गोठ(थ)नी ओळख मारवाडी भाषामां घीगुडनी छे जे सुरतमां गुजराती भाषामां घीगोळनी गोत्रज तरीके ओळखाय छे.

सुरतनी वीशा ओशवाळ कोमनो धंधो वधोळा भागे मोती अने झवेरातनो छे. अने तेथी ए आखी कोम झवेरी कोम तरीके प्रसिद्धि पामेली छे. मोती अने झवेरातनो धंधो आ कोमनो परापूर्वथी चाली आवतो वंशउतार धंधो छे. खंभात, अमदावाद, घोघा, मारवाड वगेरे जूदे जूदे स्थळेथी आवीने आ कोम सुरतमां एकत्र थई शकी ते झवेरातना धंधाने ज आभारी छे. खरुं कहिये तो खंभात, अने घोघा बंदरोथी तेमज अमदावाद, अने मारवाडना जूदा जूदा शहेरोमांथी झवेरातनो धंधो करनारा ज वीशा ओशवाळो मोटा भागे सुरत बंदरमा आवीने एकत्र स्थिर थई शक्या छे. ज्यारे बीजो धंधो करनारा वीशा ओशवाळ ज्ञातिना जैनो पण सुरतमां पूर्वे अल्प प्रमाणमां कंईक आव्या हता खरा पण झवेरीओनी माफक एकत्र थई शक्यां के सुरतमां स्थिर थई शक्यां नहोता. आ ज—झवेरातना वेपारने लीधे—कारणथी सुरतनी आखीये वीशा ओशवाळ जैन कोम झवेरी कोम तरीके ओळखाती आवी छे. जो के हमणा मोतीना व्यापारनी अतिशय मंदताना कारणे अन्य धंधा तरफ पण केटलांको वळेलां छे.

सुरतनी वीशा ओशवाळ कोम, ए तपा, खरतर, अंचल, सागर, लोंढीपोसाल वगेरे पृथक् पृथक् गच्छोना श्रावकोनी बनेली बहुधा श्वेतांबर मूर्तिपूजक न्यात छे. थोडांक वर्षोथी न्यातमा तेरापंथी पंथनो पगरव जणायाथी न्यातनी आबरु रक्षणार्थे गाणखोनी वस्तीमांथी लगभग साठीतेरसो आबालवृद्ध स्त्रीपुरुषो, "श्रीवीशा ओशवाल जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक न्याति—सुरत" ए नामथी नवी न्यातनी स्थापना करी प्रतिज्ञापत्रवडे एमा संगठित थया छे.

शेठ देवचंदना कुटुंबनी वंशवेल, एटले म्हारा पूर्वपुरुषोनी मात्र नामावली अने शुभकार्यादिनी यादि जेटली अत्रे दर्शाववामां आवी छे, ए फक्त म्हारा कुटुंबना गौरव या वडाई खातर नहिं, पण,—

(क) जेवी रीते कविकुलभूषण संघवी, श्रावक ऋषभदासे पोताना रासाओ आदि काव्योमां पोतानी अने पोताना पूर्वजोना शुभ कार्योनी यादि, जनताने ए ए प्रकारे शुभकार्योमां प्रेरवा माटे दोरी छे, तेवीज रीते तेवाज मनोरथोथी अत्रे में पण आपना प्रगट कर्यो छे. के जे उपरथी अन्य साधर्मी बंधुओ पोतपोतानी शारीरिकमानसिकआर्थिक शक्तियो अने भावना प्रमाणे ते ते शक्तियोनो व्यय करी शुभ उपार्जे अने अन्योने ते मार्गे प्रगतशील बनावे.

(ख) बीजुं आ लेख प्रसिद्ध थई पूज्य संवेगी मुनिवर्यो, श्रीपूज्य आदि यतिमहाराजो, इतिहासवेत्ताओ, शोधखोल-संशोधको, श्रावको, अने वहिवंचा, तेम ज वहिवंचा जेवा अन्य पुरुषोना हाथमां आवेथी, नीचे दर्शावेली विगतोनी माहिती, मोडी व्हेली पण अमारा कुटुंबीजनोने या शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंडना संचालक महाशयोने या म्हने पोताने मळे तो ते संबंधे सप्रमाण सविशेष जाणवा जणाववानुं बनी आवे.

विगतोः-(१) मारवाडनां कुटुंबीजनो छे या नहि? (२) होय तो कया देशमां? (३) अन्यत्र पण जईने वसेलां छे? (४) आम्रगोटला उपरथी कुलदेवता कया छे? (५) मारवाडनां वलणवाडा पासे कुलदेवतानुं स्थान छे? (६) कुलदेवता अंबिकाजी ज छे? (७) अन्यत्र कुटुंबी जनो होय तो तेओने धंधो वगेरे शुं हशे? (८) केटलानी पूर्वे पेढी उपर अमारी आ वंशवेल भेगी मळे छे? (९) मूल कया गामना वतनीयो हता? तथा (१०) कया रजपूतोमांथी कये समये कया आचार्यादिकना उपदेशथी उद्धार पामी जैनधर्मी थयेला?

इत्यादे [illegible] विमल-उद्देशी बाल जीवननी कर्म खातर म्हारा पूर्वपुरुषोना संग्रहीतमांथी आ प्रयत्न म्हें कर्यो छे. उडतालीश वर्षो पूर्वे म्हारा [illegible] शेठ [illegible] कुटुंब संबंधे एक लेख लखी राखेलो छे ते पण बनी शकशे तो योग्य समये प्रसिद्ध कराववा प्रयत्न करीश.

मुंबई ता० २ नी फेब्रुआरी, सन १९४१
वि. सं. १९९७ माघ शुक्ल ९ बुधवार

विमल जीवणचंद जवेरी

प्रशमरति-प्रकरणे सामान्य-अनुक्रमणिका

···विश्वहितप्रबोधिदायकश्रीअमीझरापार्श्वनाथेभ्यो नमः

श्रेष्ठि देवचन्द लालभाई जैनपुस्तकोद्धारे—

श्रीमद्उमास्वातिकृता

श्रीवृहद्गच्छीयश्रीहरिभद्रसूरिविरचितविवरणोपबृंहिता

प्रशमरतिः

नमः श्रीप्रवचनाय ।

उदयस्थितमरुणकरं दिनकरमिव केवलालोकम् । विनिहतजडतादोषं सद्वृत्तं वीरमानम्य ॥ १ ॥

वक्ष्यामि प्रशमरतेर्विवरणमिह वृत्तितः किंचित् । जडमतिरप्यकठोरं स्वस्मृत्यर्थं यथावोधम् ॥ २ ॥ (उपगीती)

यद्यपि मदीयवृत्तेः साफल्यं नास्ति तादृशं किमपि । सुगमत्वलघुत्वाभ्यां तथापि तत् संभवत्येव ॥ ३ ॥

इहाचार्यः श्रीमानुमास्वातिपुत्रस्त्रासितकुतर्कजनितवितर्कसम्पर्कप्रपञ्चः पञ्चशतप्रकरणप्रबन्धप्रणेता वाचकमुख्यः समस्तश्वेताम्बरकुलतिलकः प्रशमरतिप्रकरणकरणे प्रवर्तमानः प्रथमत एव मङ्गलादिप्रतिपादकमिदमार्याद्वितयमुपन्यस्तवान्—

नाभेयाद्याः सिद्धार्थराजसूनुचरमाश्चरमदेहाः । पञ्चनवदश च दशविधधर्मविधिविदो जयन्ति जिनाः ॥ १ ॥

जिनसिद्धाचार्योपाध्यायान् प्रणिपत्य सर्वसाधूंश्च । प्रशमरतिस्थैर्यार्थं वक्ष्ये जिनशासनात् किञ्चित् ॥ २॥

मंगलादि.

॥ १ ॥ नाभेयाद्या इति–नाभेरपत्यं नाभेयः–ऋषभनामा युगादिदेवः स आद्यो येषां तीर्थकृतां ते नाभेयाद्याः । सिद्धार्थो राजा तस्य सूनुः–तनयः स चरमः–पश्चिमो वर्धमानाभिधानो येषां ते सिद्धार्थराजसूनुचरमाः । चरमः–पर्यन्तवर्ती देहः–शरीरं येषां ते तथा । कियन्तः?–पञ्चनवदश च कृतद्वन्द्वसमासाः, चतुर्विंशतिरित्यर्थः, अन्ये तु पञ्चादिषु त्रिष्वपि पदेषु प्रथमाबहुवचनं ददति इति । चः समुच्चये । दशविधधर्मविधिं–क्षान्त्यादिदशप्रकारसदाचरणविधानं वक्ष्यमाणं विदन्ति-जानन्ति ते तथा । एवं विशेषणपञ्चकयुताः किम्?–जयन्ति–अतिशेरते । के?–जिना–रागादिजेतार इति ॥ १ ॥

एवमिह भरतजिनान्नमस्कृत्य सम्प्रति सामान्येन पञ्चपरमेष्ठिस्तुतिमाह–जिनेत्यादि, जिनाः पूर्वोक्तस्वरूपाः सिद्धाः–सिद्धिं प्राप्ताः आचार्याः–पञ्चविधाचारनिरताः, उपाध्यायाः–सूत्रप्रदाः, अत्र द्वन्द्वसमासः, तान् प्रणिपत्य–नत्वा, सर्वसाधून्–भरतादिक्षेत्रवर्त्यशेषयतीन् । चः समुच्चये । किञ्चिद्वक्ष्ये इति सम्बन्धः । किमर्थम्?–प्रशमरतिस्थैर्यार्थं–उपशमप्रीतिनिश्चलतायै । वक्ष्ये–अभिधास्ये । कुत इत्याह–जिनशासनात्–सर्वज्ञागमात् । किञ्चिद्–अल्पं, प्रशमरतिप्रकरणमिति तात्पर्यम् । तत्र सार्धाऽऽर्यया मङ्गलमभिहितम्, आर्याऽर्धेन तु सप्रतिज्ञं प्रयोजनादित्रयम् । तत्र प्रशमरतिस्थैर्यार्थमित्यनेन गुरुशिष्ययोरैहिकामुष्मिकं प्रयोजनं प्रतिपादितम्, वक्ष्ये इति प्रतिज्ञा, जिनशासनादिति पदेन गुरुपर्वक्रमलक्षणः ॥ १ ॥

सम्बन्धः, यद्वा आधाराधेयरूपः सम्बन्धः, तत्र जिनशासनमाधारः, प्रशमरतिराधेया । अभिधेयं तु किञ्चिदिति पदसूचितम् । इत्यार्याद्वयार्थः ॥ २ ॥

'जिनशासनात् किंचिद्वक्ष्य' इत्युक्तम्, अवहुश्रुतानां तु सकष्टस्तत्र प्रवेश इति सदृष्टान्तमार्याद्वयेनाह—

यद्यप्यनन्तगमपर्ययार्थहेतुनयशब्दरत्नाढ्यम् । सर्वज्ञशासनपुरं प्रवेष्टुमबहुश्रुतैर्दुःखम् ॥ ३ ॥

श्रुतबुद्धिविभवपरिहीणकस्तथाऽप्यहमशक्तिमविचिन्त्य । द्रमक इवावयवोञ्छकमन्वेष्टुं तत्प्रवेशेप्सुः ॥ ४ ॥

यद्यपीत्यादिना सकष्टस्तत्र प्रवेश इति प्रतिपादितम्,। अनन्ता—अपर्यवसानास्ते च ते गमपर्ययार्थहेतुनयशब्दाश्च तथाविधा एव रत्नानि—मणयस्तैराढ्यं—समृद्धं तत्तथा, तत्र गमाः—सदृशपाठाः, पर्याया-घटादिशब्दानां कुटादिरूपाणि नामान्तराणि, अर्थाः—शब्दानामभिधेयानि, हेतवः—अन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणाः, नया—नैगमादयः, शब्दा—घटादयः । इत्येतत् किमित्याह—सर्वज्ञशासनं—जिनागमस्तदेव पुरं—नगरम्, तत् प्रवेष्टुं—अन्तर्गन्तुम्, अबहुश्रुतैः—अल्पागमैर्दुःखं—सकष्टं, वर्तत इति शेषः ॥३॥

श्रुतम्—आगमः, बुद्धिः—औत्पत्त्यादिका मतिः, ते एव सर्वकार्यसाधकत्वात् विभवो—धनं तेन परिहीणको—रहितः स तथाविधः सन् । तथापि—एवमपि, अहमपि कर्तृभूतात्मनिर्देशः । अशक्तिम्—असामर्थ्यम्, अविचिन्त्य—अविगणय्य, द्रमक इव—रङ्क इव, अवयवानाम्—अर्धधान्यानामुञ्छको—मीलनमवयवोञ्छकस्तम्, अन्वेष्टुं—गवेषयितुम्, तस्मिन्—सर्वज्ञशासनपुरे, प्रवेशः—अन्तर्भवनम् तत्रेप्सुः—अभिलाषुकस्तत्प्रवेशेप्सुः, वर्त इति शेषः । आर्याद्वयस्योपनयो यथा—यद्वद्रत्नाढ्यपुरमन्तः प्रवेष्टुमविभवैः सकष्टं तद्वत्सर्वज्ञशासनमवबोद्धुं सकष्टं वर्तत इत्यार्याद्वयार्थः ॥ ४ ॥

तामेवोक्तकवृत्तिगार्याद्वयेनाऽऽह—

बहुभिर्जिनवचनार्णवपारगतैः कविवृषैर्महामतिभिः । पूर्वमनेकाः प्रथिताः प्रशमजननशास्त्रपद्धतयः ॥ ५ ॥

बहुभिः—अनेकैर्जिनवचनार्णवपारगतैः—सर्वज्ञागमसमुद्रपर्यन्तप्राप्तैः कविवृषैः—विशिष्टकविभिः महामतिभिः—विपुलबुद्धिभिः, पूर्वं—प्राक्तनकाले, अनेका—बह्व्यः, याः प्रथिता—अभिहिताः, कास्ता इत्याह—प्रशमजननशास्त्रपद्धतयः—उपशमोत्पादकग्रन्थपङ्क्तय इति ॥ ५ ॥ किंचात इत्याह—

ताभ्यो विसृताः श्रुतवाक्पुलाकिकाः प्रवचनाश्रिताः काश्चित् । पारम्पर्यादुच्छेषिकाः कृपणकेन संहृत्य ॥ ६ ॥

तद्भक्तिबलार्पितया मयाप्यविमलाल्पया स्वमतिशक्त्या । प्रशमेष्टतयाऽनुसृता विरागमार्गैकपदिकेयम् ॥ ७ ॥

ताभ्यः पूर्वोक्तशास्त्रपद्धतिभ्यो विसृता—गलिताः । का इत्याह—ताभ्यो विसृताः श्रुतवाक्पुलाकिका—आगमवचनधान्यावयवभूताः, ताश्च मिथ्यादृष्ट्यागमसम्बन्धिन्योऽपि भवन्तीत्याह—प्रवचनाश्रिताः—जिनशासनानुसारिण्यः, काश्चिदेव, न सर्वाः, पारम्पर्यात्—गुरुपरम्परया, उच्छेषिका—उद्धृतशेषाः, स्तोकीभूता इत्यर्थः । ततस्ताः कृपणकेन—कुत्सितरङ्केणेव, मयेत्युत्तरेण सम्बन्धः । संहृत्य—मीलयित्वेति ॥६॥ ततः किं कृत्यमित्याह—'तद्भक्ति'इत्यादि, तद्भक्तिबलार्पितया—श्रुतवाक्पुलाकिकाबहुमानसामर्थ्यढौकित(प्राप्त)या । मयेति कर्तृभूतात्मनिर्देशे । अपिशब्दोऽसूयाख्यापकः । किल मयापि अनुसृता विरागमार्गैकपदिकेति । अविमला—कलुषा, सा चासावल्पा च—स्तोका सा तथा तया । कया एवंविधया ?—अत आह—स्वमतिशक्त्या कारणभूतया, निजबुद्धिसामर्थ्येन, प्रशमेष्टतया—उपशमवल्लभतया हेतुभूतया, अनुसृता—तच्छक्त्यनुसारेण विहिता, का किं-

विधेत्याह—विरागमार्गैकपदिका—विरागमार्गस्यैकोत्पादिका, जनिकेत्यर्थः । इयं प्रशमरतिरित्यर्थः । इति आर्याद्वयार्थः ॥ ७ ॥

न च असारत्वात् श्रुतवाक्पुलाकिकानां तत्संहरणरचिता सती सतामनादरणीयैव स्यादियमित्याह—

यद्यप्यवगीतार्था न वा कठोरप्रकृष्टभावार्था । सद्भिस्तथाऽपि मय्यनुकम्पैकरसैरनुग्राह्या ॥ ८॥

यद्यपि वक्ष्यमाणदोषयुक्ता तथापि सद्भिरनुग्राह्येति सम्बन्धः । दोषानेवाह—अवगीतार्था—अनादरणीयाभिधेया, वर्तत इति शेषः । तथा न वा कठोरप्रकृष्टभावार्था—नवेति निषेधे कठोरो—विबुधजनयोग्यो गम्भीर इत्यर्थः प्रकृष्टः—प्रधानो भावार्थः—पदाभिधेयो यस्यां सा तथा, अगम्भीरप्रधानभावार्थेत्यर्थः । यद्वा नवा—नूतना आधुनिककविकृतत्वात् तथा अकारप्रश्लेषात् न विद्यते कठोरप्रकृष्टभावार्थो यस्यां सा तथा । सद्भिः—सज्जनैः । तथापि—एवमपि । मयीति विषयभूतात्मनिर्देशः, अनुकम्पैकरसैः—दयाप्रधानमानसैरनुग्राह्या—अङ्गीकर्तव्या । इत्यार्यार्थः ॥ ८ ॥

इत्यभ्यर्थना कृता, यद्वा स्वभावत एव सन्तो दोषत्यागेन गुणानेव ग्रहीष्यन्तीत्यावेदयन्नाह—

कोऽत्र निमित्तं वक्ष्यति निसर्गमतिसुनिपुणोऽपि वाद्यन्यत् । दोषमलिनेऽपि सन्तो यद् गुणसारग्रहणदक्षाः ॥९॥

को ?—न कश्चिदित्यर्थः । अत्र—सौजन्यविचारे निमित्तं—कारणमन्यद्—इतरद् वक्ष्यति—भणिष्यति, वादी—जल्पाक इति योगः । कीदृशः ?—निसर्गमत्या—स्वभावबुद्ध्या, सुनिपुणोऽपि, आस्तां अनीदृशः। यद्—यस्मात्, सन्तः—सज्जनाः, गुणसारग्रहणदक्षाः—गुणस्वीकारकुशलाः, भवन्तीति शेषः । क ?—दोषमलिनेऽपि—सदोषेऽपि, वस्तुनीत्यध्याहारः । स्वभावादेव दोषपरित्यागेन गुणग्राहिणः सत्पुरुषा भवन्तीति भावार्थः ॥ ९ ॥

अथैवंविधायाः सद्भिर्गृहीतायाः को गुणः स्यादित्याह—

सद्भिः सुपरिगृहीतं यत्किञ्चिदपि प्रकाशतां याति । मलिनोऽपि यथा हरिणः प्रकाशते पूर्णचन्द्रस्थः ॥ १० ॥

सद्भिः सुपरिगृहीतम्—अतिशयेनाङ्गीकृतम् यत्किमपि—असारमपि, आस्तां सारम्, प्रकाशतां—प्रकटताम्, याति—गच्छति—इति दार्ष्टान्तिकः, दृष्टान्तमाह—मलिनोऽपि—कृष्णोऽपि, आस्तामामलिनः, यथा—येन प्रकारेण, हरिणो—मृगः, प्रकाशते—शोभते, कीदृशः ?—पूर्णचन्द्रस्थः—पौर्णमासीशशिमध्यस्थित इति आर्यार्थः ॥ १० ॥

अन्यदपि सज्जनचेष्टितं दृष्टान्तान्तरयुतमाह—

बालस्य यथा वचनं काहलमपि शोभते पितृसकाशे । तद्वत् सज्जनमध्ये प्रलपितमपि सिद्धिमुपयाति ॥ ११ ॥

बालस्य—शिशोर्यथा वचनं—जल्पितम्, काहलमपि—अव्यक्ताक्षरमपि शोभते—राजते पितृसकाशे—मातापित्रोरग्रत इति दृष्टान्तः, दार्ष्टान्तिकमाह—तद्वत्—तथा सज्जनमध्ये प्रलपितमपि—अनर्थकं वचनमपि सिद्धिमुपयाति—ख्यातिमुपैतीत्यर्थः॥११॥

ननु पूर्वकविकृता अपि शमजननशास्त्रपद्धतयः सन्ति तत् पुनः किमनयेत्याशङ्क्याह—

ये तीर्थकृत्प्रणीता भावास्तदनन्तरैश्च परिकथिताः । तेषां बहुशोऽप्यनुकीर्तनं भवति पुष्टिकरमेव ॥ १२ ॥

ये तीर्थकृत्प्रणीता भावा—जीवादयस्तदनन्तरैश्च—गणधरादिभिः परिकथिताः—प्रकीर्तिताः तेषां बहुशोऽप्यनुकीर्तनं भवति पुष्टिकरम् । एवं अनेकधाऽपि संशब्दनं भवति—जायते पुष्टिकरमेवेत्यार्यार्थः ॥ १२ ॥

सतां ग्रहाच्छोभा पोषकता च

॥ ३ ॥

अमुमेवार्थं आर्यात्रयेण भावयन्नाह—

यद्वद्विषघातार्थं मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति । तद्वद्रागविषघ्नं पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ॥ १३ ॥

यद्वदुपयुक्तपूर्वमपि भेषजं सेव्यतेऽर्तिनाशाय । तद्वद्रागार्तिहरं बहुशोऽप्यनुयोज्यमर्थपदम् ॥ १४ ॥

वृत्त्यर्थं कर्म यथा तदेव लोकः (ग्रंथसंख्या १००) पुनः पुनः कुरुते । एवं विरागवार्ता हेतुरपि पुनः पुनश्चिन्त्यः ॥ १५ ॥

यद्वत्—यथा विषघातार्थं—गरोत्तारणाय मन्त्रपदे—ॐकारादिके वचने, समुच्चार्यमाणे इति शेषः । न पुनरुक्तदोषोऽस्ति—नैव भूयोभणनदूषणं विद्यते तद्वत्—तथा रागविषघ्नं—रागविनाशकम् पुनरुक्तं—भूयोभणितम् अदुष्टम्—अदूषणवत् अर्थपदं—सूचकत्वात् सूत्रस्यार्थवाचकं पदमिति आर्यार्थः ॥ १३ ॥ यद्वत्—यथा उपयुक्तपूर्वमपि—प्रथमप्रयुक्तमपि भेषजम्—औषधम् सेव्यते—पुनः क्रियतेऽर्तिनाशाय—पीडाविनाशार्थम् तद्वत्—तथा रागार्तिहरं—प्रतिबन्धपीडानाशकम् बहुशोऽपि—अनेकधाऽप्यनुयोज्यं—उच्चारणीयम् अर्थपदं—अभिधेयवत्पदमित्यार्यार्थः ॥ १४ ॥ वृत्त्यर्थम्—जीवनार्थं कर्म—कृष्यादिकम् स यथा यद्वत् तदेव कृष्यादिकं लोको—जनः पुनः पुनरित्यादि सुगमम् ॥ १५ ॥

इतो वैराग्यानयनोपायमाह—

दृढतामुपैति वैराग्यभावना येन येन भावेन । तस्मिंस्तस्मिन् कार्यः कायमनोवाग्भिरभ्यासः ॥ १६ ॥

दृढतां—स्थैर्यमुपैति—गच्छति वैराग्यभावना—विरागतावासना येन येन भावेन—विशिष्टान्तःकरणाभिप्रायेण तस्मिंस्तस्मिन् कार्ये विधातव्यः । काभिः क इत्याह—कायमनोवाग्भिरभ्यास इति व्यक्तम् ॥ इत्यार्यार्थः ॥ १६ ॥

अथ वैराग्यपर्यायानाह—

माध्यस्थ्यं वैराग्यं विरागता शान्तिरुपशमः प्रशमः । दोषक्षयः कषायविजयश्च वैराग्यपर्यायाः ॥ १७ ॥

सुगमम्, नवरं अष्टौ वैराग्यपर्यायाः ॥ १७ ॥

वैराग्यं तु रागद्वेषाभावे स्याद्, अतस्तयोः पर्यायानार्याद्वयेनाह—

इच्छा मूर्च्छा कामः स्नेहो गार्ध्यं ममत्वमभिनन्दः । अभिलाष इत्यनेकानि रागपर्यायवचनानि ॥ १८ ॥

ईर्ष्या रोषो दोषो द्वेषः परिवादमत्सरासूयाः । वैरप्रचण्डनाद्या नैके द्वेषस्य पर्यायाः ॥ १९ ॥

व्यक्तम् । किंतु रागस्याष्टौ पर्यायाः ॥ १८ ॥ स्पष्टमेव, किंतु द्वेषस्य नव नामानि—ईर्ष्या १ रोषः २ दोषः ३ द्वेषः ४ परिवादः ५ मत्सरः ६ असूया ७ वैरं ८ प्रचण्डनं ९ इत्यादि । आदिशब्दादन्येऽपि ज्ञेया इति, आर्यात्रयेणा(येऽ)पि पदानां किंचिदर्थभेदोऽप्यस्ति स स्वधियाऽभ्यूह्य इति ॥ १९ ॥

अथ यादृश आत्माऽनयोरुदये भवति तादृशमार्याचतुष्टयेनाह—

रागद्वेषपरिगतो मिथ्यात्वोपहतकलुषया दृष्ट्या । पञ्चास्रवमलबहुलाऽऽर्तरौद्रतीव्राभिसन्धानः ॥ २० ॥

कार्याकार्यविनिश्चयसंक्लेशविशुद्धिलक्षणैर्मूढः । आहारभयपरिग्रहमैथुनसंज्ञाकलिग्रस्तः ॥ २१ ॥

क्लिष्टाष्टकर्मबन्धनबद्धनिकाचितगुरुर्गतिशतेषु । जन्ममरणैरजस्रं बहुविधपरिवर्तनाभ्रान्तः ॥ २२ ॥

दुःखसहस्रनिरन्तरगुरुभाराक्रान्तकर्षितः करुणः । विषयसुखानुगततृषः कषायवक्तव्यतामेति ॥ २३ ॥

माध्यस्थ्य-रागद्वेषपर्यायाः

॥ ४ ॥

रागद्वेषाभ्यां परिगतो व्याप्त इति समासः, मिथ्यात्वेनोपहता २ सा चासौ कलुषा च–मलिना सा तथा तया। कया एवंविधया?–दृष्ट्या–बोधरूपया करणभूतया। किमित्याह–पञ्चास्रवाः–प्राणातिपातादयः, तैः करणभूतैर्मलः–कर्मबन्धस्तेन बहुलो–व्याप्तः स तथा, तथा स चासावार्तरौद्रयोस्तीव्राभिसन्धानश्च–गाढचिन्तनः स तथेति समास इति ॥ २० ॥ कार्यं जीवरक्षादिकम् अकार्यं–जीववधादिकम् तयोर्विनिश्चयो–निर्णयः स तथा, स च संक्लेशः–कालुष्यम्, विशुद्धिः–नैर्मल्यम्, तयोः क्लिष्टचित्ततानिर्मलचित्ततारूपयोर्लक्षणानि–परिज्ञानानि तथा तानि चेति समासः, तैः करणभूतैर्मूढो–मुग्धः, तथा आहारभयपरिग्रहमैथुनसंज्ञाः प्रसिद्धरूपास्ता एव कलयः–कलहाः कलिहेतुत्वात् तैर्ग्रस्तः–आघ्रात इति समास इति ॥ २१ ॥ क्लिष्टानि च तानि–क्रूराण्यष्टकर्माणि च प्रसिद्धानि तानि तथा, तान्येव बन्धनं–नियन्त्रणम्, तेन बद्धो–नियन्त्रितः, स चासौ निकाचितश्च–अतिनियन्त्रितः स तथा, अत एव गुरुः–भाराक्रान्तः, ततः कर्मधारयः। यद्वा क्लिष्टाष्टकर्मणां उपलक्षणत्वेन बन्धनबद्धनिधत्तनिकाचितानि कृतद्वन्द्वानीति चत्वारि पदानि दृश्यानि तैर्गुरुः स तथा। अत्र लोहमयः सूचीकलापो दृष्टान्तः, यथा बन्धनं–स्पृष्टं दवरकबद्धसूचीनां मीलनमात्रमिव गुरुकर्मणां जीवप्रदेशैः सह योगमात्रमल्पप्रयाससाध्यम् १ तथा बद्धं–सूचीकलापस्य खपरिकयाऽन्योऽन्यबन्धनमिव तेषां तैः सह २ तथा(नि)धत्तं–ध्मातं सूचीनां परस्परसंलुलितत्वमिव, शेषं तथैव ३ तथा निकाचितं–वह्नितसकुट्टितसूचीनां निर्नष्टविभागत्वमिव, शेषं तथैव ४ केष्वेवं बन्धो?–गतिशतेषु, कैः करणभूतैः?–जन्ममरणैरजस्रम्–अनवरतम् बहुविधपरिवर्तनाभ्रान्तः–अनेकप्रकारघोलनापर्यटित इति ॥ २२ ॥ दुःखसहस्राण्येव निरन्तरो–विश्रामरहितो गुरुः–महान् भारस्तेन आक्रान्तः–पीडितः स तथा, तथा कर्षितो–विलिखितः, क्वापि कर्शित इति

दृश्यते, तत्र कर्शितो—दुर्बलीभूतः, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः। तथा करुणः—अदीनः। तथा अनुगतः, ईषदासक्तस्तृष्यतीति तृषः—प्राचुर्येण पिपासितः, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः। ततो विषयसुखेष्वनुगततृष इति समासः। अन्ये त्वनुगततृषः कृताभिलाष इत्याहुः। स किमित्याह—कषायवक्तव्यतामेति—क्रोधादिवा(मा) नेष इति भणनीयतां याति। इत्यार्याचतुष्टयी, ॥ २३ ॥ इति शास्त्रस्य पीठबन्धः ॥

स कषायवक्तव्यतानुगतः प्राणी यानपायान् प्राप्नोति तद्भणनेऽशक्तिमाह—

स क्रोधमानमायालोभैरतिदुर्जयैः परामृष्टः। प्राप्नोति याननर्थान् कस्तानुद्देष्टुमपि शक्तः? ॥ २४ ॥

स जीवः क्रोधादिभिरतिदुर्जयैः—कष्टेनाभिभवनीयैः परामृष्टो—वशीकृतः। किमित्याह—प्राप्नोति—लभते, यान् कांश्चिद् अनर्थान्—अपायान्, कः?, न कश्चिदित्यर्थः।ताननर्थानुद्देष्टुमपि—भणितुमपि, आस्तां परिहर्तुम्, शक्तः—समर्थो, भवतीति शेषः इत्यार्यार्थः ॥ २४ ॥

तानेव लेशत आह—

क्रोधात् प्रीतिविनाशं मानाद्विनयोपघातमाप्नोति। शाठ्यात् प्रत्ययहानिं, सर्वगुणविनाशनं लोभात् ॥ २५ ॥

आप्नोतीति क्रियापदं चतुर्ष्वपि पदेषु योज्यम्। शेषं सुगममिति ॥ २५ ॥

अथ प्रत्येकमार्याचतुष्टयेन कषायदोषानाह—

क्रोधः परितापकरः सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः। वैरानुषङ्गजनकः क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥ २६ ॥

अनर्थकारिता

॥ ५ ॥

श्रुतशीलविनयसन्दूषणस्य धर्मार्थकामविघ्नस्य । मानस्य कोऽवकाशं मुहूर्तमपि पण्डितो दद्यात्? ॥ २७ ॥
मायाशीलः पुरुषो यद्यपि न करोति कंचिदपराधम् । सर्प इवाविश्वास्यो भवति तथाप्यात्मदोषहतः ॥ २८ ॥
सर्वविनाशाश्रयिणः सर्वव्यसनैकराजमार्गस्य । लोभस्य को मुखगतः क्षणमपि दुःखान्तरमुपेयात्? ॥ २९ ॥

आर्याद्वयमपि सुगमम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मायाशीलः—शाठ्यस्वभावः पुरुषो यद्यपि न करोति कञ्चिदपराधमिति व्यक्तम् तथाप्यात्मदोषहतः—स्वदूषणतिरस्कृत इत्यविश्वास्यो भवति । किंवत् ?—सर्पवत्—सर्प इव । यथा सर्प उत्खातदशनोऽप्यविश्वसनीयो भवति एवं मायान्यपि नर इत्यार्यार्थः ॥ २८ ॥ सर्वविनाशाश्रयिणः—निखिलापायभागिनः सर्वव्यसनानां—द्यूतादीनामेकः—अद्वितीयो राजमार्गः—सर्वसंचरणपथः, तस्य लोभस्य को मुखगतो—ग्रासीभूतः, क्षणमपि—स्तोककालमपि, आस्तां प्रभूतकालम्, दुःखान्तरम्—असातव्यवधानमुपेयात्—गच्छेत्? । इत्यार्याचतुष्टयार्थः ॥ २९ ॥

अथ सामान्येनैषां भवमार्गनायकत्वमाह—

एवं क्रोधो मानो माया लोभश्च दुःखहेतुत्वात् । सत्त्वानां भवसंसारदुर्गमार्गप्रणेतारः ॥ ३० ॥

एते क्रोधादयो दुःखहेतुत्वात् सत्त्वानां—जीवानाम्, कथंभूता भवन्तीत्याह—भवे—नरकादौ संसारः संसरणं तत्र दुर्गमार्गो—विषमाध्वा तस्य प्रणेतारो—नायकाः । इत्यार्यार्थः ॥ ३० ॥

इति कषायाधिकारः ॥ २ ॥

अथ मूलभणनपूर्वं पृथक्पदद्वयेनैषां अन्तर्भावमार्याद्वयेनाह—

ममकाराहङ्कारावेषां मूलं पदद्वयं भवति। रागद्वेषावित्यपि तस्यैवान्यस्तु पर्यायः ॥ ३१ ॥

माया लोभकषायश्चेत्येतद्रागसंज्ञितं द्वन्द्वम्। क्रोधो मानश्च पुनर्द्वेष इति समासनिर्दिष्टः ॥ ३२ ॥

ममकारो—ममेदं अहमस्य स्वामीत्याद्यः अध्यवसायः। अहङ्कारस्त्वहमेव प्रधानोऽन्यो ममाधम इत्यादिपरिणामस्तौ, तथा किमित्याह—एषां कषायाणां मूलं—वीजं उत्थानमित्यर्थः। पदद्वयमुक्तस्वरूपं भवति—जायते। तत्र ममकारे मायालोभौ, अहङ्कारे क्रोधमानौ स्तः, इत्याभ्यां चत्वारोऽपि कषाया गृहीताः। तथा रागद्वेषौ—प्रीत्यप्रीती क्रोधादीनामुत्थानभूताविति प्रक्रम इति, अपिशब्द उपप्रदर्शनार्थः। तस्यैव—ममकाराहङ्कारेतिपदद्वयस्यैव, अन्यः—अपरः, तु समुच्चयार्थः, पर्यायो—नामान्तरम्, भावार्थः प्राग्वदिति ॥ ३१ ॥ सुगमम्। किंतु द्वन्द्वं—युग्मं समासः—संक्षेपार्थो, भावार्थस्तु पूर्वार्याभावनातोऽवसेय इति ॥ ३२ ॥

अनन्तरं रागद्वेषा(वुक्ता)वथ तयोरेव सामान्यसामर्थ्यमाह—

मिथ्यादृष्ट्यविरमणप्रमादयोगास्तयोर्बलं दृष्टम्। तदुपगृहीतावष्टविधकर्मबन्धस्य हेतू तौ ॥ ३३ ॥

'मिथ्यादृष्टिरिति' मिथ्यात्वम्—आभिग्रहिकादि पञ्चधा। न विरमणम्—अविरतिः पृथिव्यादिषु द्वादशविधम्। प्रमादो—मद्यादिः पञ्चप्रकारः, योगाः—सत्यादयः पञ्चदशविधाः, ततो द्वन्द्वः ते तयोः—अनयो रागद्वेषयोर्बलम्—आदेशकारि सैन्यम्,

दृष्टं-जिनैः कथितम्, तैरुपगृहीतौ–मिथ्यात्वादिभिः कृतसामर्थ्यौ सन्तावष्टविधकर्मबन्धस्य हेतू–कारणे भवतः ॥ ३३ ॥

॥ इति रागाद्यधिकारः ॥ ३ ॥

तं कर्मबन्धं मूलत आह—

स ज्ञानदर्शनावरणवेद्यमोहायुषां तथा नाम्नः । गोत्रान्तराययोश्चेति कर्मबन्धोऽष्टधा मौलः ॥ ३४ ॥

कर्मणां बन्धः कर्मबन्धः स पूर्वोद्दिष्टोऽष्टधा भवतीति सम्बन्धः । कीदृशः?–मौलो–मूलप्रकृतिसम्बन्धी । किंनाम्नां कर्मणामत आह–ज्ञानदर्शनयोरावरणशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् ज्ञानावरणदर्शनावरणवेद्यमोहायुषां कृतद्वन्द्वानां तथा नाम्नो गोत्रान्तराययोश्चेति ॥ ३४ ॥

अथोत्तरः स कतिविध इत्याह—

पञ्चनवद्व्यष्टाविंशतिकद्विश्चतुःपट्कसप्तगुणभेदः । द्विःपञ्चभेद इति सप्तनवतिभेदस्तथोत्तरतः ॥ ३५ ॥

सप्त गुणा यस्य स सप्तगुणः, षट्कश्चासौ सप्तगुणश्च षट्कसप्तगुणो–द्विचत्वारिंशत्, पञ्च च नव च द्वौ चाष्टाविंशतिका च द्वौ च चत्वारश्च षट्कसप्तगुणश्च ते तथाविधास्ते भेदाः–प्रकारा यस्य स तथा, कर्मबन्ध इति योगः । 'याकारा'विति सूत्रेण ह्रस्वत्वं विंशतिकाशब्दे । तथा द्विश्च पञ्च च द्विःपञ्च ते भेदा यस्य स तथा, इत्येवमेकत्र मिलने सप्तनवतिभेदा भवन्तीति शेषः । तथा समुच्चयार्थः, उत्तरतः–उत्तरभेदानाश्रित्य, अयमर्थः–ज्ञानावरणीयमुत्तरभेदापेक्षया मतिज्ञानावरणीयादि पञ्चधा । एवं दर्शनाव-

रणीयं चक्षुर्दर्शनावरणादिचतुष्कं निद्रापञ्चकं चेति नवविधम्। वेदनीयं तु सातासातरूपं द्वेधा। मोहनीयं पुनर्द्विधा-दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं च, तत्र मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वभेदात् दर्शनमोहनीयं त्रिधा, अनन्तानुवन्धिप्रभृतिकषायषोडशक-हास्यादिषट्कवेदत्रिकभेदाच्चारित्रमोहनीयं पञ्चविंशतिविधमित्युभयमीलनेऽष्टाविंशतिभेदम्। आयुर्नरकादिभेदाच्चतुर्धा। नामकर्म तु द्विचत्वारिंशद्भेदं, तत्र गतिजात्यादिपिण्डप्रकृतयश्चतुर्दश, प्रत्येकप्रकृतयोऽष्टौ, त्रसादिविंशतिरिति मीलिता द्विचत्वारिंशत्। तथा गोत्रमुच्चैर्नीचैर्भेदाद्द्वेधा। दानादिभेदादन्तराय (कर्म) पञ्चविधमिति। यद्यपि केनापि अभिप्रायेण सप्तनवतिः प्रतिपादिता तथापि वन्धप्रस्तावाद्विंशत्यधिकं शतं ग्राह्यम्। तच्च नाम्नः कथंचित्पिण्डप्रकृ(ग्रं० २००)तिविस्तारे पट्सप्तति (षष्टि) र्भवति, तस्याः सप्तकर्मप्रकृतिमध्यप्रक्षेपे सम्यक्त्वमिश्रद्वयापनये च विंशत्यधिकं शतं भवति। तदुक्तम्-"चउ गइ ४ जाई ५ तणु पण ५ अंगोवंगाइं ३ छच्च संघयणा ६। छागिइ ६ चउ वन्नाई ४ चउ अणुपुवि ४ दुह विहगगई २। ॥१॥ इय गुणचत्ता ३९ सेसऽट्ठवीस २८ मिय सत्तसट्ठि ६७ नामस्स। सेससगकम्म ५५ जोगे सम्मामीस विणु वीससयं ॥ २ ॥" विस्तारतः प्रकृतिवर्णनाद्यन्यतोऽवसेयमिति। अन्ये त्वेवमाहुः-पञ्च नव व्यष्टाविंशतिश्चतुरित्यादिपाठान्तरमाश्रित्य यथा पञ्च नवेति पदद्वयं प्रथमावहुवचनान्तम्, ततश्चाग्रेतनभेदशब्दोऽन्यशब्दसम्बद्धोऽपि इत्थं योज्यते-पञ्च भेदा ज्ञानावरणस्य नव भेदा दर्शनावरणस्य। द्वा (भ्यां) वेदनी (या) भ्यां युक्ता अष्टाविंशतिः २ सा तथा। ततो द्वौ भेदौ वेद्यस्य अष्टाविंशतिर्भेदा मोहनीयस्य। तथा चत्वारश्च पट्कसप्तगुणश्च २ ते भेदा यस्य वन्धस्य स तथा। ततश्च चत्वारो भेदा आयुषः, पट्कसप्तगुणो-

द्विचत्वारिंशद्भेदा नाम्नः, द्वौ वारौ द्विः द्विश्च पञ्च च २ ते तथा भेदा यस्य स तथा । तत्र भेदद्वयं गोत्रस्य पञ्च भेदा अन्तरायस्येति ॥ ३५ ॥

अथ प्रकृतिवन्धस्वरूपपुरःसरमेतासामेवानन्तरोक्तमूलोत्तरप्रकृतीनां स्थितिवन्धादीनाश्रित्य तीव्रादिवन्धोदयानाह—

प्रकृतिरियमनेकविधा स्थित्यनुभावप्रदेशतस्तस्याः । तीव्रो मन्दो मध्य इति भवति वन्धोदयविशेषः ॥ ३६ ॥

प्रकृतिरिति जातावेकवचनम् । इयं पूर्वोक्तस्वरूपा अनेकविधा—बहुप्रकारा, मूलोत्तरभेदतो वर्तत इति शेषः । अनेन प्रकृतिवन्ध इति प्रतिपादितं भवति । तस्याः प्रकृतेः स्थित्यादीनासृत्य तीव्रादिभेदो वन्धोदयविशेषो भवतीति संटंकः । तत्र स्थितिः प्रकृतेर्बद्धायाः सत्या अविनाशेनावस्थानम् । अनुभावस्तु तस्या एव कटुककटुकतरादिभावेन वेदनम् । प्रदेशस्तु कर्मपुद्गलानामात्मप्रदेशैः सह संश्लेषः । ततो द्वन्द्वः, ते तथा तेभ्यः—ततः सकाशात्, तानाश्रित्येत्यर्थः । तस्या इति योजितमेव । किम्?—तीव्रो—गाढस्तथा मन्दः—स्तोकः तथा मध्यो—मध्यवर्तीत्येवं भवति—जायते वन्धः—संग्रह उदयः—अनुभवनम्, तयोर्विशेषो—भेदो यः स तथा, वन्धविशेषः उदयविशेषश्चेत्यर्थ इति । किमुक्तं भवति?—यदा प्रकृतेः स्थितिरुत्कृष्टा भवति तदा अनुभावप्रदेशावप्युत्कृष्टौ भवतः, ततस्तस्यामुत्कृष्टस्थितौ तीव्रौ वन्धोदयौ स्याताम्, एतदनुसारेण मन्दमध्यौ तौ भावनीयाविति ॥ उत्कृष्टा स्थितिर्यथा—"आइल्लाणं तिण्हं चरिमस्स य तीस कोडिकोडीओ । अयराण मोहणिज्जस्स सत्तरी होइ विन्नेया ॥ १ ॥ नामस्स य गोत्तस्स य वीसं उक्कोसिया ठिई भणिया । तेत्तीस सागराइं परमा आउस्स वोद्धवा ॥ २ ॥ जघन्या तु—वेयणियस्स उ वारस नामगोयाण अट्ठ उ मुहुत्ता । सेसाण जहन्नठिई भिन्नमुहुत्तं विणिदिट्ठा ॥ ३ ॥"

तदनयाऽऽर्यया प्रकृतिबन्धः स्थितिबन्धोऽनुभागबन्धः प्रदेशबन्धश्च प्रकृत्युदयः स्थित्युदयोऽनुभावोदयः प्रदेशोदय-श्लोको ज्ञेय इत्यार्यार्थः ॥ ३६ ॥

साम्प्रतमस्य चतुर्विधबन्धस्य यथासम्भवं हेतूनाह—

तत्र प्रदेशबन्धो योगात् तदनुभवनं कषायवशात् । स्थितिपाकविशेषस्तस्य भवति लेश्याविशेषेण ॥ ३७ ॥

तत्र—तेषु प्रकृतिबन्धादिषु मध्ये प्रदेशबन्ध उपलक्षणत्वात् प्रकृतिबन्धश्च योगात्—मनोवाक्कायरूपात् शुभात् शुभ इतरस्मादितरो भवतीति । तथा तस्य प्रदेशबन्धप्रकृतिबन्धोपात्तस्य कर्मणोऽनुभवनम्—अनुभावो—वेदनं कषायवशात् । तथा स्थितेः पाकविशेषो—जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितिनिवर्तनं तस्य कर्मणो भवति—जायते लेश्याविशेषेण 'कषायपरिणामो लेश्या' इति वचनात् परमार्थत इत्यार्यार्थः ॥ ३७ ॥

एतासां नामानि सदृष्टान्तं कर्मबन्धस्थितिविधातृत्वं चाह—

ताः कृष्णनीलकापोततैजसीपद्मशुक्लनामानः । श्लेष इव वर्णबन्धस्य कर्मबन्धस्थितिविधात्र्यः ॥ ३८ ॥

इति प्रथमार्धे षट् नामानि कृतद्वन्द्वसमासानि, पञ्चानां ह्रस्वत्वं "ङ्याकारौ स्त्रीकृतौ ह्रस्वौ क्वचित्" इति सूत्रे क्वचिद्ग्रहणाद्, इत एव तैजस्या न ह्रस्वत्वमिति, तथा नामानोऽत्र विकल्पेनेकार इति । आसां स्वरूपमन्यतोऽवधारणीयम् । श्लेष इव—वज्रलेपादिवद्वर्णबन्धस्य—चित्रे हरितालादिवर्णकदार्ढ्यस्य कर्मबन्धस्थितिविधात्र्यो—ज्ञानावरणादिबन्धनस्थानकारिका इत्यार्यार्थः ॥ ३८

इत्यार्यापञ्चकेन कर्मोक्तमिति कर्माधिकारः ॥ ४ ॥

तदुदयाद्धेतुहेतुमद्भावेन यद्भवति तदार्याद्वयेनाह—

कर्मोदयाद्भवगतिर्भवगतिमूला शरीरनिर्वृत्तिः। देहादिन्द्रियविषया विषयनिमित्ते च सुखदुःखे ॥ ३९ ॥

कर्मोदयाद्–उदिते कर्मणि भवगतिः, तन्मूला शरीरनिर्वृत्तिः, देहादिन्द्रियनिर्वृत्तिः, तस्यां विषयसक्तिः, विषयनिमित्ते च सुखदुःखे जीवस्य भवतः ॥ ३९ ॥

ततः किमित्याहुः—

दुःखद्विड् सुखलिप्सुर्मोहान्धत्वाददृष्टगुणदोषः। यां यां करोति चेष्टां तया तया दुःखमादत्ते ॥ ४० ॥

दुःखद्विड्–अशर्मद्वेषी सुखलिप्सुः–शर्माभिलाषी जीवो मोहेनान्धो–विवेकलोचनविकलः स तथा तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात्, किमित्याह–अदृष्टगुणदोषो–अज्ञातगुणदोषो यां यां करोति–विधत्ते चेष्टां–अशुभक्रियां तया तया दुःखमादत्ते-गृह्णातीत्यार्याद्वयार्थः ॥ ४० ॥

'देहादिन्द्रियविषया' इत्युक्तं प्राक्, तदासक्तस्यापायानार्यापञ्चकेनाह—

कलरिभितमधुरगान्धर्वतूर्ययोषिद्विभूषणरवाद्यैः। श्रोत्रावबद्धहृदयो हरिण इव विनाशमुपयाति ॥ ४१ ॥

गतिविभ्रमेङ्गिताकारहास्यलीलाकटाक्षविक्षिप्तः। रूपावेशितचक्षुः शलभ इव विपद्यते विवशः ॥ ४२ ॥

स्नानाङ्गरागवर्तिकवर्णकरूपाधिवासपटवासैः। गन्धभ्रमितमनस्को मधुकर इव नाशमुपयाति ॥ ४३ ॥

मिष्टान्नपानमांसौदनादिमधुररसविषयगृद्धात्मा। गलयन्त्रपाशबद्धो मीन इव विनाशमुपयाति ॥ ४४ ॥

शयनासनसम्बाधनसुरतस्नानानुलेपनासक्तः । स्पर्शव्याकुलितमतिर्गजेन्द्र इव बध्यते मूढः ॥ ४५ ॥

कलं–मनोज्ञं श्रूयमाणम्, रिभितं–घोलनासारम्, मधुरं–श्रोत्रसुखदायकम्। ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः। तच्च तद् गान्धर्वगीतं तत्तथा। तूर्याणि–वादित्राणि, योषिद्भिर्भूषणानि–नूपुरादीनि तेषां कृतद्वन्द्वानां रवो–हृदयाह्लादको घोषः स आद्यो येषां वीणादीनां ते तथा। तैः किमित्याह–श्रोत्रावबद्धहृदयः–श्रवणासक्तचित्तो हरिण इव विनाशमुपयातीति व्यक्तम् ॥ ४१ ॥

गतिविभ्रमः–सविकारगमनम्, यद्वा पृथग्द्वे पदे, ततो गतिः–मण्डनतारूपा, विभ्रमो–मनोहराभरणानामङ्गेषु रचनात्मकः। यद्वा विभ्रमः–चिरकालात् प्रियदर्शने प्रीत्या सोत्सुकमुत्थानम्, इङ्गितं तु–स्निग्धावलोकनम्, यद्वा महामतिज्ञेयं गूढं मनश्चेष्टितम्, आकारस्तु–स्तनमुखोरुसन्निवेशो, यद्वा सर्वशरीरस्य हृद्यं संस्थानम्। हास्यं तु–सविलासं सलीलं हसनम्। लीलापदं सर्वक्रियासु प्रवर्तनम्। कटाक्षः–सरागं तिर्यङ्निरीक्षणम्, यद्वा चित्रा दृष्टिसंचरा, एतैर्गत्यादिभिर्विक्षिप्तो–विह्वलीकृतः सः, तथा रूपावेशितचक्षुः–वनितारूपादौ निवेशितदृष्टिः शलभ इव विपद्यते, विवशः–पतङ्गवद्विनश्यत्यशरण इति ॥ ४२ ॥

स्नानं–सुगन्धिजलदेहधावनम् अङ्गरागस्तु कुङ्कुमादिः, सुरभिद्रव्यनिष्पन्ना दीपवर्त्याकारा वर्तिका, वर्णकः–चन्दनम्, धूपस्तु प्रतीतः, अधिवासस्तु–कस्तूरिकादि, पटवासस्तु–वस्त्रसौरभ्यकारी गन्धविशेषः, एषां सप्तानां द्वन्द्वः तैः, 'याकारा'-विति क्वचिद्ग्रहणात् ह्रस्वत्वं वर्तिकायाः। गन्धभ्रमितमनस्को–गन्धविह्वलचित्तो मधुकर इव नाशमुपयाति–भ्रमरवद्विनश्यतीति ॥४३॥

मिष्टाश्च तेऽन्नपानमांसौदनादयश्च प्रसिद्धास्ते तथा, ते च मधुररसाश्च—लौल्यास्वादा द्राक्षाखण्डादयस्त एव विषयो-रसनायाः गोचरस्तत्र गृद्ध आत्मा यस्य स तथा । गलो—लोहमयोऽङ्कुशः यन्त्रं—जालं पाशो—वालादिमयस्तित्तिरादिग्रहण-हेतुस्तेषां द्वन्द्वस्तैर्बद्धो—वशीकृतो मीन इव—मत्स्यवद्विनाशमुपयातीति ॥ ४४ ॥ शयनं—शय्या, आसनं—मसूरकादि, सम्वाधनं—विश्रामणा, सुरतं—मैथुनसेवा, स्नानम्—अङ्गप्रक्षालनम्, अनुलेपनं—कुङ्कुमादिसमालम्भनम्, तेषां द्वन्द्वस्तेष्वासक्तः। स्पर्शेत्यादि व्यक्तमिति ॥ ४५ ॥

एतदासक्तानां वा दोषा वाधाकरा भवन्तीत्यावेदयन्नाह—

एवमनेके दोषाः प्रणष्टशिष्टेष्टदृष्टिचेष्टानाम् । दुर्नियमितेन्द्रियाणां भवन्ति वाधाकरा बहुशः ॥ ४६ ॥

एवम्—उक्तप्रकारेण दुर्नियमितेन्द्रियाणां जीवानामनेके दोषा वाधाकरा भवन्तीति योगः । कीदृशानाम्?—दृष्टिश्च—ज्ञानम्, चेष्टा च—क्रिया ते तथा । शिष्टानां—विवेकिनामिष्टे—प्रिये ते च दृष्टिचेष्टे च २ ते तथा । ततः प्रनष्टे—अपगते शिष्टेष्टदृष्टिचेष्टे येषां ते तथा। पाठान्तरं तु दृष्टचेष्टानां, तत्रेष्टा चासौ दृष्टा च—अवलोकिता २ सा चासौ चेष्टा चेष्टदृष्टचेष्टा शिष्टानामिष्ट-दृष्टचेष्टा २ सा तथा, ततः प्रनष्टा शिष्टेष्टदृष्टचेष्टा येषां ते तथा तेषां । पुनः कीदृशानाम्?—दुर्नियमितानि—दोषं ग्राहितानी-न्द्रियाणि—हृषीकाणि यैस्ते तथा तेषां वाधाकराः—पीडाविधायकाः । कथम्?—बहुशः—अनेकधेति ॥ ४६ ॥

एवमेकैकासक्ता विनाशभाजो जाताः, यः पुनः पञ्चस्वासक्तः स सुतरां विनश्यतीति प्रकटयन्नाह—

एकैकविषयसङ्गाद्रागद्वेषातुरा विनष्टास्ते । किं पुनरनियमितात्मा जीवः पञ्चेन्द्रियवशार्तः? ॥ ४७ ॥

अतृप्तिः अनियतत्वं च

एकैकविषयसङ्गात्–शब्दाद्येकैकाभिष्वङ्गाद् रागद्वेषातुरा विनष्टाः सन्तस्ते हरिणादयः। किमिति प्रश्ने। पुनरिति वितर्के। अनियमितात्मा जीवः पञ्च च तानीन्द्रियाणि च २ तेषां वशोऽत एवार्तः–पीडितः स पञ्चेन्द्रियवशार्तो न विनश्यति ?, अपितु विनश्यतीति ॥ ४७ ॥

किंच–न स कश्चिद्विषयोऽस्ति येन जीवस्तृप्तो भवतीत्यावेदयन्नाह—

नहि सोऽस्तीन्द्रियविषयो येनाभ्यस्तेन नित्यतृषितानि। तृप्तिं प्राप्नुयुरक्षाण्यनेकमार्गप्रलीनानि ॥ ४८ ॥

नैवास्ति स इन्द्रियविषयो येनाभ्यस्तेन–पुनःपुनरासेवितेन नित्यतृषितानि–सर्वदा पिपासितानि, किं ?–तुष्टिं प्राप्नुयुः–तुष्टिमागच्छेयुः। कानि ?–अक्षाणि–इन्द्रियाणि। कीदृशानि ?–अनेकमार्गप्रलीनानि–बहुविषयासक्तानि, पुनःपुनः स्वविषयानाकाङ्क्षन्तीत्यर्थ इति ॥ ४८ ॥

अपिच–एतानि स्वविषयेष्वपि नैकस्वरूपाणीत्यावेदयन्नाह—

कश्चिच्छुभोऽपि विषयः परिणामवशात्पुनर्भवत्यशुभः। कश्चिदशुभोऽपि भूत्वा कालेन पुनः शुभीभवति ॥ ४९ ॥

कश्चिद्विषयः शुभोऽपि–इष्टोऽपि परिणामवशात्–विरूपादिपरिणतिवशात् अनिष्टो भवति। कश्चित्पुनरशुभोऽपि–अनिष्टोऽपि भूत्वा–सम्पद्य कालेन पुनः शुभीभवति–प्रियः सम्पद्यते इत्यनवस्थितानि प्रेमाणि, अतस्तज्जन्यं सुखमनित्यमिति ॥४९॥

॥ १० ॥

ईदृशश्च भावः परिणामवशात्, स च न निर्निबन्धन इत्यावेदयन्नाह—

कारणवशेन यद्यत् प्रयोजनं जायते यथा यत्र। तेन तथा तं विषयं शुभमशुभं वा प्रकल्पयति ॥५०॥

कारणवशेन रागाद्यायत्ततया यद्यत् प्रयोजनं मधुरशब्दाकर्णनादि जायते–भवति यथा–येन प्रकारेण यत्र वस्तुनि तेनैव कारणेन हेतुना तथा–तेनैव प्रकारेण तं विषयं–(ग्रं. ३००) शब्दादिकमिष्टानिष्टतया प्रकल्पयति–पर्यालोचयतीति । अत्र भावना–यथा विषं अशुभमपि शत्रुविनाशकत्वेनेष्टं तथा मिष्टान्नमपि पित्तघ्नमिति मत्वा द्वेष्टीति ॥ ५० ॥

अस्यैवार्थस्य भावनामाह—

अन्येषां यो विषयः स्वाभिप्रायेण भवति पुष्टिकरः । स्वमतिविकल्पाभिरतास्तमेव भूयो द्विषन्त्यन्ये ॥ ५१ ॥

अन्येषां–विवक्षितपुरुषापेक्षया अपरेषां यो विषयः–शब्दादिः स्वाभिप्रायेण–रागाग्निजाकूतेन भवति पुष्टिकरः तुष्टिकरो वा–पोषोत्पादकस्तोषोत्पादको वा स्वमतेः स्वमत्या वा विकल्पो–विकल्पनं तत्राभिरता–आसक्ताः स्वमतिविकल्पाभिरताः द्वेषवशात् तमेव विषयं पुनरनिष्टतया द्विषंत्यन्य इति ॥ ५१ ॥

एवं च सति अस्य जीवस्य नैकान्तेन किंचिदिष्टमनिष्टं वाऽस्तीति दर्शयन्नाह—

तानेवार्थान् द्विषतस्तानेवार्थान् प्रलीयमानस्य । निश्चयतोऽस्यानिष्टं न विद्यते किञ्चिदिष्टं वा ॥ ५२ ॥

तानेवार्थान्–शब्दादीन् द्विषः–अप्रीयमाणस्यास्य जीवस्येतियोगः । तानेवार्थान् प्रलीयमानस्य–आश्रयतो निश्चयतो-निश्चयमाश्रित्यास्येति योजितमेवानिष्टम्–असुन्दरं नैव विद्यते किंचित्–किमपि वस्त्विष्टं वा–प्रीतमिति ॥ ५२ ॥

तत एवंविधजीवस्य यत्स्यात्तदाह—

रागद्वेषोपहतस्य केवलं कर्मबन्ध एवास्य । नान्यः स्वल्पोऽपि गुणोऽस्ति यः परत्रेह च श्रेयान् ॥ ५३ ॥

स्पष्टमेवेति ॥ ५३ ॥

इदमेव भावयन्नाह—

यस्मिन्निन्द्रियविषये शुभमशुभं वा निवेशयति भावम् । रक्तो वा द्विष्टो वा स बन्धहेतुर्भवति तस्य ॥ ५४ ॥

यस्मिन्निन्द्रियविषये-शब्दादिके, शुभं-भव्यम्, अशुभम्-अभव्यम्, निवेशयति-स्थापयति, भावं-परिणामम्, रक्तो वा-प्रीतः, द्विष्टो वा-अप्रीतः, स भावो बन्धहेतुर्भवति-ज्ञानावरणाद्यष्टविधकर्मबन्धनकारणं स्यात्तस्य जीवस्येति ॥ ५४ ॥

अथ कथं पुनरात्मप्रदेशस्य कर्मपुद्गला लगन्तीत्याह—

स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् । रागद्वेषक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥ ५५ ॥

स्नेहेन-तैलादिना अभ्यक्तं-म्रक्षितं शरीरं-वपुर्यस्य जीवस्य स तथा तस्य रेणुना-धूल्या श्लिष्यते-आश्लिष्यते यथा-येन प्रकारेण गात्रं-वपुरिति दृष्टान्तः, रागद्वेषक्लिन्नस्य-आर्द्रस्य कर्मबन्धो भवत्येवमिति व्यक्तमिति ॥ ५५ ॥

सम्प्रति रागद्वेषप्रधानान् कर्मबन्धहेतून् समस्तानेवोपसंहरन्नाह—

एवं रागो द्वेषो मोहो मिथ्यात्वमविरतिश्चैव । एभिः प्रमादयोगानुगैः समादीयते कर्म ॥ ५६ ॥

एवं रागादिभिः पञ्चभिः प्रतीतैः, कीदृशैः?-प्रमादो-मद्यादिः पञ्चधा योगो-मनोयोगादित्रिकं २ ते तथाताननुगच्छन्ति-अनुसहायीभवन्ति २ तैः प्रमादयोगानुगैः समादीयते?-गृह्यते, किं?-कर्मेति ॥ ५६ ॥

प्रशम-
महिमा

ततश्च—

कर्ममयः संसारः संसारनिमित्तकं पुनर्दुःखम् । तस्माद्रागद्वेषादयस्तु भवसन्ततेर्मूलम् ॥ ५७ ॥

कर्ममयः—अदृष्टनिष्पन्नः । कः ?—संसारः, ततः किम् ?—तन्निमित्तकं—तत्कारणं पुनर्दुःखम्, तस्माद्रागद्वेषादयो भवसन्ततेर्मूलमिति ॥ ५७ ॥

ननु कथमेतन्निर्जेतुं शक्यमत आह—

एतद्दोषमहासञ्चयजालं शक्यमप्रमत्तेन । प्रशमस्थितेन घनमप्युद्वेष्टयितुं निरवशेषम् ॥ ५८ ॥

एतत् रागादिदोषसञ्चयजालं जालमिव जालं यथा मत्स्यादीनामादायकं तद्वदेतदपि, दुःखहेतुत्वात्, शक्यमुद्वेष्टयितुम्—अपनेतुं विनाशयितुमिति सम्बन्धः । केन ?—जीवेन । कीदृशेन ?—अप्रमत्तेन—उद्यतेन । तथा प्रशमस्थितेन—उपशमपरेण । जालं तु कीदृशम् ?—घनमपि—गहनमपि, तथा निरवशेषं—समस्तमिति ॥ ५८ ॥

तदुद्वेष्टने चास्य जीवस्य एवंविधा चिन्ता उपजायते इत्याद्यार्यापञ्चकेनाह—

अस्य तु मूलनिबन्धं ज्ञात्वा तच्छेदनोद्यमपरस्य । दर्शनचारित्रतपःस्वाध्यायध्यानयुक्तस्य ॥ ५९ ॥

प्राणवधानृतभाषणपरधनमैथुनममत्वविरतस्य । नवकोट्युद्गमशुद्धोञ्छमात्रयात्राऽधिकारस्य ॥ ६० ॥

जिनभाषितार्थसद्भावभाविनो विदितलोकतत्त्वस्य । अष्टादशशीलसहस्रधारणे कृतप्रतिज्ञस्य ॥ ६१ ॥

परिणाममपूर्वमुपागतस्य शुभभावनाऽध्यवसितस्य । अन्योऽन्यमुत्तरोत्तरविशेषमभिपश्यतः समये ॥ ६२ ॥

वैराग्यमार्गसम्प्रस्थितस्य संसारवासचकितस्य । स्वहितार्थाभिरतमतेः शुभेयमुत्पद्यते चिन्ता ॥ ६३ ॥
अस्य रागादिदोषजालस्य मूलनिबन्धं प्रमादयोगरूपं ज्ञात्वा–बुद्ध्वा जीवस्येति शेषः । शुभा–प्रशस्येयमेवोपपद्यते–जायते
चिन्ता–चित्तवृत्तिरिति पञ्चमार्यापर्यन्ते, इति संटङ्कः । ततो जीवस्य विशेषणत्रयोदशकमाह–तस्य–दोषजालस्य छेदने–घाते
उत्साहस्तत्र परः–प्रकृष्टः तस्य, तथा दर्शनं–तत्त्वश्रद्धानम्, चारित्रं–सामायिकादि पञ्चधा, ध्यानं–धर्म्यादि द्विधा, ततो द्वन्द्व-
स्तैर्युक्तस्येति ॥५९॥ प्राणवधेत्यादिप्रथमार्धेन सुखबोधेन मूलगुणयुक्तस्येति कथितम् । अथोत्तरगुणयुक्ततामाह–नव च ताः
कोटयश्च–अग्रभागा अंशा अश्रयो नवकोट्यः, ताश्चैवं–न स्वयं हन्ति १ नान्येन घातयति २ घ्नन्तमन्यं नानुमोदयति ३, एवं न
पचति १ न पाचयति २ पचन्तं नानुमोदयते ३, एवं न क्रीणाति १ न क्रापयति २ क्रीणन्तं नानुमोदयते ३, एता मीलिता नव
कोट्यः, पुनरिमा द्विधा–आद्याः षट् अविशुद्धकोटयोऽन्त्यास्तिस्रो विशुद्धकोटयः । तथोद्गमः–उत्पत्तिः, यथा 'उग्गमं से य पुच्छे-
ज्जा' इत्यादि, ततो नवकोटीभिरुद्गमस्तेन शुद्धो–निर्दोषस्तथोंछ इवोंछः–शुद्धाहारः स एवोंछमात्रम् । ततश्च नवकोट्युद्गमशुद्धं
च तदुंछमात्रं च तत्तथाभूतं–निर्दोष आहारस्तेन यात्रायां–संयमे अधिकारो–नियोगो यस्य स तथा तस्येति ॥ ६० ॥ जिन-
भाषितार्थानां–जीवादिवस्तुनां सद्भावान्–परमार्थान् भावयति स तथा तस्येति । विदितलोकतत्त्वस्य–ज्ञातलोकस्वरूपस्य ।
लोकश्च–जीवाजीवाधारक्षेत्रं । अष्टादशानां शीलानाम्–अवयवे समुदायोपचारात् शीलाङ्गानां–चारित्रांशानां वक्ष्यमाणानां
सहस्राणि तेषां धारणं–परिपालनं तस्मिन् कृता–विहिता प्रतिज्ञा–अङ्गीकारो येन स तथा तस्येति ॥ ६१ ॥ उपागतस्य–प्रा-
प्तस्य । कम्?–परिणामं–धर्माध्यवसायम् । कीदृशम्?–अपूर्वं शुद्धिप्रकर्षयोगात्, शुभभावनासु–द्वादशविधासु महाव्रतसत्कपञ्च-

विंशतिप्रमाणासु वाऽध्यवसितस्य–कृताध्यवसितस्येति समासः। अभिपश्यतः–पर्यालोचयतो जानानस्यैवेत्यर्थः। किम्?–उत्तरोत्तरविशेषं, कथम्?–अन्योऽन्यं, यथा सामायिकचारित्रं तावन्मूलं विशुद्धिमत्, ततोऽपि छेदोपस्थापनीयचारित्रं विशुद्ध्या विशेषवदित्यादि। मूलवस्त्वपेक्षयाऽग्रेतनाग्रेतनानि वस्तूनि प्रधानानीति तात्पर्यम्। क्व?–समये–जिनशासनस्य विषये इति ॥६२॥ वैराग्यमार्गसंप्रस्थितस्य–विरागतापथाश्रितस्य संसारवासचकितस्य–भववसनत्रस्तस्य स्वहित–आत्मपथो मोक्षः स एवार्थः–प्रयोजनं तत्राभिमुख्येन रता–प्रीता मतिः–बुद्धिर्यस्य स तथा, तस्यैवंविधस्य शुभेयमुपपद्यते चिन्तेति व्याख्यातमेवेति सूत्रपञ्चकार्थः॥६३॥

तामेव चिन्तां स्पष्टयन्नाह—

भवकोटीभिरसुलभं मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे?। न च गतमायुर्भूयः प्रत्येत्यपि देवराजस्य ॥ ६४ ॥

भवा–नारकाद्यास्तेषां कोटीभिः संख्याविशेषैः असुलभं–दुर्लभमेव मानुष्यं–मनुजजन्म तदेवंविधमतिदुष्प्रापं प्राप्य कोऽयं मम प्रमादः?, न च–नैव गतं–क्षीणमायुः–जीवितं भूयः–पुनरपि प्रत्येति–समागच्छति देवराजस्यापि–शक्रस्यापि, किं–पुनरन्यस्येति ॥ ६४ ॥ किंच—

आरोग्यायुर्बलसमुदयाश्चला वीर्यमनियतं धर्मे। तल्लब्ध्वा हितकार्ये मयोद्यमः सर्वथा कार्यः ॥ ६५ ॥

आरोग्यं–नीरोगता, आयुः–जीवितम्, बलं–सामर्थ्यम्, समुदायो–लक्ष्मीस्ततो द्वन्द्वस्ते चलाः–चञ्चलाः, वीर्यम्–उत्साहस्तदनियतं–विनश्वरं धर्मे–क्षान्त्यादिके, तत्–प्राक्तनं आरोग्यादि लब्ध्वा–प्राप्य हितकार्ये–शास्त्राध्ययनादौ मयोद्यम–उत्साहः सर्वथा–सर्वप्रकारैः कार्यो–विधातव्य इति ॥ ६५ ॥

'हितकार्ये शास्त्राध्ययनादा'वित्युक्तं, तच्च विनयमृते न भवत्यतो विनीतेन भाव्यमित्यावेदयन्नाह—

शास्त्रागमादृते न हितमस्ति न च शास्त्रमस्ति विनयमृते। तस्माच्छास्त्रागमलिप्सुना विनीतेन भवितव्यम् ॥६६॥

शास्त्रम्—आचारादि गुरुपरम्परागतं तदेवागमः—शास्त्रमेवागमस्तस्मादृते—विना न हितमस्ति। न च शास्त्रमस्ति विनयमृते, तस्माच्छास्त्रागमलिप्सुना—शास्त्रागमलाभमिच्छता विनीतेन भवितव्यमिति ॥ ६६ ॥ सत्स्वपि कुलादिषु अविनीतो न शोभत इत्याह—

कुलरूपवचनयौवनधनमित्रैश्वर्यसंपदपि पुंसाम्। विनयप्रशमविहीना न शोभते निर्जलेव नदी ॥ ६७ ॥

कुलम्—उग्रादि, रूपं—शरीरावयवसगताजनितं सौन्दर्यं, वचनं—मधुरत्वादिगुणभाक्, यौवनं—युवावस्था, धनं—हिरण्यादि गणिमादि चतुर्विधं वा, मित्रं—सखा, ऐश्वर्यम्—ईश्वरभावः, प्रभुत्वमित्यर्थः, ततो द्वन्द्वसमासस्तेषां सम्पत्—प्रकर्षनिष्ठेपः। सम्पच्छब्दः प्रत्येकं योज्यते। साऽपि पुंसां—नृणां। कीदृशी?—विनयप्रशमविहीना न शोभते—न भाति। केवेत्याह—निर्जला—जलहीना नदीव—सरिदिवेति ॥ ६७ ॥ अमुमेवार्थमाह—

न तथा सुमहार्घैरपि वस्त्राभरणैरलंकृतो भाति। श्रुतशीलमूलनिकषो विनीतविनयो यथा भाति ॥ ६८ ॥

न च—नैव तथा भाति—शोभते इति सम्बन्धः। कैः?—वस्त्राभरणैः। कीदृशैः?—सुमहार्घैरपि अलंकृतो—विभूषितो यथा भाति। कीदृशः पुमान्?—श्रुतं—आगमः, शीलं—मूलोत्तरगुणभेदं चरणं तयोर्मूलनिकषो—निकष इव, कषपट्टकः—परीक्षास्थानं, विनीतो—विशेषेण प्राप्तो विनयो येन स तथेति ॥ ६८ ॥

अपिच—गुर्वायत्ता यस्माच्छास्त्रारम्भा भवन्ति सर्वेऽपि । तस्माद्गुर्वाराधनपरेण हितकांक्षिणा भाव्यम् ॥ ६९ ॥

शास्त्रारंभाणां गुर्वायत्ततो गुर्वाराधनपरेण—आचार्याद्यासेवापरेण हितकाङ्क्षिणा—मोक्षाभिलाषिणा शिष्येण भाव्यं—भवितव्यमित्यर्थः ॥ ६९ ॥

गुरौ वोपदिशति सति एतत् परिभावयतो वहु मन्तव्यमेव, नोद्वेगः कार्य इति दर्शयन्नाह—

धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणघर्मनिर्वापी । गुरुवदनमलयनिसृतो वचनरसश्च(सरसच)न्दनस्पर्शः ॥७०॥

धन्यस्य—पुण्यवत उपरि निपतति च वचनरसश्च(सरसच)न्दनस्पर्शः इति सम्बन्धः । कीदृशः ?—अहितसमाचरणघर्मनिर्वापी—अपथ्यासेवनतापापनोदनकर्ता गुरूणां वदनं—वक्त्रं तदेव मलयः पर्वतस्तस्मान्निसृतो—विनिर्गतो गुरुवदनमलयनिसृतो वचनं—वाक्यं तदेव सरसचन्दनस्पर्शः—सार्द्रश्रीखण्डस्पर्शनमिति ॥ ७० ॥

किमित्येवं गुरुवचनमभिमन्यत इत्याह—

दुष्प्रतिकारौ मातापितरौ स्वामी गुरुश्च लोकेऽस्मिन् । तत्र गुरुरिहामुत्र च सुदुष्करतरप्रतीकारः ॥७१॥ (ग्रं०४००)

दुष्प्रतिकारौ—अशक्यप्रत्युपकारौ मातापितरौ भवत इति शेषः । तथा स्वामी—राजादिकः पोषकश्च गुरुः—धर्माचार्यः च समुच्चये । लोके—मर्त्यनिवहेऽस्मिन्—अत्र, तत्रापि विशेषमाह—तत्र—तेषु चतुर्षु मध्ये गुरुरिह—अत्र जन्मन्यमुत्र च—परस्मिन् भवे सुदुष्करतरो—महाकष्टेनाप्यशक्यः प्रत्युपकारो यस्य स तथेति ॥ ७१ ॥

विनय-
वर्णनम्

अथ विनयादेवोत्तर(रोत्तरफल)मार्यात्रयेणाह—

विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् । ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चास्रवनिरोधः ॥ ७२ ॥
संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टम् । तस्मात् क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ ७३ ॥
योगनिरोधाद्भवसंततिक्षयः संततिक्षयान्मोक्षः । तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ७४ ॥

दृष्टमितिपदं वक्ष्यमाणं सर्वत्र योज्यम् । विनयफलं दृष्टम् । किं ?–शुश्रूषा–श्रोतुमिच्छा, यदाचार्य उपदिशति तत् सम्यक् शुश्रूषते । श्रुत्वा चानुतिष्ठति । गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानं–आगमलाभो, ज्ञानस्य फलं विरतिः–नियमो, विरतिफलं आस्रवनिरोध–आस्रवद्वारस्थगनं, संवर इत्यर्थः, इति ॥ ७२ ॥ संवरफलं तपोबलं–तपःसामर्थ्यं, अथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टं, कर्मपरिशाटनं, तस्मात् क्रियानिवृत्तिः–अक्रियत्वं, क्रियानिवृत्तेरयोगित्वं–योगनिरोध इति ॥ ७३ ॥ सुगम इति ॥७४॥

ये पुनरविनीतास्तेषां स्वरूपमाह—

विनयव्यपेतमनसो गुरुविद्वत्साधुपरिभवनशीलाः । त्रुटिमात्रविषयसङ्गादजरामरवन्निरुद्विग्नाः ॥ ७५ ॥

विनयाद् व्यपेतं–नष्टं मनः–अन्तःकरणं येषां ते तथा । तथा गुरुविद्वत्साधुपरिभवनशीलाः–आचार्यपण्डितयतिपराभवस्वभावाः । त्रुटिः–अल्पशब्दवाच्यः पदार्थः कालविशेषो वा स एव त्रुटिमात्रं त्रुटिमात्राश्च ते विषयाश्च–शब्दादयस्तेषु सङ्गः-सम्बन्धः तस्माद्धेतोः, किमित्याह–अजरामरवत्–जरामरणरहिता वयमिति विकल्पपरा लौकिकसिद्धा इव निरुद्विग्नाः–निर्भया वर्तन्ते । न कदाचिदस्माकं जरामरणादि भविष्यतीति मन्यन्त इति ॥ ७५ ॥

एतदेव सदृष्टान्तं स्पष्टयन्नाह—

केचित् सातर्द्धिरसातिगौरवात् सांप्रतेक्षिणः पुरुषाः । मोहात् समुद्रवायसवदामिषपरा विनश्यन्ति ॥७६॥

केचिदेवाविदितपरमार्थाः सातं—सुखं ऋद्धिः—विभवः रसा—मधुरादयः, तेषु अतिगौरवम्—अत्यादरस्तस्माद्धेतोः सांप्रतेक्षिणो—वर्तमानकालदर्शिनः, त एवंविधाः पुरुषाः किं?—मोहाद्—अज्ञानात् समुद्रवायसवदामिषपरा विनश्यन्ति, मृतकरिकलेवरापानप्रविष्टमांसास्वादगृद्धकाकवत् वृष्टिजलपूरेण जलधिमध्यमागते कलेवरे निर्गत्य तेनैवापानमार्गेण सकलदिग्मण्डलमवलोक्य विश्रामस्थानमपश्यन् निलीयमानश्च पयसि निधनमुपगत इति ॥ ७६ ॥

एते च यत् कुर्वन्ति तदाह—

ते जात्यहेतुदृष्टान्तसिद्धमविरुद्धमजरमभयकरम् । सर्वज्ञवाग्रसायनमुपनीतं नाभिनन्दन्ति ॥ ७७ ॥

त एवं सातादिगुरुका जात्यहेतुदृष्टान्तसिद्धादिगुणोपेतमपि सर्वज्ञवाग्रसायनमुपनीतं नाभिनन्दन्तीति सम्बन्धः। तत्र हेतवश्च—साध्याविनाभाविन उत्पत्तिमत्त्वादयः, दृष्टान्ताश्च—अङ्गुल्यादयः साध्यस्य उपमाभूताः, जात्याश्च—ते निष्कृत्रिमत्वेन प्रधाना हेतुदृष्टान्ताश्च जात्यहेतुदृष्टान्ताः तैः सिद्धं—निष्पन्नं प्रतिष्ठितमव्याहतमित्यर्थः। यथा सन्ति जीवादयः पदार्था उत्पत्तिमत्त्वाद्विनाशवत्त्वात्स्थितिमत्त्वाच्च यथाऽङ्गुल्यादयो, यथाऽङ्गुलिरेकस्मिन्नेव काले मूर्तत्वेनावस्थिता वक्रत्वेन विनष्टा ऋजुत्वेन तूत्पन्नेत्युत्पाद १ स्थिति २ व्यय ३ वती वर्तते तथाऽऽत्मादयोऽपि सर्वे पदार्था इति। तथा अविरुद्धं—सङ्गतं विरोधाभावात्, तथा न विद्यते जरा यत्र तदजरं, तथा अभयं करोतीत्यभयकरमित्येवं विशेषणचतुष्कोपेतं, किमत आह—

सर्वज्ञवागेव—जिनवचनमेव रसायनं—परमौषधं तत्तथा। अत्र भावना—यथा रसायनं हेतुदृष्टान्तसिद्धं तथाऽविरुद्धं सम्यग् विधिनोपयुज्यमानं वपुरजरं करोति, वलीपलितविवर्जितमित्यर्थः। तथा अभयकरं—क्षुद्रोपद्रवादिभीतिरहितं, सर्वज्ञवागपि हेतुदृष्टान्तसिद्धाऽविरुद्धा सती सम्यगासेविता जरामरणभयापहन्त्री भवति ॥ ७७ ॥

अथैनमेवार्थं दृष्टान्तेन समर्थयते—

यद्वत् कश्चित् क्षीरं मधुशर्करया सुसंस्कृतं हृद्यम्। पित्तार्दितेन्द्रियत्वाद्वितथमतिर्मन्यते कटुकम् ॥ ७८ ॥

यद्वत्—यथा कश्चित्—कोऽपि क्षीरं—दुग्धं मन्यते कटुकमिति संटङ्कः। कीदृशम्?—मधुना—क्षौद्रेण युक्ता शर्करा—मत्स्यण्डी तया सुसंस्कृतमिति—कथितं कृतानेकसुगन्धिसंस्कारं वा। तथा हृद्यं—हृदयेष्टं। कुत इत्याह—पित्तार्दितेन्द्रियत्वात्—पित्तव्यासकरणत्वात् वितथमतिः—विपरीतबुद्धिः मन्यते—जानाति कटुकम्—अमृष्टं मधुरमपि सदिति ॥ ७८ ॥

अथ दृष्टान्तेन दार्ष्टान्तिकमर्थं समीकुर्वन्नार्याद्वितयमाह—

तद्वन्निश्चयमधुरमनुकम्पया सद्भिरभिहितं पथ्यम्। तथ्यमवमन्यमाना रागद्वेषोदयोद्वृत्ताः ॥ ७९ ॥

जातिकुलरूपबललाभबुद्धिवाल्लभ्यकश्रुतमदान्धाः। क्लीबाः परत्र चेह च हितमप्यर्थं न पश्यन्ति ॥ ८० ॥

तद्वत्—तथा हितमप्यर्थं न पश्यन्तीति सम्बन्धः। कीदृशमर्थम्?—निश्चयमधुरं—परिणामसुन्दरं, तथा अभिहितं—प्रतिपादितं ढौकितमित्यर्थः। कैः?—सद्भिः—सत्पुरुषैः। कया?—अनुकम्पया—कृपया। तथा पथ्यं—योग्यं, तथा तथ्यं—सत्यं। किं कुर्वाणास्ते?—अवमन्यमाना—अनाद्रियमाणाः। कीदृशाः?—रागद्वेषोदयेनोद्वृत्ताः—स्वच्छन्दचारिण इति ॥ ७९ ॥ पुनः

कीदृशाः ?-जात्याद्यष्टमदस्थानान्धाः, तत्र जातिर्मातृसमुत्था कुलं पितृसमुद्भवं रूपं-सुशरीराकृतिः वलं-शरीरप्राणः लाभः-प्रार्थितार्थप्राप्तिः बुद्धिः-औत्पादिकीप्रभृतिमतिः, सा चैवम्-"उप्पत्तिया वेणइया, कम्मया परिणामिया। बुद्धी चउव्विहा वुत्ता, पंचमा नोवलब्भए ॥ १ ॥" इति। वाल्लभ्यकं-प्रियत्वं श्रुतं-आगमस्तेषां तान्येव वा मदो-गर्वस्तेनान्धा-हिताहित-वस्तुविचारादर्शनाल्लोचनविकलास्ते तथा। तथा क्लीवा-अधृष्टाः। कस्मिन्नित्याह—परत्र च-परभवे इह च-अत्र जन्मनि हितमप्यर्थं न पश्यन्ति-उपकारकं सर्वज्ञवाग्रूपं नावलोकयन्तीति ॥ ८० ॥

॥ इति धारणार्थाधिकारद्वयम् ॥

अथैनामेवानन्तरोक्तमदस्थानप्रतिपादिकामार्यां विवरीषुर्जातिमदाद्यष्टमदस्थानव्युदासमार्याषोडशकेन विभणिषुः प्रथमं जातिमदत्यागमाह—

ज्ञात्वा भवपरिवर्ते जातीनां कोटिशतसहस्रेषु। हीनोत्तममध्यत्वं को जातिमदं बुधः कुर्यात् ? ॥ ८१ ॥

नैकान् जातिविशेषानिन्द्रियनिर्वृत्तिपूर्वकान् सत्त्वाः। कर्मवशाद् गच्छन्त्यत्र कस्य का शाश्वती जातिः ? ॥८२॥

ज्ञात्वा-विज्ञाय भवपरिवर्ते-नारको भूत्वोद्धृत्य तिर्यग् मनुष्यो वा भवतीत्यादिपरिभ्रमणरूपे जातीनाम्-एकेन्द्रिय-जातिप्रभृतीनां कोटिशतसहस्रेषु मध्ये हीनोत्तममध्यत्वं-जघन्यप्रधानमध्यवर्तिभावं ज्ञात्वेति सम्बन्धः। ततः किं ?-को

जातिमदं बुधः कुर्यादिति व्यक्तमिति ॥ ८१ ॥ गच्छन्ति यान्तीति क्रिया । के ?—सत्त्वाः । कान् ?—नैकान्—प्रचुरान् । जातिविशेषान्—एकेन्द्रियजात्यादि । कीदृशान् ?—इन्द्रियनिर्वृत्तिः—करणनिष्पत्तिः पूर्वं—आद्यं येषां ते तथा तान् । शेषाद्वा कप्रत्ययः । कुतः ?—कर्मवशात्—स्वकीयादृष्टपरतन्त्रतया गच्छन्तीति योजितमेव । अत्र—भवे कस्य—सत्त्वस्य का ?, न काचित् शाश्वती—स्थिरा जातिरिति ॥ ८२ ॥

अथ कुलमदव्युदासार्थमाह—

रूपबलश्रुतिमतिशीलविभवपरिवर्जितांस्तथा दृष्ट्वा । विपुलकुलोत्पन्नानपि ननु कुलमानः परित्याज्यः ॥८३॥
यस्याशुद्धं शीलं प्रयोजनं तस्य किं कुलमदेन ? । स्वगुणाभ्यलंकृतस्य हि किं शीलवतः कुलमदेन ? ॥ ८४ ॥

रूपादिभिः पूर्वोक्तैः षड्भिर्विवर्जितांस्तथा—तेन प्रकारेण अत्यन्तकारुण्यस्वरूपेण दृष्ट्वा—अवलोक्य । कीदृशानपि ?—विपुलकुलोत्पन्नानपि—विस्तीर्णान्वयजातानपि ननु—निश्चयेन कुलमानः—अन्वयाहङ्कारः परित्याज्यः—परिहरणीय इति ॥ ८३ ॥ अपिच—यस्य जीवस्याशुद्धम्—असच्छीलं असदनुष्ठानं प्रयोजनं तस्य किं कुलमदेनेति व्यक्तम् । पक्षान्तरमाह—स्वगुणैः शीलपरिपालनरूपैरभ्यलंकृतो—भूषितस्तस्य हि—यस्मात्किं शीलवतः कुलमदेनेति ॥ ८४ ॥

अथ रूपमदपरिहारमाह—

कः शुक्रशोणितसमुद्भवस्य सततं चयापचयिकस्य । रोगजरापाश्रयिणो मदावकाशोऽस्ति रूपस्य ॥८५॥
नित्यपरिशीलनीये त्वङ्मांसाच्छादिते कलुषपूर्णे । निश्चयविनाशधर्मिणि रूपे मदकारणं किं स्यात् ? ॥ ८६ ॥

को मदावकाशोऽस्ति ?, न कोऽपि गर्वप्रसरो विद्यते । कस्य सम्बन्धी ?—रूपस्य । कीदृशस्य ?—शुक्रशोणिताभ्यां-पितृमातृजुगुप्सनीयशरीरावयवाभ्यां सकाशात् समुद्भवस्य—प्रादुर्भूतस्य । तथा सततम्—अनवरतं चयोपचयिकस्य—चित्यपचितिधर्मकस्य । तथा रोगजरयोः पूर्वोक्तयोरपाश्रयिणः—स्थानस्येति ॥ ८५ ॥ नित्यपरिशीलनीये—सदा संस्कर्तव्ये त्वग्मांसाच्छादिते—चर्मपिशितस्थगिते कलुषपूर्णे—अशुच्यादिवृते निश्चयविनाशधर्मिणि—एकान्तविनश्वरस्वरूपे शरीराकृतिलक्षणे, एवं पूर्वोक्तविशेषणे मदकारणं— दर्पहेतुः किं स्यादिति ॥ ८६ ॥

अथ बलमदत्यागमाह—

बलसमुदितोऽपि यस्मान्नरः क्षणेन विबलत्वमुपयाति । बलहीनोऽप्यथ बलवान् संस्कारवशात् पुनर्भवति ॥८७॥
तस्मादनियतभावं बलस्य सम्यग् विभाव्य बुद्धिबलात् । मृत्युबले चाबलतां मदं न कुर्याद्बलेनापि ॥ ८८ ॥

बलसमुदितोऽपि—प्राणसमुपपन्नोऽपि यस्मान्नरः क्षणेन—स्वल्पकालेन विबलत्वं—प्राणहीनतामुपयाति—व्रजति, तथा बलहीनोऽपि च बलवान् भवतीति सम्बन्धः । कुतः ?—संस्कारवशात्—प्रणीताहाराभ्यवहारसामर्थ्याद्वीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषाद्वेति ॥८७॥ तस्मादनियतभावं—कादाचित्कत्वं बलस्य सम्यग् विभाव्य—पर्यालोच्य । कुतः ?—बुद्धिबलात्—मतिसामर्थ्यात् । तथा मृत्युबले च—मरणप्राणे अबलतां विभाव्येति योगः । अतो मदं न कुर्याद्बलेनापीति ॥ ८८ ॥

अथ लाभमदत्यागमाह—

उदयोपशमनिमित्तौ लाभालाभावनित्यकौ मत्वा । नालाभे वैक्लव्यं न च लाभे विस्मयः कार्यः ॥ ८९ ॥

मदव्युदासः

परशक्त्यभिप्रसादात्मकेन किंचिदुपयोगयोग्येन। विपुलेनापि यतिवृषा लाभेन मदं न गच्छन्ति ॥ ९० ॥

उदयो-लाभान्तरायस्याभवनं, उपशमशब्देनावयवे समुदायोपचारात् क्षयोपशमो लभ्यते, तत्र कियतो लाभान्तरायस्य क्षयः कियतस्तूपशमः, तत उदयश्च क्षयोपशमश्च २ तौ निमित्तं-कारणं ययोस्तौ तथा, उदयनिमित्तक्षयोपशमनिमित्ताविति (ग्रं० ५००) तत्र कावेवंविधावित्याह-लाभालाभाविति पदव्यत्ययादलाभलाभौ, अयमर्थः-अलाभो लाभान्तरायोदयनिमित्तो लाभश्च तस्यैव क्षयोपशमनिमित्त इति पदद्वयस्य विपर्ययः, तौ अनित्यकौ-कादाचित्कौ मत्वा-ज्ञात्वा, किं कार्यमित्याह-नालाभे वैक्लव्यं-दैन्यं न च लाभे विस्मयो-हर्षः, कार्य इति उभयत्र योज्यमिति ॥ ८९ ॥ शक्तिश्च अभिप्रसादश्च शक्त्यभिप्रसादौ परस्य सम्बन्धिनौ शक्त्यभिप्रसादौ तौ तथा तावेवात्मा-स्वरूपं यस्य स तथा तेन, लाभेन वक्ष्यमाणेनेतियोगः। तत्र परो-दाता तस्य दानान्तरायक्षयोपशमजनिता शक्तिः अभिप्रसादस्तु तस्यैव दातुर्यदभिप्रसन्नं चेतो भवति साधून् प्रति यदुत मुक्तिसाधका एते तत एतेभ्यो दत्तं बहुफलं भवतीति। तथा किंचिदुपयोगयोग्येन-स्तोककालमुपयोगसाधकेन, न पुनराजीवितान्तं, विपुलेनापि-विस्तीर्णेनापि यतिवृषाः-साधुप्रधानाः लाभेन मदं न गच्छन्ति ॥ ९० ॥

बुद्धिमदत्यागमाह—

ग्रहणोद्ग्राहणनवकृतिविचारणार्थावधारणाद्येषु। बुद्ध्यङ्गविधिविकल्पेष्वनन्तपर्यायवृद्धेषु ॥ ९१ ॥

पूर्वपुरुषसिंहानां विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम्। श्रुत्वा सांप्रतपुरुषाः कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ? ॥ ९२ ॥

कथं-केन प्रकारेण यान्ति। के ?-सांप्रतपुरुषाः। कं ?- मदं। कया ?-स्वबुद्ध्या। किं कृत्वा ?-श्रुत्वा। किं तत् ?-

ज्ञानातिशयस्य सागरानन्त्यं। केषां ?—पूर्वपुरुषसिंहानां। केषु विषये—बुद्ध्यङ्गविधिविकल्पेषु, किंविधेषु ?—अनन्तपर्यायवृद्धेष्विति क्रियाकारकघटना। तत्र ग्रहणम्—उपाध्यायादिभिरुक्तस्य सूत्रादेरुपादानं उद्ग्राहणं—प्रमाणोपन्यसनं नवकृतिः—नूतनकाव्यकरणं विचारणं—जीवादिपदार्थविषयं अर्थावधारणम्—अभिधेयनिर्णयस्ततो ग्रहणादिपञ्चपदानां द्वन्द्वः। तानि आदीनि येषां विधि-विकल्पानां ते तथा तेषु, बुद्धीनां पूर्वोक्तस्वरूपाणां चतसृणां अङ्गानि—शरीराणि। "सुस्सूसइ पडिपुच्छइ सुणेइ गिण्हेइ ईहए वावि। तत्तो अपोहए वा धारेइ करेइ वा सवं ॥७॥" एवंरूपाणि तेषां विधयः—कारणानि तेषां विकल्पा—भेदास्तेषु। तथा किंविशिष्टेषु ?—अनन्ता—बहवः पर्यायाः—स्वरेतरस्य विशेषास्ते वृद्धा—वृद्धिमुपगता येषु ते तथा तेष्विति, पूर्व-पुरुषा—गौतमादयस्त एव सिंहा इव सिंहाः शौर्येणोपमानं परीषहकषायादिकुरङ्गनिहननात् पूर्वपुरुषसिंहास्तेषां विज्ञानातिशयः—अवबोधप्रकर्षः स एव सागरः—सिन्धुर्विस्तीर्णत्वात्तस्यानन्त्यं—बहुत्वं, अथवा विज्ञाने सति वैक्रियतेजोनिसर्गाकाशगमन-संभिन्नश्रोत्रादयोऽतिशयास्त एव सागर इति। शेषं तथैवेति ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

वाल्लभ्यकमदत्याग उच्यते—

द्रमकैरिव चटुकर्मकमुपकारनिमित्तकं परजनस्य। कृत्वा यद्वाल्लभ्यकमवाप्यते को मदस्तेन ? ॥ ९३ ॥

गर्वं परप्रसादात्मकेन वाल्लभ्यकेन यः कुर्यात्। तद्वाल्लभ्यकविगमे शोकसमुदयः परामृशति ॥ ९४ ॥

को मदस्तेन, यत्किम् ?—अवाप्यते—लभ्यते। किं तत् ?—वाल्लभ्यकं—वल्लभता। किं कृत्वा ?—कृत्वा—विधाय। किं तत् ?—चटु-कर्मकं—कुत्सितं चटुकर्म चटुकर्मकं—कुत्सितं प्रियभाषणं "चटु चाटु प्रियं वाक्यं" इति वचनात्। कीदृशम् ?—उपकारो

निमित्तं यस्य तत्तथा तदेवोपकारनिमित्तकं । कस्मात्?, आह—परजनस्य—गृहस्थादिलोकस्य । केरिव?—द्रमकैरिव—रङ्कवदिति ॥ ९३ ॥ गर्वं—दर्पं यः कोऽपि विदध्यात्—कुर्यात् । केन?—वाल्लभ्यकेन । कीदृशेन?—परेषां—गृहस्थादीनां प्रसादः—तुष्टिः स आत्मा यस्य स तथा तेन, तं पुरुषं वाल्लभ्यकगर्वितं कर्मताऽऽपन्नं वाल्लभ्यकविगमे शोकसमुदयो—दैन्यसमूहः परामृशति—आश्लिष्यति, शोकेनासौ गृह्यत इत्यर्थः इति ॥ ९४ ॥

श्रुतमदत्युदासमार्याद्वयेनाह—

माषतुषोपाख्यानं श्रुतपर्यायप्ररूपणां चैव । श्रुत्वाऽतिविस्मयकरं च विकरणं स्थूलभद्रमुनेः ॥ ९५ ॥
सम्पर्कोद्यमसुलभं चरणकरणसाधकं श्रुतज्ञानम् । लब्ध्वा सर्वमदहरं तेनैव मदः कथं कार्यः? ॥ ९६ ॥

मदः कथं कार्य इति द्वितीयार्यायां सम्बन्धः । किं कृत्वा?—माषतुष इतिपदेन समयप्रसिद्धेनोपलक्षितः साधुस्तस्योपाख्यानं—कथानकं तत्तथा । तस्य हि माषतुषसाधोः श्रुतरहितस्यापि निर्वृतिर्जातेति श्रुत्वेति योगः । तथा श्रुतस्य—आगमस्य पर्याया—भेदा यथा—कश्चिदेकार्थवादी कश्चिद्बह्वर्थवादी एकस्यैव सूत्रस्य, तेषां प्ररूपणा—वर्तना तां, चैवेति समुच्चये । श्रुत्वा—आकर्ण्य तथाऽतिविस्मयकरं—स्वाश्चर्यविधायकं । किं तत्?—विकरणं च । चस्यात्र सम्बन्धः । विहिताकृतशेषश्रुतदाननिषेधमिति शेषः । श्रुत्वा । कस्य?—स्थूलभद्रमुनेः । यथा तेन निजभगिन्या आत्मा सिंहकरणगर्वेण दर्शित इति ॥ ९५ ॥ सम्पर्कश्च—पण्डितसंसर्गः उद्यमश्च—प्रोत्साहस्तौ तथा ताभ्यां सुलभं—सुप्रापं । तथा चरणकरणयोः प्रसिद्धयोः साधकं—निर्वर्तकं ।

किमेवंविधम् ?–श्रुतज्ञानं । ततस्तल्लब्ध्वा सर्वमदहरं तेनैव मदः कथं कार्यः?। सर्वथा गर्वो न विधेयः । यत उक्तम्–"ज्ञानं मददर्पहरं माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः? । अमृतं यस्य विषायति तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥ १ ॥" इति ॥ ९६ ॥

तदेवं प्रत्येकमार्याद्वयेनाष्टमदस्थानानां व्युदासमभिधाय सांप्रतं (तैः) सहितानामार्याद्वयेन फलमाह—

एतेषु मदस्थानेषु निश्चये न च गुणोऽस्ति कश्चिदपि । केवलमुन्मादः स्वहृदयस्य संसारवृद्धिश्च ॥ ९७ ॥

जात्यादिमदोन्मत्तः पिशाचवद्भवति दुःखितश्चेह । जात्यादिहीनतां परभवे च निःसंशयं लभते ॥ ९८ ॥

एतेषु मदस्थानेषु निश्चये–परमार्थचिन्तायां न च गुणोऽस्ति कश्चिदपि ऐहिकादिः, केवलमुन्मादो भवति । कस्य ?–स्वहृदयस्य । तथा संसारवृद्धिश्चेति सुगममिति ॥ ९७ ॥ तथा—जात्याद्यष्टप्रकारेण मदेनोन्मत्तः–परवशः स तथा । पिशाचवत् सूचकत्वात्सूत्रस्य शुचिपिशाचाभिधानद्विजवद् भवति–जायते दुःखितो–दुःखभाक् इह–अत्रैव जन्मनि । कथानकं चैवं–यथा क्वापि स्थाने शुचिपिशाचाभिधो द्विजः, अत्र वसतामशुचिरेवेति मत्वा जनाकीर्णदेशमुत्सृज्य समुद्रवर्तिद्वीपमनुप्रविष्टः । तत्र चैको वणिक् भिन्नपोतः प्रथमतरं गत आस्ते । तत्र चेक्षुवाटाः प्रचुराः सन्ति । तद्रसपानात् केवलाद्गुडशकलानीव गुदमुखेन तेन निसृष्टानि पुरीषरूपाणि । तानि चालोक्य स चोक्षकः शुचिपिशाचश्चखाद । तृप्तश्चास्ते प्रत्यहं । दृष्टश्च कालान्तरेण हिण्डमानो वणिक्, पृष्टश्च किमत्रागमनप्रयोजनम्? । वणिजाऽभ्यधायि–पोतभङ्गादत्रायातः । पुनः पृष्टः–कथं तव भुक्तियुक्तिः ?, वणिजोक्तं–इक्षुरसास्वादनेन । पुनरुक्तं–भवान् कथमायातः ? । तेनाप्युक्तं–जनाकीर्णेऽशुचिरितिकृत्वाऽत्रायातः, अपर उवाच–कथमाहारमन्तरेणात्र स्थीयते ? । ततस्तेनाभाणि–प्रत्यहमिक्षुफलानि भक्षयंस्तिष्ठामि ।

ततश्चाश्चर्यसम्पन्नेन तेनोक्तं–ममापि तानि दर्शयेति । ततो वणिग्निसृष्टानि पुरीषाणि दर्शितवान् । ततो विहस्य वणिजोक्तं–ममेदं पुरीषं भवता प्रत्यहं भक्ष्यते । अहो शोभनः शुचिवादस्तव । ततश्चोद्विग्नमानसस्तस्मादपि स्थानाद्वि-निर्गतो द्वीपान्तरं गतः । तत्रापि वल्गुल्यादिचूषितानि फलानि भक्षितवान् । एवं यत्र यत्र याति तत्र तत्र दुःखभाक् जात इति । तथा परभवे च निःसंशयं जात्यादिहीनतां लभते–प्राप्नोतीति ॥ ९८ ॥

ततश्च—

सर्वमदस्थानानां मूलोद्घातार्थिना सदा यतिना । आत्मगुणैरुत्कर्षः परपरिवादश्च सन्त्याज्यः ॥ ९९ ॥

सर्वमदस्थानानां पूर्वोक्तस्वरूपाणां मूलोद्घातार्थिना–आदित एव विनाशमभिलषता सदा–सर्वदा यतिना–साधुना । किं कार्यमित्याह–आत्मगुणैरुत्कर्षः परपरिवादश्च संत्याज्यः इति प्रकटमिति ॥ ९९ ॥

किमेतौ संत्याज्यावित्याह—

परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म । नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥ १०० ॥

परिभवो–न्यक्कारः परिवादः–अवर्णवादभाषणं ततः समाहारद्वन्द्वः । परेषाम्–आत्मव्यतिरिक्तानां परिभवपरिवादं २ तस्मात्, तथा आत्मोत्कर्षात्–स्वबहुमानाच्च बध्यते कर्म । कीदृशम् ?–नीचैर्गोत्रं–सप्तमं कर्म, इदं च मुख्यवृत्त्योक्तं, गौणवृत्त्या त्वन्यान्यपि यथाऽनुरूपं बध्यन्ते । किमेकस्मिन्नेव भवे ?, नेत्याह–प्रतिभवं–प्रतिजन्म यथा भवति । पुनः कीदृशम् ?–अनेकाभिः–प्रभूताभिः भवानां–जन्मनां कोटीभिः–संख्याविशेषैर्दुर्मोचं–दुस्त्यजमिति ॥ १०० ॥

तत्तश्च किं भवति—

कर्मोदयनिर्वृत्तं हीनोत्तममध्यमं मनुष्याणाम् । तद्विधमेव तिरश्चां योनिविशेषान्तरविभक्तम् ॥ १०१ ॥

कर्मणः—कमाद्गोत्रस्य उदयेन—नीचैस्तथोच्चैस्तथा मध्यमतया च विपाकेन निर्वृत्तं—निष्पन्नं यत्तत् तथेति । किं तदेवंविधमित्याह—हीनोत्तममध्यममिति समाहारद्वन्द्वः तस्य भावस्तत्त्वं, त्वप्रत्ययो लुप्तो द्रष्टव्यः । केषां ?—मनुष्याणां, भवतीत्यत्रोत्तरवाक्ये च शेषो दृश्यः । तथा तद्विधमेव—तत्प्रकारमेव । केषाम् ?—तिरश्चाम्—एकेन्द्रियादीनां च, हीनत्वादीति योज्यम् । कथंभूतमित्याह—योनिः—उत्पत्तिस्थानं तस्या विशेषाः, तिरश्चामेकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाख्याः मनुष्याणां तु सम्मूर्छजगर्भजरूपाः, उपलक्षणत्वाद्देवनारकाणां च, तेषां अंतरम्—अन्यत्वं तेन विभक्तं—कृतविभागमिति समासः ॥ १०१ ॥

तथा अपरमपि वैराग्यनिमित्तमाख्यातम्—

देशकुलदेहविज्ञानायुर्बलभोगभूतिवैषम्यम् । दृष्ट्वा कथमिह विदुषां भवसंसारे रतिर्भवति ? ॥ १०२ ॥

अपरिगणितगुणदोषः स्वपरोभयबाधको भवति यस्मात् । पञ्चेन्द्रियबलविबलो रागद्वेषोदयनिबद्धः ॥१०३॥

तस्माद्रागद्वेषत्यागे पञ्चेन्द्रियप्रशमने च । शुभपरिणामावस्थितिहेतोर्यत्नेन घटितव्यम् ॥ १०४ ॥

तत्कथमनिष्टविषयाभिकांक्षिणा भोगिना वियोगो वै । सुव्याकुलहृदयेनापि निश्चयेनागमः कार्यः ॥ १०५ ॥

देशादीनामष्टानां पदानां कृतद्वन्द्वसमासानां सुबोधानां वैषम्यं—विसदृशतां शुभाशुभतामित्यर्थो दृष्ट्वा—अवलोक्य कथमिह विदुषां भवसंसारे—नरकादिसंसृतौ रतिर्भवति ?, न भवत्येवेत्यर्थः ॥ १०२ ॥ तथा—अपरिगणिता—अनादृता गुणदोषा येन

स तथा । ईदृशः सन् किमित्यत आह—स्वश्च—आत्मा परश्च—अन्यस्तौ तथा तावेवोभयं तस्य बाधकः—पीडाकारी भवति यस्मात्कारणात्, तथा पञ्चेन्द्रियबलेन विबलो—विगतबलः स तथा । पञ्चेन्द्रियाणि जेतुं न शक्त इत्यर्थः । तथा रागद्वेषयोः पूर्वोक्तयोरुदयः—अनुभवनं तेन निबद्धो—नियन्त्रितः स तथा । सदोत्कृष्टरागद्वेप इत्यर्थः ॥ १०३ ॥ यस्मादित्युक्तं तस्मात्—ततः कारणात् घटितव्यं—घटना कार्या । क्व ?—रागद्वेषत्यागे तथा पञ्चेन्द्रियप्रशमने च । किमर्थम् ?—शुभपरिणामावस्थितिहेतोः—शुभपरिणत्यवस्थाननिमित्तं इति ॥ १०४ ॥ तत्कथं घटितव्यमिति पूर्वोक्तार्यया संबन्धः (ग्रं० ६००) केन ?—भोगिना—भोगासक्तेन । कीदृशेन ?—अनिष्टाश्च ते वक्ष्यमाणन्यायेन विषयाश्च प्रसिद्धस्वरूपास्ते तथा तानधिकांक्षति—अभिलषति तेनेत्येका पृच्छा । कथमात्यन्तिको वियोगो—विरहः स्यादेभिः सहेति शेषोऽत्र, एतत्तरण इति द्वितीया पृच्छा । तत्रोत्तरमाह—तेन भोगिना कीदृशेन ?—सुष्ठु व्याकुलितहृदयेनापि—बाढं व्यग्रचित्तेनापि सता निश्चयेन—एकान्तेन, किम् ?—आगमः—सिद्धान्तः कार्यः—अभ्यसितव्यः, ततस्तेषामात्यन्तिकः प्रलयः स्यादिति । यद्वा तत् कथं वियोगः स्यादिति शेषः । कयोः ?—रागद्वेषयोः प्रक्रमगम्ययोर्वै पूर्ववदिति प्रश्ने निर्वचनमाह—आगमः कार्य इति पूर्ववत् । केन कार्यः ?—भोगिना । कीदृशेन ?—अनिष्टविषयाभिकाङ्क्षिणा । तथा सुव्याकुलहृदयेनापि निश्चयेनेति पदानां व्याख्या पूर्ववदिति । अन्ये त्वेवं अनिष्टविषयाभिकाङ्क्षिणां भोगिनामिति पाठान्तरं व्याख्यान्ति यथा इतिविशेषणानां जीवानां सुव्याकुलहृदयेन सह अपिः पूरणे विरहस्तत्र तस्मात् कथं स्यादिति प्रश्ने प्रत्युत्तरं निश्चयेनागमः कार्यः ॥ १०५ ॥

विषयाणामनिष्टता

कथं पुनरनिष्टा विषया इत्याह—

आदावत्यभ्युदया मध्ये शृङ्गारहास्यदीप्तरसाः । निकषे विषया बीभत्सकरुणलज्जाभयप्रायाः ॥ १०६ ॥

यद्यपि निषेव्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः । किंपाकफलादनवद्भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥१०७॥

यद्वच्छाकाष्टादशमन्नं बहुभक्ष्यपेयवत् स्वादु । विषसंयुक्तं भुक्तं विपाककाले विनाशयति ॥ १०८ ॥

तद्वदुपचारसंभृतरम्यकरागरससेविता विषयाः । भवशतपरम्परास्वपि दुःखविपाकानुबन्धकराः ॥१०९॥

आदौ–प्रथमतः कुतूहलादुत्सुकतया अत्यभ्युदया–उत्सवभूता भवन्ति इति द्वितीयार्यायां सम्बन्धः । मध्ये–विषयप्राप्तौ शृङ्गारहास्याभ्यां–वेषाभरणसमस्तशरीरावयवस्पर्शनप्रहासाभ्यां दीप्तरसा–अत्युत्कटानुभवाः, सैव क्रिया पूर्वपदेषु योज्या । निकषे–संयोगोत्तरकालं विषयाः–स्पर्शादयो बीभत्सकरुणलज्जाभयानि कृतद्वन्द्वानि तानि तथा तै रसैः प्राया–बहुलास्ते तथा, तत्र बीभत्सो–विरूपता तथाविधाङ्गदर्शनात् करुणो निर्दयदन्तनखक्षतावलोकनात् लज्जा झगिति वस्त्रग्रहणात् भयं तु मा केनचिद्दृष्टः स्यादिति ॥१०६॥ यद्यप्यत्यभ्युदया एते तथापि पर्यन्तेऽतिदारुणा इति दृष्टान्तेन विशदयन्नाह–यद्यपीत्यार्यार्धं स्पष्टार्थं, किंपाकफलान्यादौ मृष्टान्यन्ते मारणात्मकानि तेषामदनं–भक्षणं तद्वद्भवन्ति । पश्चादतिदुरन्ता इति च व्यक्तमिति ॥ १०७ ॥ अथ निदर्शनान्तरमाह–'यद्व'त्यादि, यद्वद्–यथा शाकं–तीमनमष्टादशं यस्य तत्तथा । किं तदित्याह–अन्नं–आहारः, अष्टादश भेदास्त्वेते–"सूवो १ यणो २ जवन्नं ३ तिन्नि य मंसाणि ६ गोरसो ७ जूसो ८ । भ(द)क्खा ९ गुललावणिया १० मूलफला ११ हरियगो १२ डाओ १३ ॥ १ ॥ होइ रसालू य तहा १४ पाणं १५ पाणीय १६ पाणगं

चेव १७। अट्ठारसमं सागं १८ निरुवहओ लोइओ पिण्डो ॥ २ ॥" तथा बहूनि–अनेकानि भक्ष्याणि–मोदकादीनि पेयानि–पानकविशेषा विद्यन्ते यत्र तद्बहुभक्ष्यपेयवत्, तथा स्वादु–मधुरं, एवंविधमपि विषसंयुक्तं–गरमिश्रं भुक्तम्–अभ्यवहृतं सत् विपाककाले–परिणतिप्रस्तावे, किमित्याह–विनाशयति–मारयति, भोक्तारमिति शेष इति ॥१०८॥ दार्ष्टान्तिकमाह—तद्वत्–तथा उपचारेण–चटुकर्मविनयप्रतिपत्त्यादिना संहृतः–पिण्डीकृतः संभृतो वा–बहूकृतो रम्यको–रमणीयः स चासौ रागश्च–प्रीतिस्तस्य रसः–अतिशयानुभवनं तेन सेविता–भुक्ताः, क एवंविधा इत्याह–विषयाः–शब्दादयः, एवंभूताः सन्तः। कासु कीदृशा इत्याह–भवशतानां–जन्मशतानां अनन्तानां परम्पराः–पद्धतयस्तासु। अपिशब्दः सम्भावने। दुःखस्य–असातस्य विपाकः–अनुभवनं तस्य–अनुबन्धः सातत्यं तत्करा–विधायकास्ते तथा, अत्रुटितदुःखार्पका भवन्तीति शेष इति ॥ १०९ ॥

अथ विषयासक्तानामुपायेन शिक्षामाह—

अपि पश्यतां समक्षं नियतमनियतं पदे पदे मरणम्। येषां विषयेषु रतिर्भवति न तान् मानुषान् गणयेत् ॥११०॥

अपेर्व्यत्ययेन सम्बन्धः। ततः पश्यतामपि समक्षं–प्रत्यक्षं मरणमिति सम्बन्धः। कीदृशम्?–नियतं देवनारकाणां, तथा अनियतं तिर्यग्मनुष्याणां, पदे पदे–स्थाने स्थाने, अथवा नियतं–सर्वकालमेवावीचीमरणरूपं, समये समये आयुःक्षयात्, येषां विषयेषु रतिर्भवति–स्वास्थ्यं जायते न तान् मानुषान् गणयेत् कुशलः। तिर्यञ्च एव हि ते, निर्बुद्धिकत्वादिति ॥११०॥

तेषामेवोपदेशमाह—

विषयपरिणामनियमो मनोऽनुकूलविषयेष्वनुप्रेक्ष्यः। द्विगुणोऽपिच नित्यमनुग्रहोऽनवद्यश्च संचिन्त्यः ॥१११॥

विषयाणामनिष्टता

॥ २१ ॥

विषयेषु–शब्दादिषु परिणामः–अध्यवसायस्तस्य नियमो–निवृत्तिः सोऽनुप्रेक्ष्यः–पर्यालोचनीयः, कर्तव्य इति तात्पर्यम्। जीवेनेति शेषः। केषु विषयेषु?–मनसोऽनुकूलविषयेषु, विषयाधारत्वाद्विषयाः–स्त्र्यादयस्तेष्वित्यर्थः। अर्थवशेन विभक्तिपरिणामात् तत्र विषयपरिणामनियमे किम्?–अनुग्रहो–गुणयोगो नित्यं संचिन्त्यः–परिभावनीय इति योगः। कीदृशः?–द्विगुणो–द्वाभ्यां लोकालोकाकाशाभ्यां गुण्यत इति द्विगुणोऽनन्तगुण इत्यर्थः। तथा अनवद्यश्च। अपिचेत्यभ्युच्चय इति। अन्ये त्वाहुः–विषयाणां परिणामः–शुभानामशुभत्वेनाशुभानां शुभत्वेन भवनं तस्मिन् सति नियमो न मर्यैते भोक्तव्या इत्येवंरूपोऽनुप्रेक्ष्यः–अनुप्रेक्षणीयः, कर्तव्य इत्यर्थः। इति योगः। केषु केषु विषयेषु नियमः?–मनोऽनुकूलविषयेषु। तत्र च विषयपरिणामनियमे सत्यनुग्रहश्च द्विगुणोऽनवद्यः संचिन्त्यः–संचिन्तनीय इति

|| इति मदस्थानाधिकारः ||

इत्थं शिक्षितोऽप्यात्मा येषां शिक्षां न गृह्णाति तैस्तस्य यद्विधेयं तदाह—

इति गुणदोषविपर्यासदर्शनाद्विषयमूर्च्छितो ह्यात्मा। भवपरिवर्तनभीरुभिराचारमवेक्ष्य परिरक्ष्यः ॥११२॥

इति–इत्थं पूर्वोक्तन्यायेन गुणाश्च दोषाश्च गुणदोषाः तेषु ज्ञातेष्वपि विपर्यासो–गुणान् दोषरूपेण पश्यति दोषांश्च गुणरूपेणेति तस्य दर्शनं तस्मात् विषयमूर्च्छितः–तन्मयतां गत आत्मा स्वः परिरक्ष्यः–परिपालनीय इत्यन्तपदेन सम्बन्धः। कैः?–भवपरिवर्तनभीरुभिः–संसारभ्रमणविभ्यद्भिः। किं कृत्वा?–अवेक्ष्य–ज्ञात्वा। कं?–आचारं–प्रथमाङ्गार्थं, हि–स्फुटमिति ॥ ११२ ॥

विषय-नियमः

रक्षाहेतुः

आचारस्तु पञ्चधेति दर्शयति—

सम्यक्त्वज्ञानचारित्रतपोवीर्यात्मको जिनैः प्रोक्तः। पञ्चविधोऽयं विधिवत् साध्वाचारः समधिगम्यः ॥११३॥

सम्यक्त्वादि पञ्च पदानि सुबोधानि कृतद्वन्द्वसमासानि तान्यात्मा—स्वरूपं यस्य स तथा जिनैः प्रोक्तः पञ्चविधः— पञ्चप्रकारोऽयं—पूर्वोक्तो विधिवद्—यथावत् । क्रियाविशेषणम् । साध्वाचारः—अहोरात्राभ्यन्तरेऽनुष्ठेयः क्रियाकलापः समधिगम्यो—विज्ञेय इति ॥ ११३ ॥

एवं सामान्यतः प्रथमाङ्गार्थमाश्रित्य पञ्चधाऽऽचार उक्तः, अथ तस्यैवाध्ययनान्याश्रित्य बहुविधमाचारं विभणिषुस्तावत्तस्य प्रथमश्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि सन्तीति तान्याश्रित्य नवविधत्वमार्याद्वयेनाह—

षड्जीवकाययतना लौकिकसन्तानगौरवत्यागः । शीतोष्णादिपरीषहविजयः सम्यक्त्वमविकम्प्यम् ॥११४॥

संसाराद्उद्वेगः क्षपणोपायश्च कर्मणां निपुणः । वैयावृत्त्योद्योगस्तपोविधिर्योषितां त्यागः ॥ ११५ ॥

षड्जीवकाययतना कार्येति शेषः । साधुनेति सर्वत्र प्रक्रम इति । शस्त्रपरिज्ञाख्ये प्रथमेऽध्ययन उक्तम् । तथा लोके— गृहस्थजने जातो लौकिकः स चासौ सन्तानश्च—पितृपितामहपरम्परा तस्य गौरवम्—अभ्युत्थानादि तस्य त्यागः—परिहारः स तथा, कार्य इति शेषः, इति लोकविजयाख्ये द्वितीयेऽध्ययने उक्तम् । तथा शीतोष्णादिपरीषहः, आदिशब्दस्य प्रकारवचनार्थत्वात् द्वाविंशतिपरीषहा ग्राह्यास्तेषां विजयः—सहनेनाभिभवनं यः सः तथा, शीतोष्णाख्ये तृतीयेऽध्ययने भणितमिदमिति । तथा सम्यक्त्वमविकम्प्यम्—अविचलं धार्य इति चतुर्थे सम्यक्त्वाख्येऽध्ययने उक्तं इति ॥ ११४ ॥ संसाराद्उद्वेगः

कार्य इति लोकविजयाख्ये द्वितीयनाम्ना आवन्तीनामकेऽध्ययने प्रतिपादितं। तथा क्षपणोपायश्च, केषां?—कर्मणां, निपुणः—सूक्ष्मोऽभिधीयत इति धूताख्ये षष्ठेऽध्ययने उक्तम्। तथा वैयावृत्त्योद्योगः—गुर्वादीनां भक्तानयनादिक्रियायामुद्यम इति महापरिज्ञाख्ये सप्तमेऽध्ययने भणितं। तपोविधिरिति मोक्षाख्येऽष्टमे उक्तं। योषितां त्यागः—स्त्रीपरिहार इत्युपधानश्रुताख्ये नवमेऽध्ययने उक्तं इति। इति प्रथमश्रुतस्कन्धः॥

सांप्रतं द्वितीये श्रुतस्कन्धे षोडशाध्ययनात्मकेऽध्ययनस्वरूपमार्याद्वयेनाह—

विधिना भैक्ष्यग्रहणं स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता शय्या। ईर्याभाषाम्बरभाजनैषणाऽवग्रहाः शुद्धाः॥ ११६॥
स्थाननिषद्याव्युत्सर्गशब्दरूपक्रियापरान्योऽन्याः। पञ्चमहाव्रतदार्ढ्यं विमुक्तता सर्वसङ्गेभ्यः॥ ११७॥
साध्वाचारः खल्वयमष्टादशपदसहस्रपरिपठितः। सम्यगनुपाल्यमानो रागादीन् मूलतो हन्ति॥ ११८॥
आचाराध्ययनोक्तार्थभावनाचरणगुप्तहृदयस्य। न तदस्ति कालविवरं यत्र क्वचनाभिभवनं स्यात्॥ ११९॥

विधिना भैक्ष्यग्रहणं इति द्वितीयश्रुतस्कन्धे पिण्डैषणाध्ययने प्रथमे उक्तं। तथा स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता शय्या ग्राह्येति शय्याख्ये द्वितीयेऽध्ययने उक्तं। द्वितीयश्रुतस्कन्धेऽध्ययने इति पदद्वयं इत ऊर्ध्वं सर्वत्र द्रष्टव्यम्। तथा ईर्या—चंक्रमणं, भाषा तु जल्पनं, अम्बरभाजनयोः—वस्त्रपात्रयोरेषणा, तथाऽवग्रहो—देवेन्द्रराजगृहपतिसागारिकसाधर्मिकेभ्यो विहारादेर्गुरुकल्पनं, तत एतेषां पञ्चानां पदानां द्वन्द्वसमासस्ते तथा। कीदृशाः?—शुद्धाः—शुद्धिमन्तः। शुद्धशब्दः पञ्चस्वपि योज्यः। संप्रति यथासंख्यमध्ययनेषु योज्यते—तत्रेर्याशुद्धिरीर्याख्ये तृतीये ३ भाषाशुद्धिर्भाषाख्ये ४ अम्बरशुद्धिर्वस्त्रैषणाख्ये ५

पात्रशुद्धिः पात्रैषणाख्ये ६ देवेन्द्राद्यवग्रहशुद्धिरवग्रहाख्ये ७ सप्तमे ॥ ११६ ॥ पूर्वोक्तार्यया द्वितीयश्रुतस्कन्धसप्ताध्ययनानि निजनिजनामान्युक्तानि। अत ऊर्ध्वं सप्ताध्ययनानि सप्तसप्तकनामानि भावना विमुक्तिश्चेति नवाध्ययनानि द्वितीयार्ययोच्यन्त इति सम्बन्धः। स्थानादिषु कृतद्वन्द्वसमासेषु विषये क्रिया सा तथा। कार्येति सर्वत्र शेषः। परा क्रिया, अन्योऽन्या क्रिया। प्राक्तनपदात् क्रियाशब्दः समस्तोऽप्यत्रापि पदद्वये योज्यः। तत्र स्थानं कायोत्सर्गादीनामालोचनीयमिति प्रथमसप्तकेऽष्टमेऽध्ययने, ८ निषद्या स्वाध्यायभूमिः ९ व्युत्सर्ग उच्चारादीनां १० शब्देषु श्रूयमाणेषु रागद्वेषत्यागः कार्यः ११ रूपेषु दृष्टिगोचरागतेषु रागद्वेषत्यागो विधेयः १२ तथा परा क्रिया—आत्मव्यतिरिक्तः परस्तस्य हस्तात् पादधावनादिका १३ तथा अन्योऽन्यक्रिया—परस्परं पादधावनादिका १४ तथा पञ्चमहाव्रतेषु दार्ढ्यं—दृढता १५ तथा विमुक्तता कार्या। केभ्यः?—सर्वसङ्गेभ्यः ॥ ११७ ॥ अस्यैव फलमाह—साध्वाचारः पूर्वोक्ताध्ययनरूपकथितस्वरूपः। खलु—निश्चयेनायं प्रत्यक्षः। कथंभूतः?—अष्टादशेति संख्या पदानां—सुप्तिङन्तानामर्थसमाप्तिरूपाणां वा सहस्राणि—संख्याविशेषाः, ततोऽष्टादश च तानि पदसहस्राणि च २ तैः परिपठितः—अधीतः, प्रतिपादित इत्यर्थः। तानि वा परिपठितानि यत्र स तथा। अष्टादशसहस्रप्रमाण इत्यर्थः। किं करोतीत्याह—सम्यग्—अवितथं समनुपाल्यमानः—पठनादिभिरासेव्यमानो रागादीन् मूलतः—(ग्रं० ७००) सर्वथा हन्ति—विनाशयतीति ॥ ११८ ॥ अस्यैवासेव्यमानस्य फलान्तरमाह—आचारस्य—आचाराङ्गस्याध्ययनानि—तदन्तर्गता अर्थपरिच्छेदविशेषास्तेषूक्तः स चासावर्थश्च—अभिधेयं तस्य भावना—वासना तया चरणं—चारित्रं व्रतादि तेन गुप्तं—व्याप्तं

वासितमितियावत् हृदयं-चित्तं यस्य स तथा। तस्य किं भवतीत्याह-न-नैव तत्किमप्यस्ति-विद्यते कालविवरम्-अवकाश इत्यर्थः यत्र-यस्मिन् क्वचन-कस्मिंश्चित् कालविवरेऽभिभवनं-परिभवो, रागादिभिरिति शेषः, स्यात्-भवेदिति ॥ ११९ ॥

तथा आचारार्थव्यग्रस्य न कदाचिद्विमतिर्मुक्तिपरिपन्थिनी साधोर्भवतीत्याह—

पैशाचिकमाख्यानं श्रुत्वा गोपायनं च कुलवध्वाः। संयमयोगैरात्मा निरन्तरं व्यापृतः कार्यः॥ १२० ॥

केनचिद्वणिजा मन्त्रबलेन पिशाचो वशीकृतः। पिशाचेनोक्तं-ममाज्ञादानमनवरतं च कार्यं, परं यदैवाऽऽदेशं न लप्स्ये तदैवाहं भवन्तं विनाशयिष्यामीति। प्रतिपन्नं वणिजा। आज्ञा च दत्ता गृहकरणधनधान्यानयनकनकादिविभूति-सम्पादनविषया। सम्पादिता च पिशाचेन। पुनश्चाज्ञा मार्गिता। वणिजा चाभिहितो-दीर्घवंशमानीय गृहाङ्गणे निखाय आरोहणमवरोहणं च कुर्वीथाः तावद्यावदन्यस्याज्ञादानस्यावकाशो भवति इति। न चास्ति छिद्रं किंचिद्वणिजो यत्राभिभवः स्यादिति मन्यमानेन पिशाचेनोक्तं-छलितोऽहं त्वया, न तु मया त्वमिति। ततो मुत्कलय मां, कार्यकाले स्मरणीय इत्यभिधाय स्वस्थानमगमत्पिशाच इति। एवं साधोरप्यहोरात्राभ्यन्तरानुष्ठेयासु क्रियासु वर्तमानस्य नास्ति छिद्रं यत्र रागादिप्रवृ-त्तिरिति। तथा द्वितीयं कुलवध्वाख्यानं कथ्यते-यथा काचित् कुलवधूर्देशान्तरगतभर्तृका। तया सखी भणिता-कंचन युवानमानय। तयोक्तम्-एवं करोमि धृत्वा स्थेयमित्यभिधाय परिणामसुखदं सर्वं शोभनमिति चिन्तयन्त्या श्वशुरस्य निवेदितं। ततस्तेन द्वितीयेऽह्नि निजभार्यया सह शब्दराटीकृता-यथा त्वं स्फेटयसि गृहं। तयोक्तं-न शक्नोम्यहं निर्वाहयितुं गृहमिदं, मुक्तोऽयं संप्रति मयाऽधिकारः। ततः श्वशुरेण सा वधूर्गृहव्यापारेषु नियुक्ता, सर्वं गृहव्यापारं करोति, तत आकुलमना:

संयमादि-व्यापृतता

कष्टेन स्वसुं लभते, ततः श्वशुरेण प्रयुक्ता तत्सखी—भण मम वधूं यथा आनयामि युवानं । तया च सा प्रोक्ता सती प्राह—स्वसुमपि मे न कालोऽस्ति, किमनया दुष्टजनोचितया कथयेति ? । पैशाचिकमाख्यानं श्रुत्वा कुलवध्वा गोपायनं च श्रुत्वा अतः संयमयोगैरात्मा निरन्तरं व्यावृतः कार्य इत्युक्तम् ॥ १२० ॥

इत्थं च विहितक्रियानुष्ठानव्यग्रः सन् ऐहिकभोगकारणेषु भावयेदनित्यतामित्याह—

क्षणविपरिणामधर्मा मर्त्यानामृद्धिसमुदयाः सर्वे । सर्वे च शोकजनकाः संयोगा विप्रयोगान्ताः ॥ १२१ ॥

क्षणेन—स्तोककालेनापि । विशब्दः कुत्सायां । विपरिणामः—कुत्सितपरिणतिर्धर्मः—स्वभावो येषां ते तथा, प्रीता अप्यप्रीता जायन्ते, स्तोककालेनान्यस्वभावा भवन्तीति भावना । केषाम् ?—मर्त्यानां—मनुष्याणाम् । क एवंविधा भवन्ति ?—ऋद्धिसमुदया—विभूतिनिचयाः सर्वे—अशेषाः । सर्वे च शोकजनकाः—शोकहेतवः । तथा संयोगाः—सम्बन्धाः पुत्रपत्नीप्रभृतिभिर्विप्रयोगान्ता—विरहान्ता भवन्तीति शेष इति ॥ १२१ ॥

यस्मादेवं तस्मान्न किंचिद्विषयसुखाभिलाषेणेति दर्शयन्नाह—

भोगसुखैः किमनित्यैर्भयबहुलैः कांक्षितैः परायत्तैः ? । नित्यमभयमात्मस्थं प्रशमसुखं तत्र यतितव्यम् ॥१२२॥

भोगसुखैः—विषयसातैः किं ?, न किंचित् । कीदृशैः ?—पूर्वोक्तन्यायेन भयबहुलैः—भीतिप्रचुरैः, कांक्षितैः भोगसुखैः—विषयसातैरभिलषितैः परायत्तैः—स्त्र्यादिपदार्थसार्थाधीनैः, तस्मात्तेष्वभिलाषमपहाय नित्यम्—आत्यन्तिकमभयम्—अविद्यमानभीतिकमात्मस्थं—स्वायत्तं । किमेवंविधमित्याह—प्रशमसुखं—उपशमसातं, यत्तदेवंविधं तत् तत्र यतितव्यं—तस्मिन् यत्नः कार्य इति॥१२२॥

तद्यत्नश्चेन्द्रियजययत्नेन भवतीति दर्शयति—

यावत् स्वविषयलिप्सोरक्षसमूहस्य चेष्यते तुष्टौ । तावत्तस्यैव जये वरतरमशठं कृतो यत्नः ॥ १२३ ॥

अक्षसमूहस्य–इन्द्रियग्रामस्य स्वविषयलिप्सोः–शब्दादिगोचराभिलाषिणस्तुष्टौ–तोषे कर्तव्ये यावत् चेष्यते–प्रयासः क्रियते तावत् तस्यैव जये–अक्षसमूहस्य निग्रहे वरतरं–शोभनतरं अशठं–मायारहितं यथा भवत्येवं कृतो–विहितो यत्नः–आदर इति ॥ १२३ ॥

तथा प्रशमसुखं सुलभमित्याह—

यत् सर्वविषयकांक्षोद्भवं सुखं प्राप्यते सरागेण । तदनन्तकोटिगुणितं मुधैव लभते विगतरागः ॥ १२४ ॥

इष्टवियोगाप्रियसंप्रयोगकांक्षासमुद्भवं दुःखम् । प्राप्नोति यत् सरागो न संस्पृशति तद्विगतरागः ॥ १२५ ॥

प्रशमितवेदकषायस्य हास्यरत्यरतिशोकनिभृतस्य । भयकुत्सानिरभिभवस्य यत् सुखं तत् कुतोऽन्येषाम् ? १२६

प्राप्यते सरागेण । कीदृशं ?–सर्वविषयकांक्षोद्भवं–समस्तशब्दाद्यभिलाषाद्भ्युपपन्नं तदेव सुखमनन्ताभिः कोटिभिः–संख्याविशेषैर्गुणितम्–अभ्यस्तं मुधैव–मूल्येन विना लभते–प्राप्नोति, को ?–विगतराग इति ॥ १२४ ॥ तथा—इष्टस्य–वल्लभवस्तुनो वियोगो–वियोजनं अप्रियसंप्रयोगः–अनिष्टप्राप्तिस्तयोः कांक्षा–चिन्ता तस्याः सकाशात् समुद्भवः–उत्पत्तिर्यस्य तत्तथा । तदेवंविधं किं ?–दुःखं प्राप्नोति–लभते यत् सरागो न संस्पृशति वीतरागस्तदिति ॥ १२५ ॥ तथा—प्रशमिता वेदकषायाः पूर्वोक्तस्वरूपा यस्य जीवस्य स तथा तस्य, हास्यादिषु निभृतस्य–स्वस्थस्य, हास्यादि-

कारणेष्वपि तदकरणादित्यर्थः, भयकुत्साभ्यां–भीतिजुगुप्साभ्यां निरभिभवस्य–अनभिभूतस्य यत् सुखं प्रशान्तचेतसस्तत् कुतोऽन्येषामिति ? ॥ १२६ ॥

पुनर्विषयसुखात् प्रशमसुखस्योत्कर्षं निदर्शयन्नाह—

सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी ध्यानतपोबलयुतोऽप्यनुपशान्तः । तं न लभते गुणं यं प्रशमगुणमुपाश्रितो लभते ॥१२७॥

सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानीति व्यक्तं, ध्यानतपोबलयुतोऽपि सन् प्राणी अनुपशान्तस्तं न लभते गुणं यं प्रशमगुणमुपाश्रितो लभते–प्राप्नोतीत्यतः प्रशमसुखायैव यतितव्यमिति ॥ १२७ ॥

भूयोऽप्यस्यैवोत्कर्षमाह—

नैवास्ति राजराजस्य तत् सुखं नैव देवराजस्य । यत् सुखमिहैव साधोर्लोकव्यापाररहितस्य ॥ १२८ ॥

स्पष्टमेव, किंतु राजराजः–चक्री, देवराजः–शक्र इति ॥ १२८ ॥

इदमेव पुनः स्पष्टयति—

सन्त्यज्य लोकचिन्तामात्मपरिज्ञानचिन्तनेऽभिरतः । जितलोभरोषमदनः सुखमास्ते निर्ज(र्ज्व)रः साधुः ॥१२९॥

सन्त्यज्य–मुक्त्वा लोकचिन्तां–स्वजनादिजनस्मृतिं सुखमास्ते–स्वस्थस्तिष्ठति साधुरिति सम्बन्धः । कीदृशः ?–आत्मपरिज्ञानचिन्तनेऽभिरतः–परकार्यविमुखः, तथा जिताः–पराभूता रोषलोभमदना येन स तथा । अत एव निर्ज्वराः–अरोगाः,

लोकवार्त्ता-ऽविरोधः

यतो रोगादयो ज्वर इव ज्वरस्तद्रहितत्वात्, यद्वा पाठान्तरे निर्गता जरा—हानिः, सा च प्रस्तावात् प्रशमामृतस्य यस्यासौ निर्जर इति ॥ १२९ ॥

अनन्तरं 'सन्त्यज्य लोकचिन्ता'मित्युक्तं, तत् कथं परित्यक्तलोकचिन्तस्य साधोराहारादिभिर्निर्वाहः?, ततः कथं सद्धर्मचरणवृत्तिः स्यादित्याशङ्क्याह—

या चेह लोकवार्त्ता शरीरवार्त्ता तपस्विनां या च। सद्धर्मचरणवार्तानिमित्तकं तद्द्वयमपीष्टम् ॥ १३० ॥

या काचित्, चकारौ परस्परं समुच्चयार्थौ, इहलोकवार्ता—कृष्यादिभिर्लोकनिर्वाहः, इह वर्तनं वृत्तिः सैव स्वार्थिकाण्प्रत्ययाद्वार्त्ता। तथा या च शरीरवार्ता—देहसंधारणं। केषां?—तपस्विनां—साधूनां, एतद्द्वयमपि सद्धर्मचरणवार्तानिमित्तकं—शोभनक्षान्त्यादिधर्मव्रतादिनिर्वाहहेतुकं। समासस्तु सती च ते धर्मचरणे च २ तयोर्वार्ता २ तस्या निमित्तं तत्तथा, तदिष्टम्—अभिमतमिति ॥ १३० ॥

अपिच—लोकवार्ताऽन्वेषणाप्रयोजनमिदमपरम्—

लोकः खल्वाधारः सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात्। तस्माल्लोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ १३१ ॥

लोकः खलु—जनपद एवाधारः—आश्रयो, वर्तत इति शेषः, सर्वेषां धर्मचारिणां—संयमिनां यस्मात्कारणात् तस्मात्कारणात् लोके—पृथग्जनपदे विरुद्धं—जातमृतसूतकनिराकृतगृहेषु भिक्षाग्रहणमसंगतं तत्तथा। तथा धर्मविरुद्धं—मधुमांसादिग्रहणं। चः समुच्चये। संत्याज्यं—परिहार्यमिति ॥ १३१ ॥

अथ लोकानुवृत्तिमेव समर्थयते—

देहो नासाधनको लोकाधीनानि साधनान्यस्य । सद्धर्मानुपरोधात्तस्माल्लोकोऽभिगमनीयः ॥ १३२ ॥

देहः–शरीरं नासाधनकः, किंतु ससाधन एव । लोकाधीनानि–जनायत्तानि साधनानि–आहारोपधिप्रभृतीन्यस्य–देहस्य, तत् किं ?–धर्मानुपरोधिनः(धतः)–सद्धर्मस्य–क्षमादेरविरोधाल्लोकोऽभिगमनीयः, धर्मविरुद्धत्यागेनानुवर्तनीय इति ॥ १३२ ॥

लोकानुवर्तने उपायमाह—

दोषेणानुपकारी भवति परो येन येन विद्विष्टः । स्वयमपि तद्दोषपदं सदा प्रयत्नेन परिहार्यम् ॥ १३३ ॥

दोषेण–दूषणेन करणभूतेन उपकाररहितो भवति परो–लोको येन येन, दोषेणेति योगः । कीदृशः ?–विद्विष्टः–क्रुद्धः सन्, पर इति सम्बन्धः । स्वयं–आत्मनैव तद् दोषपदं–दूषणस्थानं सदैव प्रयत्नेन परिहार्यं–साधुना त्याज्यमिति ॥ १३३ ॥

'तत्परिहार्य'मित्युक्तं प्राक्, तद्विपक्षभूतस्य विधिविशेषमाह—

पिण्डैषणानिरुक्तः कल्प्याकल्प्यस्य यो विधिः सूत्रे । ग्रहणोपभोगनियतस्य तेन नैवामयभयं स्यात् ॥ १३४ ॥

पिण्डस्यैषणा–गवेषणादिरूपा सा पिण्डैषणा, तत्प्रतिपादकत्वेनोपचारात् पिण्डैषणाध्ययनमुच्यते, तत्र निरुक्तो–निश्चयेन भणितः स तथा, को ?–विधिरिति योगः । कस्य ?–कल्प्यः–ग्राह्यः अकल्प्यः–परिहार्यः समाहारात्तस्य, पिण्डस्येति सामर्थ्यगम्यम् । यः कश्चिद्विधिः–उपभोगानुपभोगात्मकः सूत्रे–सिद्धान्ते, तेन–विधिना ग्रहणोपभोगयोः–आदानसेवनयोर्नियतः–परि-

मितगृद्धिः न तथा तस्य, नियतग्रहणस्य नियतोपभोगस्य च सतः साधोरित्यर्थः। किमित्याह—नैवामयभयं स्यात्—न रोगभीतिर्भवेदिति ॥ १३४ ॥

व्रणलेपा- द्युपमाः

अनन्तरोक्तं पिण्डाभ्यवहारं दृष्टान्तचतुष्केण स्पष्टयन्नाह—

व्रणलेपाक्षोपाङ्गवदसङ्गयोगभरमात्रयात्रार्थम्। पन्नग इवाभ्यवहरेदाहारं पुत्रपलवच्च ॥ १३५ ॥

व्रणे—गंडे लेपः स तथा, अक्षस्य—धुरः उपाङ्गं—म्रक्षणादिस्तरंटनं तत्तथा, ततो द्वन्द्वः, ते इव तद्वद्, व्रणलेपवदक्षोपाङ्गवच्चेत्यर्थः। अभ्यवहरेद् आहारमित्यस्यात्रापि योगः। किमर्थमित्याह—असङ्गाः—साधवस्तेषां योगाः—संयमाः तेषां भरः—संघातः स एव तन्मात्रं तस्य यात्रा—निर्वाहस्तदर्थं तत्तथा, धर्मानुष्ठाननिर्वाहार्थमिति निष्कर्षः, इदं निमित्तपदमग्रेतन- (ग्रं० ८००) दृष्टान्तद्वयेऽपि योज्यम्। तथा पन्नग इव—सर्पवदभ्यवहरेद्—भुञ्जीताहारं—पिण्डम्, यथा हि पन्नगो भक्ष्यं तृप्त्यर्थं रसमगृह्णन् ग्रसते, न चर्वति, एवं साधुरपि। तथा पुत्रशब्दोऽपत्यपर्यायः, पुत्रस्य पलं—मांसं तदिव पुत्रिकाया वा, तद्वद्, भावना पूर्ववद्, दृष्टान्तवस्तु चिलातिपुत्रव्यापादितदुहितृमांसं, यथा हि पितुर्भ्रातॄणां च भक्षयतां तन्मांसं न तत्रास्ति रसगार्ध्यं, किंतु शरीरधारणार्थमेव, एवं साधुनाऽपि रसेष्वगृद्धेनाप्यभ्यवहार्यमन्नमिति ॥ १३५ ॥

पुनरेनमेवार्थं सविशेषमाह—

गुणवदमूर्च्छितमनसा तद्विपरीतमपि चाप्रदुष्टेन। दारूपमधृतिना भवति कल्प्यमास्वाद्यमास्वाद्यम् ॥१३६॥

अनास्वाद्यशब्दद्वयं विद्यते, तत्रैकस्यादानादि वाच्यं अपरस्य तु अभ्यवहरणक्रिया। ततश्चैवं योज्यते—भवति—जायते,

किं तद् ?—आस्वाद्यं—भोक्तव्यं, किम् ?—आस्वाद्यम्—अशनादिकं, अत्र द्वावपि कर्मसाधनावास्वाद्यशब्दावित्यर्थः। कीदृशम् ?—गुणवत्—स्वादुगुणोपेतं, तथा कल्प्यं—कल्पनीयं। केनात आह—अमूर्च्छितमनसा—अमृदुचित्तेन, साधुनेति प्रक्रमः। तथा तद्विपरीतमपि च—अन्यथाभूतम्—अगुणवदपि च अविद्यमानास्वादं कल्प्यं—शुद्धं इदं चाप्रदुष्टेन—साधुना द्वेषरहितेन। पुनः कीदृशेन ?—दारुणा—काष्ठेनोपमा—उपमानं सर्वत्रैकस्वभावतातुल्यता यस्याः सा तथा, सा धृतिर्यस्य स तथा तेन, दारुकमचेतनत्वाच्चन्दनादिभिः अभ्यर्च्यमानं न रागं न तु वास्यादिभिस्तक्ष्यमाणं द्वेषं करोति, किं तर्हि ?—एकस्वरूपमेव तिष्ठति, एवं साधुरपि शुभाशुभाहारविषये रागद्वेषं न यायादिति ॥ १३६ ॥

तत्र भोजनं कालाद्यपेक्षमभ्यवह्रियमाणं नाजीर्णादिदोषकरं स्यादित्यत आह—

कालं क्षेत्रं मात्रां स्वात्म्यं द्रव्यगुरुलाघवं स्वबलम्। ज्ञात्वा योऽभ्यवहार्यं भुंक्ते किं भेषजैस्तस्य ? ॥ १३७ ॥

कालं—ग्रीष्मादिकं दुर्भिक्षादिकं वा, तथा क्षेत्रं—रूक्षादिकं तथा मात्रां—स्वकीयमाहार[गमन]प्रमाणं स्वात्म्यं—यद्यस्य प्रियं पथ्यं च, द्रव्यं माहिषं दधि (क्षीरं) गुरु, गव्यादि दधिक्षीरं लघु। इह समासः कार्यः स्यात्। तथा स्वबलं—निजसामर्थ्यं ज्ञात्वा—बुद्ध्वा योऽभ्यवहार्यं—अन्नादि भुङ्क्ते किं भेषजैस्तस्येति ? ॥ १३७ ॥

एवं पिण्डशय्यादिग्रहणे कथं निष्परिग्रहता स्यादित्याशङ्क्याह—

पिण्डः शय्या वस्त्रैषणादि पात्रैषणादि यच्चान्यत्। कल्प्याकल्प्यं सद्धर्मदेहरक्षानिमित्तोक्तम् ॥ १३८ ॥

पिण्डादि प्रसिद्धं 'पिण्डं यच्चान्यत् सेज्जं च वत्थं च, चउत्थं पायमेव ये'ति। यच्चान्यत्—औपग्रहिकं दण्डकादि उत्सर्गतः

कल्प्यं—कल्पनीयं अपवादतो गाढालम्बनेनाकल्प्यमपि ग्राह्यम् । किमर्थमित्याह—सन्—शोभनो धर्मो यस्य स तथा स चासौ देहश्च तस्य रक्षा तस्या निमित्तं—कारणं तेनोक्तं—भणितं, न चैतत्परिग्रहः तत्रामूर्च्छितत्वादिति ॥ १३८ ॥

एतदेव निष्परिग्रहता स्पष्टीक्रियते—

कल्प्याकल्प्यविधिज्ञः संविग्नसहायको विनीतात्मा । दोषमलिनेऽपि लोके प्रविहरति मुनिर्निरुपलेपः ॥ १३९ ॥

कल्प्याकल्प्यं—शुद्धाशुद्धं पिण्डादि तस्य विधिः—विधानं तं जानाति कल्प्याकल्प्यविधिज्ञः, तथा संविग्नाः—सद्धर्माणः सहाया यस्य स तथा । तथा विनीतात्मा—स्वभावविनीतः । दोषमलिनेऽपि—दूषणदूषितेऽपि लोके—जने प्रविहरति—आस्ते मुनिः—साधुर्निरुपलेपो—रागादिविरहित इति ॥ १३९ ॥

कथं पुनर्दोषवल्लोकान्तःपाती दोषैर्न लिप्यत इत्याह—

यद्वत् पङ्काधारमपि पङ्कजं नोपलिप्यते तेन । धर्मोपकरणधृतवपुरपि साधुरलेपकस्तद्वत् ॥ १४० ॥

यद्वत्—यथा पङ्काधारं—कर्दममध्यादुत्पन्नमपि पङ्कजं—पद्मं नोपलिप्यते—न स्पृश्यते तेन—कर्दमेन । दार्ष्टान्तिकमाह—धर्मोपकरणेन—वस्त्रपात्रादिना धृतं वपुर्यस्य स तथा साधुरलेपकः तद्वत्—तथा, लोभेन न स्पृश्यते शुद्धाशयत्वादिति ॥ १४० ॥

तथा अपरोऽपि दृष्टान्तः—

यद्वत्तुरगः सत्स्वप्याभरणविभूषणेष्वनभिषक्तः । तद्वदुपग्रहवानपि न सङ्गमुपयाति निर्ग्रन्थः ॥ १४१ ॥

यद्वत्—यथा तुरगो—घोटकः सत्स्वपि—विद्यमानेष्वप्याभरणविभूषणेषु—चालव्यजनादिष्वश्वमण्डनेषु अनभिषक्तः—अमू-

उपकरण-
स्वासंगता

च्छितः, तद्वदिति दृष्टान्तः, उपग्रहवानपि–धर्मोपकरणयुक्तोऽपि न सङ्गमुपयाति–न स्नेहमुपगच्छति निर्ग्रन्थो–वक्ष्यमाण-परिग्रहरहित इति ॥ १४१ ॥

कः पुनरयं ग्रन्थ इत्याह—

ग्रन्थः कर्माष्टविधं मिथ्यात्वाविरतिदुष्टयोगाश्च । तज्जयहेतोरशठं संयतते यः स निर्ग्रन्थः ॥ १४२ ॥

ग्रथ्यते–वेष्ट्यते येन स ग्रन्थः सोऽष्टविधं कर्म मिथ्यात्वाविरतियोगाश्च पूर्वोक्ताः, तज्जयहेतोः–कर्मादिनिराकरणनिमित्त-मशठं–मायारहितं यथा भवति (तथा) संयतते–सम्यगुद्यच्छति यः स निर्ग्रन्थो भवतीति ॥ १४२ ॥

संप्रति कल्प्यमकल्प्यं वा किं तत् साधूनामित्यावेदयन्नाह—

यद् ज्ञानशीलतपसामुपग्रहं निग्रहं च दोषाणाम् । कल्पयति निश्चये तत् कल्प्यमकल्प्यमवशेषम् ॥१४३॥

यद्वस्तु ज्ञानादीनां त्रयाणां प्रसिद्धस्वरूपाणामुपग्रहम्–उपष्टम्भं तथा निग्रहं च–निवारणं दोषाणां–क्षुदादीनां रागादीनां वा कल्पयति–करोति तद्वस्तु, क ?–निश्चये–निश्चयनये विचार्य एतत् कल्प्यं–कल्पनीयं । यदित्थंभूतं वस्तु न भवति तद-कल्प्यमवशेषम्–अन्यदिति ॥ १४३ ॥

विपर्ययमाह—

यत्पुनरुपघातकरं सम्यक्त्वज्ञानशीलयोगानाम् । तत्कल्प्यमप्यकल्प्यं प्रवचनकुत्साकरं यच्च ॥ १४४ ॥
किंचित् शुद्धं कल्प्यं स्यात् स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् । पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १४५ ॥

यदिरार्वाधि कंटान् । तत् कल्प्यमपि–शुद्धमपि पिण्डाद्यकल्प्यं, यच्च वस्तु प्रवचनकुत्साकरं–शासननिन्दाविधायकं तदप्यकल्पनीयमिति ॥ १४४ ॥ किंचिद्वस्तु शुद्धं–कल्प्यमकल्प्यं स्याद्, अतिस्निग्धादि, विकारहेतुत्वादनर्थोपत्तेः परिहार्यं । तथा अकल्प्यमपि कल्प्यं स्याद्, वातविकारिणामिति । किं तदेवं स्यादित्याह–पिण्ड इत्यादि, स्पष्टं ॥ १४५ ॥

उपकरण-सासंगता

कदा कल्प्यं कदा वा अकल्प्यमिति विभजते—

देशं कालं पुरुषमवस्थामुपयोगशुद्धिपरिणामान् । प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्यं नैकान्तात् कल्पते कल्प्यम् ॥ १४६ ॥

देशं–ग्रामादिकं तथा कालं–दुर्भिक्षादिकं पुरुषं–प्रव्रजितराजपुत्रादिं अवस्थां–सहिष्णुत्वप्रभृतिकां प्रसमीक्ष्येति योगः, तथोपयोगश्च–गुणः, पाठान्तरे तु उपघातश्च–सक्तुकादिषु जीवसंसक्तिदोषः, शुद्धिः–चित्तनैर्मल्यं परिणामश्च–भावस्यान्यथाभवनं ते तथा तान्, क्वापि समाहारो दृश्यते ततस्तत्, प्रसमीक्ष्य–पर्यालोच्य भवति–जायते कल्प्यं–ग्राह्यं, भवति कल्प्यं शुद्धं पिण्डादि । न–नैवैकान्तात्–निश्चयेन कल्पते–ग्राह्यं भवति कल्प्यं–शुद्धं पिण्डादि, देशाद्यपेक्ष्य अकल्प्यमपि कल्प्यं भवतीति भावनेति ॥ १४६ ॥

एवमनैकान्तिकं कल्प्याकल्प्यविधिं निरूप्य योगत्रयनियमनायाह—

नाचिन्त्यं नाभाष्यं नाकार्यं भवति सर्वथा यतिना । नात्मपरोभयबाधकमिह यत् परतश्च सर्वाद्धम् ॥ १४७ ॥

तत् चिन्त्यं–चित्तेन चिन्तनीयं तद् भाष्यं–वचनेन भणनीयं तत् कार्यं–शरीरेण विधेयं भवति–जायते सर्वथा–सर्वैः

प्रकारैः, केन?–यतिना–साधुना, न–नैव आत्मा च परश्चोभयं च २ तेषां बाधकं–दुःखकारकमिह–इह लोके यत् परतश्च–परलोके सर्वाद्धं–सकलकालमिति ॥ १४७ ॥

इत इन्द्रियनियन्त्रणमाचष्टे—

सर्वार्थेष्विन्द्रियसंगतेषु वैराग्यमार्गविघ्नेषु । परिसंख्यानं कार्यं कार्यं परमिच्छुना नियतम् ॥ १४८ ॥

सर्वार्थेषु–शब्दादिषु, कीदृशेषु?–इन्द्रियैः सङ्गताः–इन्द्रियाणां गोचरतां गतास्तेषु, तथा वैराग्यमार्गविघ्नेषु–सम्यग्ज्ञानक्रियान्तरायेषु, किमित्याह–परिसंख्यानं–तत्त्वावलोचनं कार्यं, यत एते शब्दादय इत्वरा आयतावहिता इति ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानं विधेयं । कस्मात् पुनः परिसंख्यायन्ते गोचरमागताः शब्दादय इति?–कार्यं–प्रयोजनं परं–प्रकर्षवद् मोक्षपदप्राप्तिलक्षणमिच्छता–अभिलषता नियतं–शाश्वतम् ॥ १४८ ॥

॥ इत्याचाराधिकारः ॥

तच्चेच्छता भावना भाव्या इत्याह—

भावयितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तथैकताऽन्यत्वे । अशुचित्वं संसारः कर्मास्रवसंवरविधिश्च ॥ १४९ ॥

निर्जरणलोकविस्तरधर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ताश्च । बोधिः सुदुर्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः ॥ १५० ॥

भावयितव्यं–चिन्तनीयं । किं तत्?–अनित्यत्वं १ तथा अशरणत्वं–जन्माद्यभिभूतस्य नास्ति त्राणं २ 'तथैकताऽन्यत्वे' तत्रैकत्वम्–एक एवाहमित्यादि ३ अन्यत्वम्–अन्य एवाहं स्वजनेभ्यः ४ अशुचित्वं शुक्रशोणितादीनामादि(द्युत्तर)कारणाना-

मशुनिरूपत्वात् ५ संसार इति भवभावना 'माता भूत्वा' इत्यादिका ६ कर्मास्रवश्च संवरश्च २ तयोर्विधिः, तत्र कर्मास्रवविधिना आस्रवद्वाराणि विवृतानि कर्माण्यास्रवन्तीति भावयेत् ७ संवरविधेश्चास्रवद्वाराणां स्थगनमिति ८ ॥ १४९ ॥ सुस्वाख्यातः स्वाख्यातो धर्मश्चानां स्वाख्यातश्च २, निर्जरणं लोकविस्तरश्च धर्मस्वाख्यातश्च २ तेषां तत्त्वचिन्ताश्च २, तत्र निर्जरणं-नपमा कर्मक्षपणं ९ लोकविस्तरो-लोकायामादिः १० धर्मस्वाख्यातश्च-शोभनोऽयं धर्मो भव्यहिताय जिनैः कथितः, एषां तत्त्वचिन्तनानि ११ बोधेः सुदुर्लभत्वं चेति १२ भावना द्वादश विशुद्धा इति स्पष्टम् ॥ १५० ॥

तत्रानित्यत्वमाह—

इष्टजनसंप्रयोगर्द्धिविषयसुखसंपदस्तथाऽऽरोग्यम् । देहश्च यौवनं जीवितं च सर्वाण्यनित्यानि ॥ १५१ ॥

इष्टजनसंप्रयोगश्च ऋद्धिसम्पच्च विषयसुखसम्पच्च २, सम्पच्छब्दः प्रत्येकं सम्बध्यते, ता अनित्याः, तथा आरोग्यादीनि सर्वाण्यनित्यानीति ॥ १५१ ॥

अशरणभावनामाह—

जन्मजरामरणभयैरभिद्रुते व्याधिवेदनाग्रस्ते । जिनवरवचनादन्यत्र नास्ति शरणं क्वचिल्लोके ॥ १५२ ॥

लोके क्वचिन्नास्ति शरणमिति योगः । कीदृशे?–अभिद्रुते–अभिभूते । कैः?–जन्मजरामरणेभ्यो भयानि २ तैः, तथा व्याधिवेदनाग्रस्ते । ततः किं?–नास्ति–न विद्यते । किं तत्?–शरणं–त्राणं । क्व?–अन्यत्र । कस्मात्?–जिनवरवचनात्–मौनागमादिति ॥ १५२ ॥

अनित्या-
शरणते

एकत्वभावनामाह—

एकस्य जन्ममरणे गतयश्च शुभाशुभा भवावर्ते । तस्मादाकालिकहितमेकेनैवात्मनः कार्यम् ॥ १५३ ॥

एकस्य जीवस्य जन्ममरणे भवत इति शेषः । तथा गतयश्च शुभाशुभाः, तत्र देवमनुष्यगती शुभे नरकतिर्यग्गती अशुभे भवतः । क्व ?–भवावर्ते–संसारे पुनःपुनर्भ्रमणे । तस्मादाकालिकं–सदाभावि हितं–पथ्यमेकेनैव जीवेनात्मनः–स्वस्य कार्यं–करणीयं, तच्च हितं संयमानुष्ठानमित्यर्थ इति ॥ १५३ ॥

अन्यत्वभावनामाह—

अन्योऽहं स्वजनात्परिजनाच्च विभवाच्छरीरकाच्चेति । यस्य नियता मतिरियं न बाधते तं हि शोककलिः ॥१५४॥

न बाधते–न पीडयति । कः ?–शोककलिः–कलिकालस्वरूपं, कं ?–तं जीवम् । हिशब्दः स्फुटार्थो, यस्य नियता–निश्चिता, काऽसौ ?–मतिः–बुद्धिरियमेवेति अन्यतोल्लेखेन, अन्योऽहं (ग्रं० ९००) स्वजनात्–पित्रादेः परिजनाद्–दासादेर्विभवात्–कनकादेः शरीराद्–देहात्, एतेभ्यो भिन्नोऽहमिति ॥ १५४ ॥

अशुचित्वमाह—

अशुचिकरणसामर्थ्यादाद्युत्तरकारणाशुचित्वाच्च । देहस्याशुचिभावः स्थाने स्थाने भवति चिन्त्यः ॥ १५५ ॥

भवति–जायते चिन्त्यः–चिन्तनीयः । कः ?–अशुचिभावः–जुगुप्सनीयत्वं । क्व ?–स्थाने स्थाने–शिरःकपालादिषु । कस्य ?–देहस्य–तनोः । कस्मात् ?–अशुचिकरणसामर्थ्यात्, शुचिनोऽपि द्रव्यस्य कर्पूरादेरशुचिकरणसामर्थ्यमस्त्येव । तथा

संसाराश्रव-संवराः

ाशुत्तरकारणाशुचित्वाच्च, कारणशब्दस्य प्रत्येकं योजनात् आदिकारणोत्तरकारणयोरशुचित्वात्, तत्रादिकारणं शुक्रशोणितादि उत्तरकारणं तु जनन्याऽभ्यवहृतस्याहारस्य रसहरण्योपनीतस्य रसस्यास्वादनमत्यन्ताशुचिरिति ॥ १५५ ॥

संसारभावनामधिकृत्याह—

माता भूत्वा दुहिता भगिनी भार्या च भवति संसारे । व्रजति सुतः पितृतां भ्रातृतां पुनः शत्रुतां चैव ॥ १५६ ॥

माता भूत्वा दुहिता—पुत्रिका भवति । तथा भगिनी च—सहोदरी भार्या भवति । क्व?—संसारे । तथा व्रजति—याति । सुतः—पुत्रः । कां?—पितृतां—जनकत्वं भ्रातृतां बन्धुत्वं । पुनः शत्रुतां—वैरित्वं चैवेति ॥ १५६ ॥

आश्रवभावनामुररीकृत्याह—

मिथ्यादृष्टिरविरतः प्रमादवान् यः कषायदण्डरुचिः । तस्य तथाऽऽस्रवकर्मणि यतेत तन्निग्रहे तस्मात् ॥१५७॥

मिथ्यादर्शनादयः पञ्चापि पूर्वोक्ताः । यच्छब्दः पञ्चस्वपि योज्यः । ततो मिथ्यादृष्टिर्यो जीवः तथा अविरतः प्रमादवान् । रुचिशब्दोऽपि प्रत्येकं योज्यः । ततः कषायरुचिर्दण्डरुचिः । तस्य जीवस्य आस्रवकर्मणि—कर्मास्रवे सति, तथा—तेन प्रकारेण तन्निग्रहे—आस्रवनिग्रहे यतेत—यत्नं कुर्वीत, यतिरिति शेषः । यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् यथाऽऽस्रवविशेषा न भवन्तीत्यर्थः । कस्मात्?—तस्मादास्रवभावनाबलादिति ॥ १५७ ॥

संवरभावनामाह—

या पुण्यपापयोरग्रहणे वाक्कायमानसी वृत्तिः । सुसमाहितो हितः संवरो वरददेशितश्चिन्त्यः ॥ १५८ ॥

यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् संवरः—आस्रवनिरोधलक्षणश्चिन्त्यः—चिन्तनीयो भवति । यां किमि(के)त्याह—या वृत्तिः—व्यापारः, पाठान्तरे गुप्तिः—गोपनं । कीदृशी ?—वाक्कायमानसी, एतद्भावात्, का ?—अग्रहणे—अनुपादाने । कयोः ?—पुण्यं कर्म—सातादिद्विचत्वारिंशद्भेदं पापं कर्म—ज्ञानावरणीयादि व्यशीतिभेदं, उभयमपि वक्ष्यमाणं, ततो द्वन्द्वः, तयोरग्रहणं च संवृतास्रवद्वारस्य भवति, ततो न पुण्यमादत्ते, न पापमिति । कीदृशः संवरः ?—सुसमाहितः—सुष्ठात्मन्यारोपितः । तथा हित आयत्यां । तथा वरदाः—तीर्थकरास्तैर्देशितः—कथित इति समासः ॥ १५८ ॥

निर्जराभावनामाह—

यद्वद्विशोषणादुपचितोऽपि यत्नेन जीर्यते दोषः । तद्वत् कर्मोपचितं निर्जरयति संवृतस्तपसा ॥ १५९ ॥

यद्वद् यथा शोषणात्—लङ्घनादिकाद् यत्नेन—महादरेण उपचितोऽपि—पुष्टोऽपि ज्वरादिदोषो जीर्यते—हानिं याति, दृष्टान्तः। दार्ष्टान्तिकमाह—तद्वत्—तथा कर्म—ज्ञानावरणादिकमुपचितं—बद्धादि निर्जरयति—क्षपयति संवृतो—निरुद्धास्रवद्वारो जीवः । केन ?—तपसा—अनशनादिनेति ॥ १५९ ॥

लोकभावनामाह—

लोकस्याधस्तिर्यग् विचिन्तयेदूर्ध्वमपि च बाहल्यम् । सर्वत्र जन्ममरणे रूपिद्रव्योपयोगांश्च ॥ १६० ॥

लोकस्य—जीवाजीवाधारक्षेत्रस्याधस्तिर्यगूर्ध्वमपि च बाहल्यं—विस्तरं विचिन्तयेत् । तत्राधः सप्तरज्जुप्रमाणो लोकः, तिर्यग् रज्जुप्रमाणः, ऊर्ध्वं ब्रह्मलोके पञ्चरज्जुप्रमाणः, पर्यन्ते रज्जुप्रमाणः, चशब्दादूर्ध्वाधश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणः । सर्वत्र जन्म-

धर्मस्वाख्यातता बोधेर्दौर्लभ्यं च

मरणे ननुभूते, नास्त्येकोऽप्याकाशप्रदेशो यत्र न जातं न मृतं वा मयेति। रूपिद्रव्योपयोगांश्च—रूपाणि च तानि द्रव्याणि च—परमाणुप्रभृतीन्यनन्तानन्तस्कन्धपर्यवसानानि तेषामुपयोगाः—परिभोगाः (णामाः) मनोवाक्कायादिभिः कृतास्तांश्च । न च तैस्तृप्त इति चिन्तयेदिति ॥ १६० ॥

स्वाख्यातधर्मभावनामाह—

धर्मोऽयं स्वाख्यातो जगद्धितार्थं जिनैर्जितारिगणैः । यत्र रतास्ते संसारसागरं लीलयोत्तीर्णाः ॥ १६१ ॥

इति व्यक्तम् ॥ १६१ ॥

दुर्लभबोधिकभावनामाह—

मानुष्यकर्मभूम्यार्यदेशकुलकल्पताऽऽयुरुपलब्धौ । श्रद्धाकथकश्रवणेषु सत्स्वपि सुदुर्लभा बोधिः ॥ १६२ ॥

मानुष्यं—नरत्वं कर्मभूमिः—भरतादि पञ्चदशधा आर्यदेशो—मगधादिः कुलं—उग्रादि कल्पता—नीरोगता आयुः—दीर्घायुष्कं तेषां षण्णां कृतद्वन्द्वानामुपलब्धिः—प्राप्तिस्तत्र, तथा श्रद्धा च—धर्मजिज्ञासा कथकश्च—आचार्यादिः श्रवणं च—आकर्णनं तानि २ तेष्वप्येतेषु नवस्वप्युत्तरोत्तरदुष्प्रापेषु दुर्लभा बोधिः—दुष्प्रापः सम्यक्त्वलाभ इति ॥ १६२ ॥

अथ स रागादिविजयो दशविधधर्मासेवनद्वारेण साध्य इति विभणिषुस्तमन्वयव्यतिरेकाभ्यामाह—

तां दुर्लभां भवशतैर्लब्ध्वाऽप्यतिदुर्लभा पुनर्विरतिः । मोहाद्रागात् कापथविलोकनाद् गौरववशाच्च ॥ १६३ ॥

तत् प्राप्य विरतिरत्नं विरागमार्गविजयो दुरधिगम्यः । इन्द्रियकषायगौरवपरीषहसपत्नविधुराणाम्(रेण) ॥ १६४ ॥

तस्मात् परीषहेन्द्रियगौरवगणनायकान् कषायरिपून् । क्षान्तिबलमार्दवार्जवसन्तोषैः साधयेद्धीरः ॥ १६५ ॥

संचिन्त्य कषायाणामुदयनिमित्तमुपशान्तिहेतुं च । त्रिकरणशुद्धमपि तयोः परिहारासेवने कार्ये ॥ १६६ ॥

तां—बोधिं दुर्लभां भवशतैर्लब्ध्वाऽप्यतिदुर्लभा पुनर्विरतिः—देशविरतिः सर्वविरतिश्च अथ कुतो दुष्प्रापा विरतिरित्याह—मोहाद्—अज्ञानात्, तथा रागात्—पत्न्यादिस्नेहरागात्, कापथविलोकनात्—कुत्सितमार्गचित्तविभ्रमात्, गौरववशाच्च—ऋद्धिरससातायत्ततायाश्चेति ॥१६३॥ दुष्प्रापां तां विरतिं प्राप्य ततः किं कार्यमत आह—तत्—पूर्वोक्तस्वरूपं विरतिरेव रत्नं २ तत् प्राप्य—लब्ध्वा विरागमार्गस्य—विरागतापथस्य विजयः—परिचयोऽभ्यसनं स तथा, किं?—दुरधिगम्यो—दुष्प्रापः । केनेत्याह—इन्द्रियादयः प्रतीतार्थास्त एव सपत्ना—वैरिणस्तैर्विधुरः—आकुलीकृतस्तेनेति ॥१६४॥ तस्मात् कषाया एव रिपवः२तान्। कीदृशान्?—परीषहेन्द्रियगौरवाणां गणः—समूहस्तस्य नायकास्तान्, गणशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते। साधयेत्—विजयेत। कः?—धीरः—बुद्धिमान्। कैरित्याह—क्षान्तिबलादिभिरिति व्यक्तम् ॥१६५॥ संचिन्त्य—आलोच्य। केषाम्?—कषायाणां। किं तत्?—उदयनिमित्तं—प्रादुर्भावकारणमुपशान्तेर्हेतुः—कारणं स तथा तं च, तयोः परिहारासेवने कार्ये, अयमर्थः—कषायाणामुदयनिमित्तं परिहार्यमुपशान्तिहेतुरासेवनीयः । कथं?—त्रिकरणशुद्धं यथा भवति कायवाङ्मनोनिर्दोषं, अपिरभ्युच्चय इति ॥१६६॥

॥ इति भावनाधिकारः ॥

अथ दशविधधर्मं उद्देशनिर्देशाभ्यामभिधीयते—

सेव्यः क्षान्तिर्मार्दवमार्जवशौचे च संयमत्यागौ । सत्यतपोब्रह्माकिंचन्यानीत्येष धर्मविधिः ॥ १६७ ॥

क्षान्तिमार्दवे

सेव्यः—आसेवनीयः एष धर्मविधिः—क्षान्त्यादिपुण्यविधानं, कथमिति?, एवंप्रकारः; क्षान्तिः—कोपाभावः मार्दवं—मानविजयः। आर्जवं च शौचं च ते तथा; तत्रार्जवं—मृदु(ऋजु)ता शौचं—संयमनिर्लेपता अदत्तादानपरिहारो वा। चः समुच्चये। संयमत्यागौ, तत्र संयमः—सप्तदशभेदः त्यागस्तु द्रव्यभावग्रन्थत्यजनं ततो द्वन्द्वस्तौ सेव्यौ, सत्यादिपदचतुष्टयस्येतरेतरयोगः, तत्र सत्यं—सूनृतवचनं तपः—अनशनादि ब्रह्म—मैथुननिवृत्तिः आकिंचन्यं—निष्परिग्रहत्वं, एतानि सेव्यानीति ॥ १६७ ॥

क्षान्तेः प्राधान्यदर्शनार्थमाह—

धर्मस्य दया मूलं न चाक्षमावान् दयां समाधत्ते। तस्माद्यः क्षान्तिपरः स साधयत्युत्तमं धर्मम् ॥१६८॥

धर्मस्य दशप्रकारस्य दया मूलं। न चाक्षमावान् दयां समाधत्ते—करोति। तस्मात् यः क्षान्तिपरः स साधयत्युत्तमं धर्ममिति ॥ १६८ ॥

मार्दवमाह—

विनयायत्ताश्च गुणाः सर्वे विनयश्च मार्दवायत्तः। यस्मिन् मार्दवमखिलं स सर्वगुणभाक्त्वमाप्नोति ॥१६९॥

विनयायत्ता—गुर्वनुत्थानाद्यधीना गुणा—ज्ञानादयः सर्वे, विनयश्च मार्दवायत्तो—मृदुताधीनो, यस्मिन् मार्दवमखिलं—समस्तं स प्राणी सर्वगुणभाक्त्वं—समस्तज्ञानाद्याश्रयतामाप्नोति—लभते, तस्मान्मार्दवं कार्यमिति ॥ १६९ ॥

आर्जवमाह—

नानार्जवो विशुध्यति न धर्ममाराधयत्यशुद्धात्मा। धर्मादृते न मोक्षो मोक्षात् परमं सुखं नान्यत् ॥ १७० ॥

यत् नानार्जवो—मायावान् विशुध्यति, न च धर्ममाराधयति—निष्पादयत्यशुद्धात्मा—संक्लिष्टजीवो, धर्मादृते न मोक्षो—धर्मं विना न मुक्तिः, ऋते अत्रापि योगात् मोक्षादृते परमं सुखं नास्ति—न विद्यतेऽन्यदिति ॥ १७० ॥

शौचमाह—

यद् द्रव्योपकरणभक्तपानदेहाधिकारकं शौचम् । तद् भवति भावशौचानुपरोधाद्यत्नतः कार्यम् ॥ १७१ ॥

यच्छौचं द्रव्योपकरणभक्तपानदेहाधिकारकं तद्भवति कार्यं भावशौचानुपरोधादिति सम्बन्धः । तत्र द्रव्यरूपं—पुद्गलात्मकं तच्च तदुपकरणं च—रजोहरणादि तच्च भक्तपाने च देहश्च तथा, तानाश्रित्याधिकारो—गोचरो यस्य तत्तथा । अयमत्र भावार्थः—एतान्युपकरणादीनि समस्तान्यशुच्यादिना रुधिरादिना(वा)खरण्टितानि प्रक्षालनीयानि, पूर्वयतिवरैरेवं कृतत्वाद्, भावशौचानुपरोधात्—संयमाक्षतेरिति ॥ १७१ ॥

संयममाह—

पञ्चास्रवाद्विरमणं पञ्चेन्द्रियनिर्जयः(ग्रहः)कषायजयः । दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः ॥ १७२ ॥

पञ्चभ्यः प्राणातिपातादिभ्यः आस्रवः—कर्मग्रहणं तस्माद्विरमणं—विरतिः, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः दण्डत्रयविरतिश्चेति पदत्रयमपि सुगमम् । संयमः सप्तदशभेदः, पृथिव्यादिरक्षणरूपो वेति ॥ १७२ ॥

त्यागमाह—

बान्धवधनेन्द्रियसुखत्यागात्त्यक्तभयविग्रहः साधुः । त्यक्तात्मा निर्ग्रन्थस्त्यक्ताहंकारममकारः ॥ १७३ ॥

त्यागसत्य-तपांसि

गान्धवाः—स्वजनाः धनं—कनकादि इन्द्रियसुखं—शब्दादिसातं तानि तथा तेषां त्यागः। तस्मात्किमित्याह—साधुः—यतिर्भवतीति शेषः। कीदृशः?—त्यक्तभयविग्रहः—परिहृतभीतिकलहः, तथा त्यक्तो—विषयादिपरिहारेण परिहृत आत्मा—स्वदेहो येन स तथा, निर्ग्रन्थः—परिहृतद्रव्यः, तथा त्यक्ताहंकारममकार इति प्राग्वदिति ॥ १७३ ॥

सत्यमाह—

अविसंवादनयोगः कायमनोवागजिह्मता चैव। सत्यं चतुर्विधं तच्च जिनवरमतेऽस्ति नान्यत्र ॥ १७४ ॥

विसंवादनम्—अन्यथा स्थितस्यान्यथात्वभाषणं, गां अश्वं अश्वं गामिति भाषते, तेन योगः—सम्बन्धो, न विसंवादनयोगोऽविसंवादनयोगः, सत्यं—यथादृश्यमानवस्तुभाषणं, तथा कायमनोवाचामजिह्मता—अकुटिलतेति समासः। सत्यं चतुर्विधं जिनवरमतेऽस्ति नान्यत्रेति व्यक्तम् ॥ १७४ ॥

तप आह—

अनशनमूनोदरता वृत्तेः संक्षेपणं रसत्यागः। कायक्लेशः संलीनतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥ १७५ ॥

तत्र देशतोऽनशनं चतुर्थभक्तादि षण्मासान्तं, तथा अपरं सर्वतो भक्तप्रत्याख्यानमिंगिनीमरणं पादपोपगमनं चेति। ऊनोदरता—द्वात्रिंशत्कवलेभ्यो यथाशक्ति न्यूनयत्याहारं यावदष्टकवलाहारः २, अत्र गाथा—"अप्पाहार ८ अवड्ढा १२ (ग्रंथ १०००) दुभाग १६ पत्ता २४ तहेव किंचूणा ३१। अट्ठदुवालससोलसचउवीस तहेक्कतीसा य ॥ १ ॥" वृत्तिः—

वर्तनं भिक्षा तस्याः संक्षेपणं-मयैतावत्सु गृहादिषु भिक्षा अद्य ग्राह्या ३ । रसत्यागो-दुग्धादिपरिहारः ४ । कायक्लेशः-केशोत्पाटनादिः ५ । संलीनता-इन्द्रियनोइन्द्रियसंवृतत्वं ६ । बाह्यं तपः प्रोक्तं इति ॥ १७५ ॥

अथाभ्यन्तरमाह—

प्रायश्चित्तध्याने वैयावृत्त्यविनयावथोत्सर्गः । स्वाध्याय इति तपः षट्प्रकारमभ्यन्तरं भवति ॥ १७६ ॥

प्रायश्चित्तं-कृतातीचारस्यालोचनादिदानं दशधा १ । ध्यानं चतुर्धा, तत्रार्तरौद्रत्यागेन धर्मशुक्लध्यानविधानं, ततः पदद्वयस्य द्वन्द्वः २ । वैयावृत्त्यविनयौ-गुरुभक्तदानादि ३ । गुर्वभ्युत्थानादिकरणरूपौ ४ । तथोत्सर्गः-कायोत्सर्गः ५ । स्वाध्यायो-वाचनादिः पञ्चधा ६ । इति तपः षट्प्रकारमाभ्यन्तरं भवतीति ॥ १७६ ॥

ब्रह्म प्राह—

दिव्यात् कामरतिसुखात्त्रिविधं त्रिविधेन विरतिरिति नवकम् । औदारिकादपि तथा तद् ब्रह्माष्टादशविकल्पम् ॥ १७७

दिव्यात्-भवनपत्यादिदेवीसम्भवात् कामरतिसुखात्-मदनासक्तिसातात्, त्रिविधं त्रिविधेन-मनसा न करोति न कारयति नानुमन्यते एवं वाचा कायेन चेति विरतिरिति नवकं, औदारिकादपि-मानुषतिर्यक्स्त्रीसम्भवात् विरतिरिति नवकं, तथा तद्ब्रह्माष्टादशविकल्पमिति ॥ १७७ ॥

आकिंचन्यमाह—

अध्यात्मविदो मूर्च्छां परिग्रहं वर्णयन्ति निश्चयतः । तस्माद्वैराग्येप्सोराकिंचन्यं परो धर्मः ॥ १७८ ॥

अध्यात्मम्—अध्यात्मक्रियामागमं वा विदन्ति—जानन्तीत्यध्यात्मविदः—तीर्थकरादयो मूर्च्छां—गृद्धिं परिग्रहं वर्णयन्ति—प्रतिपादयन्ति निश्चयतः—परमार्थतः, तस्मात्—ततः कारणाद्वैराग्येप्सोः—विरागताभिलाषिणः साधोराकिंचन्यं—मूर्च्छारूपपरिग्रहपरिहारस्वभावं परः—प्रधानो धर्म इति ॥ १७८ ॥

अथास्य धर्मस्य फलमार्याद्वयेनाह—

दशविधधर्मानुष्ठायिनः सदा रागदोषमोहानाम् । दृढरूढघनानामपि भवत्युपशमोऽल्पकालेन ॥ १७९ ॥

ममकाराहंकारत्यागादतिदुर्जयोद्धतप्रबलान् । हन्ति परीषहगौरवकषायदण्डेन्द्रियव्यूहान् ॥ १८० ॥

दशविधधर्मानुष्ठायिनः—क्षान्त्यादिदशधाश्रेयःपरिपालकस्य सदा—सर्वदा रागदोषमोहानां कृतद्वन्द्वानां दृढरूढघनानां, तत्र दृढा—दुर्भेदाः रूढाः—प्राप्तस्थैर्याः घना—बहुलाः तेषामपि भवत्युपशमोऽल्पकालेनेति व्यर्कं, साधोरिति प्रकृतमिति ॥ १७९ ॥ हन्तीति क्रिया । कः ?—साधुरिति शेषः । कान् ?—परीषहादीन् कृतद्वन्द्वान् पूर्वोक्तस्वरूपान् । कीदृशान् ?—अतिदुर्जयान्—अतीव दुःखाभिभवनीयान् । उद्धताः—सावष्टम्भाः प्रबलाः—प्रकृष्टसामर्थ्याः, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः तान् । कुतः ?—ममकाराहङ्कारत्यागात् पूर्वव्याख्यातादिति ॥ १८० ॥

यथा वैराग्यस्थैर्यं स्यात्तथा यतेतेत्याह—

प्रवचनभक्तिः १ श्रुतसंपदुद्यमो २ व्यतिकरश्च संविग्नैः ३ । वैराग्यमार्ग १ सद्भाव २ भाव ३ धीस्थैर्यजनकानि ॥ १८१ ॥

प्रवचनभक्तिः—चतुर्विधसङ्घप्रीतिः । तथा श्रुतसंपदि—विशिष्टागमसम्पत्तावुद्यमः—पठनादावुत्साहः स तथा । तथा व्यति-

कर:-परिचयः, कैः सह?-संविग्नैः-उद्यतविहारिभिः साधुभिः । तथा वैराग्ये-विरागतायां मार्गः-पन्थाः स तथा, तथा सन्तो-विद्यमाना भावा-जीवादिपदार्थाः, भावः-क्षायोपशमादिकः, तत्र धीः-बुद्धिः तस्याः स्थैर्यजनकानि-स्थिरतोत्पादकानि भवन्तीति शेषः ॥ १८१ ॥

॥ इति धर्माधिकारः ॥

एतानि धर्मस्थैर्यजनकानीच्छता चतुर्विधा धर्मकथा अभ्यसनीयेत्यार्याद्वयेनाह—

आक्षेपणिविक्षेपणि विमार्गबाधनसमर्थविन्यासाम् । श्रोतृजनश्रोत्रमनःप्रसादजननीं यथा जननी ॥१८२॥
संवेदनीं च निर्वेदनीं च धर्म्यां कथां सदा कुर्यात् । स्त्रीभक्तचौरजनपदकथाश्च दूरात् परित्याज्याः ॥ १८३ ॥

आक्षिपति-आवर्जयति-अभिमुखीकरोतीत्याक्षेपणिः कथा, विक्षिपति-परदर्शनात् क्षोदाक्षमत्वेन वैमुख्यमापादयति विक्षेपणिः । ततः समाहारद्वन्द्वः । ताम् कुर्यादिति वक्ष्यमाणार्याक्रियायोगः । इति कथाद्वयं २, अत्राणिप्रत्यय औणादिकः । ततः प्रत्यासत्त्या व्याख्या, तत्र विक्षेपण्या विमार्गेत्यादिना आक्षेपण्याः श्रोतृजनेत्यादिना च, ततो विमार्गा-मिथ्यामार्गा मोक्षविपरीतास्तस्य बाधनं-दोषवत्त्वख्यापनं तत्र समर्थः-शक्तो विन्यासो-रचना यस्यास्तां, शृणोतीति श्रोता स चासौ जनश्च २ तस्य श्रोत्रमनसी-श्रवणचित्ते तयोः प्रसादो-हर्षो जन्यते यया सा तथा। जननी-मातुरिव हितकारिणी सदुपदेशदायिनी स्वापत्यानां, तथैषाऽपि भव्यानामिति भावना । अन्ये त्वत्रार्यायां चत्वार्यपि पदानि प्रथमाविभक्त्यन्तानि व्याख्यान्ति । संवेदनीमित्यार्यायां कुर्यादितिक्रियायाः कर्मपदानि योजयन्ति ॥ १८२ ॥ संवेदनीं-नरकादिदुःखकथनेन

कामेभ्यो निवर्तनीं ३ निर्वेदनीं—भवत्रासान्मोक्षाभिलापप्रवर्तिकां ४ इति चतुर्विधां धर्म्यां कथां कुर्यादिति, स्त्र्यादिकथा ४ दूरतरत्याज्या इति सुगममिति ॥ १८३ ॥

अपिच—

यावत् परगुणदोषपरिकीर्तने व्यावृतं मनो भवति । तावद्दूरं विशुद्धे ध्याने व्यग्रं मनः कर्तुम् ॥ १८४ ॥

यावंतं कालं परेषां—आत्मव्यतिरिक्तानां गुणदोषयोः प्रतीतयोः परिकीर्तनं तत्र व्यावृतं—व्याकुलं मनः—अन्तःकरणं भवति तावद्दूरं, वर्तते इति शेषः । विशुद्धे ध्याने व्यग्रं मनः कर्तुमिति ॥ १८४ ॥

तच्च ध्यानमीदृशम्—

शास्त्राध्ययने चाध्यापने च संचिन्तने तथाऽऽत्मनि च । धर्मकथने च सततं यत्नः सर्वात्मना कार्यः ॥ १८५ ॥

शास्त्राध्ययने च—आचारादिश्रुतपाठे अध्यापने च—पाठने, संचिन्तने, क्व?—आत्मनि, पदव्यत्ययादात्मनि संचिन्तने-आत्मना शास्त्रचिन्तनिकायामित्यर्थः। धर्मकथने—धर्मदेशनायां । चकाराः समुच्चयार्थाः। सततम्—अनवरतं । यत्नः—आदरः—सर्वात्मना—सर्वादरेण कार्यः—कर्तव्य इति ॥ १८५ ॥

शास्त्रशब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थमाह—

शास्विति वाग्विधिविद्भिर्धातुः पापठ्यतेऽनुशिष्ट्यर्थः । त्रैङिति पालनार्थे विनिश्चितः सर्वशब्दविदाम् ॥ १८६ ॥

शास्विति—'शासु अनुशिष्टा'विति वाग्विधिविद्भिः—चतुर्दशपूर्वधरैः धातुः पापठ्यते—अत्यर्थं पठ्यत इत्यर्थः। कीदृशः?—अनु-

शिष्यर्थः । त्रैङिति पालनार्थे विनिश्चितो–विशेषेण निर्णीतः । केषाम् ?–सर्वशब्दविदां–प्राकृतसंस्कृतादिशब्दज्ञानां, विनिश्चित इति योग इति ॥ १८६ ॥

पूर्वोक्तमर्थं व्यक्तीकुर्वन्नाह—

यस्माद्रागद्वेषोद्धतचित्तान् समनुशास्ति सद्धर्मे । संत्रायते च दुःखाच्छास्त्रमिति निरुच्यते तस्मात् ॥ १८७ ॥

यस्मात्–यतः कारणाद्रागद्वेषोद्धतचित्तान्–प्रीत्यप्रीतिक्रोडीकृतहृदयान् समनुशास्ति–शिक्षयति, विपरीतमशुभं मा कुरु, शुभं चानवरतं कुरु, ततस्ते धर्मः, इत्यादिरूपां शिक्षां ददाति इत्यार्थेन 'शासु अनुशिष्टा'वयं धातुर्व्यक्तीकृतः, तथा संत्रायते च–रक्षति, कान् ?–सद्धर्मे–सदाचारे स्थितानिति शेषः, कुतः ?–दुःखात्, शास्त्रमिति निरुच्यते–निश्चितमभिधीयते तस्मादित्यत्र योगः ॥ १८७ ॥

शासनसामर्थ्येन तु संत्राणबलेन चानवद्येन । युक्तं यत्तच्छास्त्रं तच्चैतत् सर्वविद्वचनम् ॥ १८८ ॥

शासनस्य–शिक्षणस्य सामर्थ्यं–बलिष्ठता तेन । तुरवधारणे । संत्राणस्य–पालनस्य बलं–सामर्थ्यं तेन । चः समुच्चये । उभयेन कथंभूतेन ?–अनवद्येन–निर्दोषेण, युक्तं–सहितं यत्किमपि तच्छास्त्रं, उच्यत इति शेषः । तच्च शास्त्रमेतत्–जगत्प्रसिद्धं सर्वविद्वचनं–जिनोक्तमिति ॥ १८८ ॥

॥ इति कथाधिकारः ॥

इदमेव वचनं संक्षेपत आह—

जीवाजीवाः पुण्यं पापास्रवसंवराः सनिर्जरणाः । बन्धो मोक्षश्चैते सम्यक् चिन्त्या नव पदार्थाः ॥ १८९ ॥

जीवाः—चैतन्यलक्षणाः १ अजीवा—धर्मास्तिकायादयः २ अत्र द्वन्द्वः, पुण्यं वक्ष्यमाणं ३, पापमपि ४, एवमास्रवोऽपि ५ संवरोऽपि ६ अत्रापि द्वन्द्वः । सनिर्जरणा—निर्जरायुक्ता इत्यर्थः ७, बन्धः—कर्मोपादानं ८ मोक्षः—कर्माभावः ९, एते सम्यक् चिन्त्या नव पदार्था इति व्यक्तमिति । नन्वन्यत्रैते सप्त तत्त्वान्यभिहिताः कथमत्र नव पदार्था उक्ता इति?, उच्यते—अन्यत्र पुण्यपापयोर्बन्धग्रहणेनैव ग्रहणं कृतं, इह तु तौ पृथग्विवक्षितौ इति न दोष इति ॥ १८९ ॥ (परस्परवैलक्षण्यभाजः सप्तेति तु तर्कः)

एतान् विवरीषुस्तावज्जीवानाह—

जीवा मुक्ताः संसारिणश्च संसारिणस्त्वनेकविधाः । लक्षणतो विज्ञेया द्वित्रिचतुष्पञ्चषड्भेदाः ॥ १९० ॥

जीवा विज्ञेया इति योगः, कीदृशाः?—मुक्ताः—सिद्धाः, तथा संसारिणो—भवस्थाः । चः समुच्चये । तत्र संसारिणस्त्वनेकविधाः लक्षणतो विज्ञेयाः—चिह्नतो बोद्धव्याः, द्वित्र्यादयो भेदा येषां ते तथा, इति ॥ १९० ॥

प्रस्तावभेदा(वा)त् संसारिजीवा(वभेदा)नार्याद्वयेनाह—

द्विविधाश्चराचराख्यास्त्रिविधाः स्त्रीपुंनपुंसका ज्ञेयाः । नारकतिर्यग्मानुषदेवाश्च चतुर्विधाः प्रोक्ताः ॥ १९१ ॥

पञ्चविधास्त्वेकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियास्तु निर्दिष्टाः । क्षित्यम्बुवह्निपवनतरवस्त्रसाश्चेति षड्भेदाः ॥ १९२ ॥

एवमनेकविधानामेकैको विधिरनन्तपर्यायः । प्रोक्तः स्थित्यवगाह[न]ज्ञानदर्शनादिपर्यायैः ॥ १९३ ॥

द्विविधाः । केन द्वैविध्येन ?—चराः—त्रसाः अचराः—स्थावराः पृथिव्यादयः एवमाख्या—नाम येषां ते तथा । तथा त्रिविधाः स्त्रीपुंनपुंसकाः—नारीनरषंढा ज्ञेयाः । तथा नारकतिर्यग्मानुपदेवाश्चतुर्विधाः प्रोक्ता इति व्यक्तमिति ॥१९१॥ पंचेति०, पञ्चविधास्त्वेकेन्द्रियादयो निर्दिष्टाः, तथा क्षित्यादयः षड् भेदाः प्रसिद्धस्वरूपा इति ॥१९२॥ सर्वजीवभेदानां व्याप्तिमाह—एवमिति०, अत्र द्वितीयार्यार्धे चतुर्थगणः पञ्चमात्रः पञ्चमगणस्तु त्रिमात्रो, यथा ज्ञानदर्शनादिपर्यायैः, एवमेकोत्तरवृद्ध्याऽनेकविधानां—बहुभेदानां एकैको विधिः—एकैको भेदोऽनन्तपर्यायः—अनेकभेदः प्रोक्तः—तीर्थकरैः प्रतिपादितः । कैः कृत्वेत्याह—स्थितिः—कायस्थानरूपा "अस्संखोसप्पिणी"त्यादिका आयुष्करूपा च "वावीसई सहस्सा"इत्यादिरूपा । अवगाहस्तु अङ्गुलासंख्येयभागमात्रादारभ्य यावत् समस्तलोकावगाहः, ज्ञानं वस्तुविशेषाववोधो, दर्शनं वस्तुसामान्याववोधः, आदिशब्दाद्यथासंभवं चारित्रसुखवीर्यादिग्रहस्तेषां पर्याया—अवस्थाविशेषाः, धर्मा इत्यर्थः, ते तथा तैरिति ॥ १९३ ॥

अनन्तरं जीवा उक्ताः, अतः सामान्यं तल्लक्षणमाह—

सामान्यं खलु लक्षणमुपयोगो भवति सर्वजीवानाम् । साकारोऽनाकारश्च सोऽष्टभेदश्चतुर्धा च ॥ १९४ ॥

सामान्यं खलु—साधारणमेव लक्षणं—चिह्नं सर्वजीवानां भवतीति योगः । यत्किमित्याह—उपयोगः—चेतना । उपयोगमेव स्पष्टयति—साकारो—विकल्परूपो ज्ञानोपयोगः तथा अनाकारः—तद्विपरीतो दर्शनोपयोगः । चः समुच्चये । अनयोर्भेदानाह—सोऽष्टभेदश्चतुर्धा चेति यथासंख्येनेति ॥ १९४ ॥

भावभेदाः

एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—

ज्ञानाज्ञाने पञ्चत्रिविकल्पे सोऽष्टधा तु साकारः । चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदृग्विषयस्त्वनाकारः ॥ १९५ ॥

ज्ञानं चाज्ञानं च ते तथा, यथासंख्येन पञ्चत्रिविकल्पे, तत्र ज्ञानं मतिज्ञानादि पञ्चधा, अज्ञानं तु मत्यज्ञानादि त्रिधा, भवतीति शेषः। तत्राद्यपञ्चकं सम्यग्दृष्टेः इतरन्मिथ्यादृष्टेः, एवं राशिद्वयमीलने सोऽष्टधा—अष्टप्रकारः । कीदृशः ?—साकारो—विशेषग्राही । चक्षुर्दर्शनादिरनाकारः—सामान्यग्राही चतुर्धेति ॥ १९५ ॥

एते द्वादशोपयोगा भावाः, अतः प्रस्तावादन्यानपि भावानादर्शयन्नाह—

भावा भवन्ति जीवस्यौदयिकः पारिणामिकश्चैव । औपशमिकः क्षयोत्थः क्षयोपशमजश्च पञ्चेति ॥ १९६ ॥

ते त्वेकविंशतित्रिद्विनवाष्टादशविधास्तु विज्ञेयाः । षष्ठश्च सान्निपातिक इत्यन्यः पञ्चदशभेदः ॥ १९७ ॥

भावाः—परिणतिविशेषाः, कस्य भवन्ति ?—जीवस्य जायन्ते । कीदृशाः ?—औदयिकः पारिणामिकः औपशमिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकश्च पञ्चैते, कर्मणामुदयोपशमक्षयक्षयोपशमनिर्वृत्ताश्चत्वारः, पारिणामिकस्तु जीवाजीवानां परिणतिरिति ॥ १९६ ॥ एतेषां क्रमेण भेदानाचष्टे—ते पुनरेकविंशतिश्च त्रयश्च द्वे च नव चाष्टादश च ते तथा ते विधा—भेदा येषामिति समासो, विज्ञेया इति घटना । तत्र कर्मोदये भवः कर्मोदयनिर्वृत्तो वा (ग्रंथ ११००) औदयिकः स एकविंशतिभेदः, तत्र गतयो नारकाद्याश्चतुर्धा ४ कषायाश्चतुर्धा ४ लिङ्गत्रयं ३ मिथ्यात्वमेकप्रकारं १ अज्ञानं च १ असंयतत्वं च १ असिद्धत्वं च १ लेश्याः षट्प्रकाराः ६, एते गत्यादयः सर्वे कर्मोदयात्प्रादुर्भवन्ति, अत्र गतिग्रहणेन शेषभवोपग्राहिकर्म गृहीतं, कषायादिना घातिकर्म गृहीतं,

इदं च गन्धहस्तिना भणितमास्ते, तर्हि अज्ञानादीनि कथमौदयिके भावे ?, सत्यं, तत्कार्यत्वात्तेषामौदयिकता भावनीया। तथा अनादिपारिणामिको भावस्त्रिधा—जीवत्वं १ भव्यत्वं १ अभव्यत्वं १ चेति, नैते कर्मोदयाद्यपेक्षन्ते। तथा कर्मोपशमनिमित्त औपशमिकः, सम्यक्त्वं १ चारित्रं २ चेति द्विविधः। तथा क्षयोत्थः—कर्मक्षयाज्जातः क्षायिकः, स नवभेदः—केवलज्ञानं १ केवलदर्शनं १ दानलब्धिप्रभृतयः ५ सम्यक्त्वं १ चारित्रं १ चेति। तथा क्षयोपशमजः—क्षायोपशमिकः, सोऽष्टादशभेदो, मतिज्ञानादिज्ञानं चतुर्विधं ४ मत्यादि अज्ञानत्रयं ३ दर्शनं चक्षुरादि त्रिविधं ३ दानादिलब्धयः ५ सम्यक्त्वं १ चारित्रं १ संयमासंयमश्चेति १, तथा पञ्चश्च सान्निपातिकश्चेति, सन्निपातः—संयोगः स प्रयोजनमस्येति सान्निपातिकः-संयोगजो भावः, तत्र पञ्चभावानामौदयिकादीनां द्विकादिसंयोगेन षड्विंशतिर्भङ्गा भवन्ति, तत्र द्विकयोगः षष्ठः पारिणामिकक्षायिकरूपः सिद्धानामिति १, द्वितीयत्रिकयोगः औदयिकपारिणामिकक्षायिकलक्षणः केवलिनः २ तृतीयत्रिकयोग औदयिकपारिणामिकक्षायोपशमिकलक्षणः, स चतुर्गतिकजीवविषयः ३ चतुष्कसंयोगो द्वितीय औदयिकपारिणामिकऔपशमिकक्षायोपशमिकरूपश्चतुर्गतिकानां ४ तृतीयश्चतुष्कयोग औदयिकः पारिणामिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकः, एषोऽपि चतुर्गतिकानामेव ५ मनुजानां तु पञ्चकयोगः—औदयिकः पारिणामिकः औपशमिकः क्षयोत्थः क्षायोपशमिकश्च ६, इति षडेव भङ्गा यथोक्तसंख्या ग्राह्याः, घटमानत्वात्, न तु विंशतिरिति। तथा चोक्तम्—"दुगजोगो सिद्धाणं केवलिसंसारियाण तिगजोगो। चउजोगजुयं चउसुवि गईसु मणुआण पणजोगो ॥ १ ॥" इति सिद्धसत्कद्विकयोगकेवलिसत्कत्रिकयोगकृतखण्डश्रेणिउपशमश्रेणिस्थितमनुष्यसत्कपञ्चकयोगगतिचतुष्टयद्वारागतद्वादशयोगमीलनेन पञ्चदश भवन्ति, अत्र चोक्तम्—"एक्केक्को

उवसमसेढि १ सिद्ध २ केवलिसु ३ एवमविरुद्धा । पन्नरस सन्निवाइय भेया वीसं असंभविणो ॥१॥ उयइयखओवसामियपरि-णामिएहिं चउरो गइचउक्के । खइयजुएहिं चउरो तयभावे उवसमजुएहिं ॥ २ ॥" अत्र यन्त्रकं पञ्चदशभेदानां ॥ १९७ ॥

औदयि । मिश्र । पारि । गतिषु ४।३॥
औद । मिश्र । क्षायि । पारि । ग० ४।४।
औद । मिश्र । औप । पारि । गति ४।४।
औद । मिश्र । क्षा । औप । पारि । ग० ४।५।
औ । खा । पा । केवलिनः ।१।३।
खा । पारि । सिद्धाणं ।१।२॥

यदेभिर्लभ्यते तदाह—

एभिर्भावैः स्थानं गतिमिन्द्रियसंपदः सुखं दुःखम् ।
संप्राप्नोतीत्यात्मा सोऽष्टविकल्पः समासेन ॥ १९८ ॥

द्रव्यं कषाययोगावुपयोगो ज्ञानदर्शने चैव ।
चारित्रं वीर्यं चेत्यष्टविधा मार्गणा तस्य ॥ १९९ ॥

जीवाजीवानां द्रव्यात्मा सकषायिणां कषायात्मा । योगः सयोगिनां पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम् ॥२००॥
ज्ञानं सम्यग्दृष्टेर्दर्शनमथ भवति सर्वजीवानाम् । चारित्रं विरतानां तु सर्वसंसारिणां वीर्यम् ॥ २०१ ॥
द्रव्यात्मेत्युपचारः सर्वद्रव्येषु नयविशेषेण । आत्मादेशादात्मा भवत्यनात्मा परादेशात् ॥ २०२ ॥
एवं संयोगाल्पबहुत्वाद्यैर्नैकशः स परिमृग्यः । जीवस्यैतत्सर्वं सतत्त्वमिह लक्षणैर्दृष्टम् ॥ २०३ ॥
उत्पादविगमनित्यत्वलक्षणं यत्तदस्ति सर्वमपि । सदसद्वा भवतीत्यन्यथाऽर्पितानर्पितविशेषात् ॥ २०४ ॥

एभिः—पूर्वोक्तैर्भावैः करणभूतैः स्थानं—स्थितिमायुर्वा गतिं—पञ्चविधामिन्द्रियसम्पदः—एकेन्द्रियादिविभूतीः सुखं—आह्लादं

असुखं–असातं संप्राप्नोति–लभते । इतिरिह यथासंभवप्रदर्शनार्थः, न ह्यौपशमिकक्षायिकयोरेते प्रायः सम्भवन्ति । एतानि स्थानादीनि कः कर्ता लभते अत आह–आत्मा–जीवः, सोऽष्टविकल्पः समासेनेति ॥ १९८ ॥ तानेवाह—द्रव्यं–द्रव्यात्मा कषाययोगौ–कषायात्मा योगात्मा, एवमुपयोगादिष्वात्मा योज्यः, इत्यष्टविधा मार्गणा–अन्वेषणा तस्य–जीवस्येति ॥१९९॥ एतानेव आर्याद्वयेनाह—जीवाजीवानां–सचेतनाचेतनानां षण्णां द्रव्याणां यद्द्रव्यं–स्थित्यंशरूपं तदात्मा भण्यते, नहि तानि ताद्रूप्यं कदाचन त्यजन्तीतिकृत्वा, सकषायिणां–कषायोपरक्तचेतनानां कषायात्मा–कषायप्रधान आत्मा–जीवो, मिथ्यादृष्ट्यादिसूक्ष्मसम्परायान्तानां स ज्ञेयः, योगो–योगप्रधान आत्मा सयोगिनां–त्रयोदशगुणस्थान(पर्यन्त)वर्तिनां ज्ञेयः, एतेषु यथासंभवं मनोवाक्कायभेदानां संभवात्, पुनरुपयोगः–साकारानाकाररूपः सर्वजीवानां–सिद्धानां संसारिणां चेति ॥२००॥

ज्ञानं सम्यग्दृष्टेः क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकरूपत्रिविधस्य, नतु मिथ्यादृशः, दर्शनं–सामान्योपयोगरूपं, चतुर्विधमथ भवति सर्वजीवानां–संसारिणां मुक्तानां च यथायोगं, चारित्रं विरतानां तु, न त्वसंयतानां, सर्वसंसारिणां–चेतनानां "संसारी चेतनो मतः" इति वचनात्, भवस्थमुक्तानां चैतन्यवतामित्यर्थः, किं तद् ?–वीर्यमिति ॥ २०१ ॥ द्रव्यात्मेति यदुक्तं तत्किं तत्त्वत उतान्यथा ?, अन्यथेत्याह–द्रव्यात्मेति यत्पूर्वमुक्तं सर्वद्रव्येषु तदुपचारतो–व्यवहाराच्छब्दनिबन्धनात्, न तत्त्वतः, आत्मनो जीवरूपत्वात् सर्वद्रव्याणां जीवाजीवरूपत्वात्, किंतु स्वस्वरूपवाचके आत्मध्वनौ नयविशेषेण–सामान्यग्राहिणा नयभेदेन गृह्यमाणे कथंचिदयमपि घटत इति । यत आत्मादेशात्–स्वरूपाभिधानादात्मा भवति, भवत्यनात्मा च परादेशात्, स्वपररूपापेक्षया सदसद्रूपं वस्तु, जैनानां प्रसिद्धमिदमिति ॥ २०२ ॥ सांप्रतं निगमयन्नाह—एवमनेक-

प्रकारेण स–आत्मा परिमृग्यः–अन्वेषणीय इति सम्बन्धः। कैः कृत्वा ?–अल्पत्वं च बहुत्वं च ते, त्वप्रत्ययस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात्, ततः संयोगाश्चाल्पबहुत्वे च तानि, तानि आद्यानि येषां तानि तथा तैः, तत्र संयोगतस्तावत् येन येन संयुक्तस्तेन तेन रूपेणात्मा विद्यते, येन न संयुक्तस्तेन न विद्यते, यथा नारको नरकगतिसंयोगेनैव विद्यते, न देवादिसंयोगेनेति, अल्पत्वं बहुत्वव्यतिरेकेण न भवति, बहुत्वं अल्पत्वेन च, अतः संलुलिते एव विचार्येते, ताभ्यामादिष्टः स्यादस्ति स्यान्नास्ति–सम्मूर्च्छजगर्भजभेदेनासंख्येयमनुष्यास्ते चाल्पे, तिर्यञ्चोऽनंताः एकेन्द्रियादिभेदेन, ते च बहवः, ततस्तिर्यक्संख्यया मनुष्या न सन्ति, मनुष्यसंख्यया तिर्यञ्चो नेति। आदिग्रहणान्नामादिभिरप्यस्तित्वनास्तित्वे भावयितव्ये, कथं ?–नैकशो–बहुभिः प्रकारैः। एतस्य जीवस्य स्वतत्त्वं–सहजं स्वरूपं सर्वमेव–समस्तमपि, किं–? दृष्टम्–उपलब्धं। कैः कृत्वा ?–लक्षणैः–लक्ष्यते यैरात्मा तानि लक्षणानि–चिह्नानि तानि तथा तैः, तानि चामूनि—"चित्तं चेयण सन्ना विन्नाणं धारणा य बुद्धी य। ईहा मई वियक्का जीवस्स उ लक्खणा एए॥ १॥" ॥ २०३॥ तथा अपरं लक्षणमाह—उत्पादः–प्रादुर्भावः तेन, स्वेन रूपेण वस्तुनां घटपटादीनां धर्माधर्मादीनां च, पत्रादिनीलतावत्, विगमो–विनाशः प्रलयः तेषामेव, पत्रादिसाटवत्, नित्यत्वं–स्थिरत्वं कालत्रयेऽप्यविनाशित्वं, एतानि कृतद्वन्द्वानि विवक्षावशप्रापितभेदानि तत्त्वतो मनागप्यभिन्नानि समुदितानि लक्षणं–स्वरूपं यस्य तत्तथा। यदेवंविधं त्रिविधत्वमुक्तं तदस्ति–विद्यते सर्वमपि, तथाहि–घटस्य घटरूपेणोत्पादः कुशूलादिरूपेण विनाशो मृद्रूपेण च सदैव नित्यत्वं, तथा पुंसः पुंस्त्वेनोत्पादः प्राक्तनरूपेण विनाशो जीवरूपेण ध्रौव्यमिति। न चोत्पादे असति विनाशो नच विनाशे वा समुत्पादः, नहि घटाद्यनुत्पादे कुशूलादिविनाशो, न च कुशूलाद्यविनाशे घटाद्यु-

त्पादः, न च तौ मृत्त्वं विना, निर्मूलत्वात्, न च साऽपि तौ विना, पर्यायत्वाद्, गन्धादिविशेषरहितेन्दीवरवत्। तदेवं त्रितयं परस्परापेक्षं सत्त्वलक्षणमिति। अन्यथा–त्रितयं यदि नाभ्युपगम्यते किंत्वेकस्य द्वयोर्वा सत्त्वलक्षणत्वेऽभ्युपगम्यमाने यत्सत् तदसद्भवति, असद्वा–अविद्यमानं सद्भवति। यच्च सतोऽसद्भवनं असतो वा सद्भवनं तन्महालीकतां महाकर्मबन्धं च तस्य वादिन आवेदयतीत्युपेक्षणीयमिति। ननु च सैद्धान्तिका अपि क्वचिदुत्पादं क्वचिद्विनाशं क्वचिन्नित्यत्वं प्रतिपादयन्ति, तथाहि—"जिणपवयणउप्पत्ती" इत्यादि "सवट्ठाणाइं असासयाइं" इत्यादि "इयं दुवालसंगी न कयाई नासी" इत्यादि, अतस्तेषामप्ययं दोषः प्रसजतीत्येव, उच्यते, नायं तेषां दोषः, कुतः?–अर्पितानर्पितविशेषात्–अर्पितं–विशेषितं अनर्पितम्–अविशेषितं तद्रूपो विशेषस्ततः, तमादायेत्यर्थः, इदमत्र तात्पर्य–अर्पितं–विशेषितं जिनप्रवचनं उत्पन्नमिति प्रवचनोत्पादोऽर्पितः, अनर्पितम्–अविशेषितं प्राक्तनजिनप्रणीतं तदतीतं, अर्थतस्तु ध्रुवं, घटे कुशूलविगमत्ववत् इति, वचनमुच्चार्य विगमध्रौव्यद्वयं नार्पितमिति। न पुनस्तेषामयमाशयः यथोत्पाद एवास्ति सर्वथा विगमध्रौव्यशून्यः, ननु कथमेकस्मिन् उक्तेऽन्यद्वयसद्भावो भवति?, भवत्येव, कथं?, यथा हि पुरुषस्य भ्रातृपुत्रपितृव्याद्यनेकरूपसंभवेऽपि तत्कार्यकरणक्षमत्वेन केनापि भ्रातेत्युक्ते न पुनः पुत्रादित्वं तत्र नास्तीति, एवमत्रापि एवंविधविवक्षासद्भावात्, नान्यवादिनामिव जैनानां दोषः प्रादुर्भवति। केचन विद्वांसः सप्तभङ्गीसूचनद्वारेण व्याख्यान्तीमामार्यां, सा च व्याख्यैवम्—उत्पादः–उत्पत्तिः विगमो–विनाशो नित्यत्वं–ध्रौव्यमेतेषां द्वन्द्वस्तानि लक्षणं यस्य तत्तथा, यदेतल्लक्षणत्रयोपेतं तदस्ति सर्वमपि, अङ्गुलिवत्, यथा मूर्तत्वेनाङ्गुलिरवस्थिता ध्रुवा ऋजुत्वेन विनष्टा वक्रत्वेनोत्पन्नेति, एवं यदुत्पातादित्रयोपेतं तत्सर्वमस्ति,

यन्नास्ति तदुत्पादादित्रितयवदपि न भवति, खरविषाणवत्, अतो विकल्पद्वयमुक्तं–स्यादस्ति १ स्यान्नास्ति २, सदसद्वा भवतीति तृतीयविकल्पः, स्यादस्ति च नास्ति चेति ३, अन्यथा–अन्येन प्रकारेणार्पितानर्पितविशेषादिति चत्वारो विकल्पाः सूचिताः, स्यादवक्तव्यं ४ स्यादस्ति चावक्तव्यश्च ५ स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्च ६ स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्चेति ७, तत्राद्यभङ्गद्वयं भावितार्थमेव। तृतीयस्तु अस्ति च नास्ति चेति, एकस्य घटादेर्द्रव्यस्य देशो ग्रीवादिः सद्भावपर्यायेणादिष्टो वृत्तबुध्नत्वेन परगतपर्यायेण च तद्वस्तु अस्ति च नास्ति चेति भावना कार्या ३ इतश्चतुर्थो विकल्पः स्यादवक्तव्य इति, सकलमेवाखण्डितं तद्वस्तु अर्थान्तरभूतैः पटादिपर्यायैर्निजैश्चोर्ध्वकुण्डलौष्ठायतवृत्तग्रीवादिभिर्युपगद्–अभिन्नकाले समादिष्टं न अस्तीति वक्तुं शक्यते न तु नास्तीति वक्तुं पार्यते, युगपदादेशद्वयप्राप्तौ वचनविशेषातीतत्वादेवावक्तव्यमिति ४ इतोऽस्ति चावक्तव्यश्चेति पञ्चमो विकल्पः, तस्यैव घटादेर्वस्तुन एको देशः सद्भावपर्यायैरादिष्टोऽपरो देशः स्वपर्यायैः परपर्यायैश्च युगपदादिष्टः तद्द्रव्यमस्ति चावक्तव्यं च ५ अथ षष्ठो विकल्पः–स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्च, तस्यैव घटादेर्द्रव्यस्य एकदेशः परपर्यायैरादिष्टोऽपरो देशः स्वपर्यायैः परपर्यायैर्यु(श्च यु)गपदादिष्टस्तद् द्रव्यं नास्ति चावक्तव्यं च भवति ६ अथ सप्तमो विकल्पो भाव्यते–तदेव घटादि द्रव्यमेकस्मिन् देशे स्वपर्यायैरादिष्टं अन्यत्र देशे परपर्यायैरादिष्टं अपरत्र देशे स्वपर्यायैः परपर्यायैश्च युगपदादिष्टं स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यं चेति ७। एवमयं सप्तप्रकारो वचनविकल्पः, अत्र च सकलादेशास्त्रयः–स्यादस्ति १ स्यान्नास्ति २ स्यादवक्तव्यः ३, शेषाश्चत्वारो विकल्पा विकलादेशाः–स्यादस्ति च नास्ति च १ स्यादस्ति चावक्तव्यश्च २

स्यान्नास्ति च अवक्तव्यश्च ३ स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्चेति ४, अतोऽन्येन प्रकारेणान्यथा, अर्पितं विशेषितमुपन्यस्तं (नीतं), अनर्पितमविशेषितमनुपनीतं चेत्यस्माद्विशेषात् (ग्रंथ १२००) सप्त विकल्पा भवन्ति ॥ २०४ ॥

उत्पादादित्रितयभावनामाह—

योऽर्थो यस्मिन्नाभूत् साम्प्रतकाले च दृश्यते तत्र । तेनोत्पादस्तस्य विगमस्तु तस्माद्विपर्यासः ॥ २०५ ॥

साम्प्रतकाले चानागते च यो यस्य भवति सम्बन्धी । तेनाविगमस्तस्येति स नित्यस्तेन भावेन ॥ २०६ ॥

योऽर्थो घटादिस्तस्मिन्–कुशूलादौ नाभूत्–नासीत्, सुप्रसिद्धं चैतत्, कुशूलाद्यवस्थायां घटाद्यभावः, सांप्रतकाले च–वर्तमानकाले च दृश्यते–उपलभ्यते तत्र–कुशूलादौ दण्डचक्रचीवरादिसामग्र्यां वा तेन–घटरूपेण तस्य–कुशूलादेरुत्पादः–प्रादुर्भावस्तस्य–कुशूलस्य, ततो घटादिः, विगमो–विनाशस्तस्मात्–कुशूलाद्यो विपर्यासो घटः स एव तस्य विनाशो, य एव च तस्य विनाशः स एव तस्योत्पादः, तुलादण्डसमकालभाव्युन्नत्यवनतिवत् । न हि जैनानां निरूपो विनाशोऽस्ति, नच प्राक्तनरूपानुपमर्दे समुत्पादोऽस्तीति ॥ २०५ ॥ साम्प्रतकाले–वर्तमानकाले अनागते च–भाविनि चकाराद्भूते–अतीते घटकुशूलकपालेषु च यो मृदादिर्यस्य घटस्य कुशूलस्य कपालादीनां च भवति सम्बन्धी–एतस्यैते एतेषां चैतदिति तेन रूपेण मृदादिना अन्वयिना अविगमः–अविनाशस्तस्येति–मृद्रूपस्य घटकुशूलकपालादेश्चेति स–मृदादिर्घटादि वा नित्यो–ध्रुवस्तेन भावेनेति ॥ २०६ ॥

साम्प्रतमजीवपदार्थं प्रकटयितुकामो भेदतः स्वरूपतश्चाह—

धर्माधर्माकाशानि पुद्गलाः काल एव चाजीवाः । पुद्गलवर्जमरूपं तु रूपिणः पुद्गलाः प्रोक्ताः ॥ २०७ ॥

द्व्यादिप्रदेशवन्तो यावदनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः । परमाणुरप्रदेशो वर्णादिगुणेषु भजनीयः ॥ २०८ ॥

धर्माधर्माकाशानि कृतद्वन्द्वानि गतिस्थित्यवगाहदानलक्षणानि पुद्गलाः—पूरणगलनधर्माणः काल एव च—अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रद्वयव्यापी वर्तनादिलिङ्गः एते पञ्चाप्यजीवाः । पुद्गलवर्जं—पुद्गलास्तिकायविकलं धर्मादिचतुष्टयमरूपं तु—अमूर्तिमदेव । रूपिणो—मूर्तिमंतः पुद्गलाः प्रोक्ता—भणिता इति ॥ २०७ ॥ द्व्यादिप्रदेशवन्तो—द्वित्रिचतुष्पञ्चादिपरमाणुसंघातनिष्पन्ना यावदनन्तप्रदेशिकाश्च—अनन्तानन्तपरमाणूपचयघटितमूर्तयः स्कन्धा—अवयविनो, यः पुनस्तेषां कारणं स परमाणुः, न ततोऽप्यन्यो लघुरस्तीति, अत एवाप्रदेशः, अपरद्रव्यविकलत्वात्, वर्णादिगुणेषु च—वर्णगन्धरसस्पर्शेषु च एकगुणाद्यनन्तगुणेषु च भजनीयो निश्चेतव्यो वा, तानङ्गीकृत्यासौ सप्रदेश एव, तदुक्तम्—"कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसवर्णगन्धो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥" ॥ २०८ ॥"

षड् द्रव्याणि कस्मिन् भावे वर्तन्ते इत्यावेदयन्नाह—

भावे धर्माधर्माम्बरकालाः पारिणामिका ज्ञेयाः । उदयपरिणामि रूपं तु सर्वभावानुगा जीवाः ॥ २०९ ॥

भावे पारिणामिके धर्माधर्माम्बरकालाः चत्वारो ज्ञेया—ज्ञातव्याः, अन्यभावाप्रवृत्तेः, एते चत्वारोऽरूपाः, रूपं तु—पुद्गलद्रव्यं पुनरुदयपरिणामि वर्तते, औदयिके पारिणामिके भावे पुद्गला वर्तन्ते इत्यर्थः, तत्रौदयिको भावः स्कन्धपरमाणूनां

वर्णरसादिपरिणामः, पारिणामिके परमाणु (त्वादि) इत्यजीवाः पञ्चधा । जीवाः सर्वभावानुगाः—यथासम्भवं ह्यादिभाववन्त इति ॥ २०९ ॥

॥ इति षड्विधं द्रव्यम् ॥

अथ कोऽयं लोक इत्याशङ्कते—किं द्रव्यान्तरमुतान्यत्किंचिदित्याह—

जीवाजीवा द्रव्यमिति षड्विधं भवति लोकपुरुषोऽयम्। वैशाखस्थानस्थः पुरुष इव कटिस्थकरयुग्मः ॥२१०॥
तत्राधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्णयन्त्यधोलोकम्। स्थालमिव च तिर्यग्लोकमूर्ध्वमथ मल्लकसमुद्गम् ॥२११॥
सप्तविधोऽधोलोकस्तिर्यग्लोको भवत्यनेकविधः। पञ्चदशविधानः पुनरूर्ध्वलोकः समासेन ॥ २१२ ॥
लोकालोकव्यापकमाकाशं मर्त्यलौकिकः कालः। लोकव्यापि चतुष्टयमवशेषं त्वेकजीवो वा ॥ २१३ ॥

जीवाजीवा इति षड्विधं द्रव्यं भवति, स च षड्विधः द्रव्यसंयोगः आधाराधेयरूपो लोकपुरुषः, अयं निगद्यते। सच संस्थानतो वैशाखस्थानस्थो—विवृतपादस्थानस्थितः पुरुष इव—नर इव। कीदृशः?—कटिस्थकरयुग्मः—कटिप्रदेशस्थापितहस्तद्वयः, विवृतपादभ्राम्यमाणनराकार इति ॥ २१० ॥ अत्र स्थालमिव चेत्यत्र चकारो न दृश्यते आदर्शकेषु, तं च विना छन्दो न पूर्यते, तत्त्वं श्रुतविदो विदन्ति। तत्र—पुरुषेऽधोलोकं—सप्तनरकपृथ्वीरूपं अधोमुखमल्लकसंस्थानं—अवाङ्मुखशरावाकारं वर्णयन्ति—प्रतिपादयन्ति, स्थालमिव च—वृत्तभाजनाकारं, किं तत्?—तिर्यग्लोकं—मध्यलोकं, ऊर्ध्वलोकमथ मल्लकसमुद्गं—शरावसंपुटाकारमिति ॥ २११ ॥ सप्तविधः—सप्तप्रकारो भवत्यधोलोकः, तत्र हि घर्माद्याः सप्त पृथिव्योऽधोऽधो विस्तृताः।

तिर्यग्लोको भवत्यनेकविधः, तत्र ह्यसंख्येया द्वीपसमुद्राः । पञ्चदशविधानः—पञ्चदशप्रकारः पुनरूर्ध्वलोकः समासेन—संक्षेपेण, तत्र हि द्वादश कल्पाः ग्रैवेयकाश्च नवेत्येकः पञ्चो (श्चानु) त्तराणीत्येकः सिद्धिश्चेति पञ्चदशेति ॥२१२॥ लोकालोकयोः समयप्रसिद्धयोर्व्यापकमाकाशं, तत्प्रमाणमित्यर्थः । मर्त्यलोकभवः कालः । लोकव्यापि चतुष्टयं—चतुर्दशरज्ज्वात्मकाकाशखण्डव्यापि द्वयोराकाशकालयोरुद्धरितं धर्मास्तिकायादिकं । अवशेषं तु—सर्वलोकस्यासंख्येयभागादिकं एकजीवः—पृथिव्यादिको व्याप्नोतीतिशेषः, वाशब्दात् समस्तलोकं व्याप्नोति, केवलिसमुद्घाते केवली, न पुनरन्य इति । अन्ये त्ववशेषमिति पदं चतुष्टयस्य विशेषणं कृत्वा व्याख्यान्ति—एकजीवो लोकं व्याप्नोति केवलिसमुद्घाते, वाशब्दादजीवोऽप्यचित्तमहास्कन्ध इत्यपि ॥ २१३ ॥

लोकविचारः

धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् । कालं विनाऽस्तिकाया जीवमृते चाप्यकर्तॄणि ॥ २१४ ॥

धर्माधर्माकाशानि त्रीणि एकैकमिति—एकैकद्रव्यरूपाणि, अत—एतस्मात् परं—व्यतिरिक्तं त्रिकं—कालपुद्गलजीवास्तिकायात्मकमनन्तं—अनन्तप्रमाणं । कालं विना—कालमन्तरेण पञ्च अस्तिकायाः—प्रदेशसमूहाः, अयमर्थः—धर्माधर्मलोकाकाशैकजीवप्रदेशा असंख्याः, पुद्गला अनन्ता इति । जीवमृते चापि—जीवास्तिकायं विना अन्यद्रव्याणि पञ्चाप्यकर्तॄणि—न सुखदुःखादेः कारणानि, जीव एव सुखदुःखकारी, अकर्तृत्वे सति संसाराभावप्रसङ्गादिति ॥ २१४ ॥

धर्मादिद्रव्योपकारमाह—

धर्मो गतिस्थितिमतां द्रव्याणां गत्युपग्रहविधाता । स्थित्युपकर्ताऽधर्मोऽवकाशदानोपकृद्गगनम् ॥ २१५ ॥

धर्मो–धर्मास्तिकायो, गतिस्थितिमतां द्रव्याणां यथासंभवं सम्बन्धः कार्यः, तत्र गतिपरिणतानां द्रव्याणां–जीवपुद्गलानां गत्युपग्रहस्य विधाता–कर्ता धर्मास्तिकायः । स्थितिपरिणतानां तु स्थित्युपकर्ताऽधर्मास्तिकायः । तथा अवकाशदानोपकृद्–अवगाहतां च द्रव्याणामवकाशदानमुपकरोति, किं तत्?–गगनं–आकाशास्तिकाय इति ॥ २१५ ॥

अथ पुद्गलद्रव्यस्य के उपकारा इत्याह—

स्पर्शरसवर्णगन्धाः शब्दो बन्धोऽथ सूक्ष्मता स्थौल्यम् । संस्थानं भेदतमश्छायोद्योतातपश्चेति ॥ २१६ ॥

कर्मशरीरमनोवाग्विचेष्टितोच्छ्वासदुःखसुखदाः स्युः । जीवितमरणोपग्रहकराश्च संसारिणः स्कन्धाः ॥२१७॥

स्पर्शो–गुरुलघुमृदुकठिनशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदादष्टविधः, तिक्तकटुकषायाम्लमधुरभेदात्पञ्चविधो रसः, एवं कृष्णादिः पञ्चधा वर्णः, सुरभीतरभेदो गन्धः, कृतद्वन्द्वाः, एते चित्रभेदाः पुद्गलद्रव्यस्योपकार[का] इति शेषः । शब्दोऽनेकप्रकारः, सोऽपि तस्यैवोपकारः, एवं सर्वत्र योजना, बन्धः कर्माणूनां आत्मप्रदेशैः सह, अथ पूरणे, सूक्ष्मता–सूक्ष्मपरिणामः, यत्सद्भावे पुद्गलाः साक्षादिन्द्रियैर्न गृह्यन्ते, तथा स्थौल्यं–स्थूलता, यत्सद्भावे ग्रहणधारणयोग्याः स्कन्धाः, तथा संस्थानं वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायतपरिमण्डलभेदात् प्रसिद्धस्वरूपात् पंचधा, तथा भेदो–द्विधाभावो–द्व्यादि (परमाणु) स्कन्धानां पृथक्पृथग्भवनं, तमः–अन्धकारः छाया–शीता आह्लादकारिणी, उद्योतो रत्नादिसमुद्भवः, आतपो–दिनकरतापः, भेदादयः पञ्चापि कृतद्वन्द्वाः । सर्वेऽप्येते पुद्गलद्रव्यस्योपकारा युक्त्यागमप्रतिपाद्याः ॥ २१६ ॥ तथा कर्म–ज्ञानावरणादि शरीरं–औदारिकादि मनो–मनोवर्गणाः वाग्–द्वीन्द्रियादिभिरुच्चार्यमाणा विचेष्टितानि–विविधव्यापारा ग्रहणोत्क्षेपणाकुञ्चनादयः उच्छ्वासः–आनपानौ,

दुःखं सुखं च प्रतीतं, एतानि कर्मादीन्यष्टौ पदानि कृतद्वन्द्वानि ददति—कुर्वन्ति ये ते तथा। तथा जीवितं—आयुः, तदपि पौद्गलिकमार्हतानां, जीवितोपष्टम्भहेतवो वा—अन्नपानादयः, मरणं—प्राणत्यागलक्षणं, तदपि पुद्गलशाटात्मकत्वात्पौद्गलिकं, मरणहेतवो वा शस्त्राग्निविषादयः, उपग्रहः—सौभाग्यादश्यीकरणधारास्तम्भादयः, एतांस्त्रीनपि कृतद्वन्द्वान् कुर्वन्ति—विदधतीति तत्कराः संसारिणो—जीवस्य, स्कन्धाः—प्रभूताणुसमुदायाः, न तु द्व्यणुकादयः स्कन्धाः, तेषां अत्र कार्येषु अनुपयोगित्वात्, स्युः—भवेयुरिति क्रिया सर्वपदेषु योज्या इति ॥ २१७ ॥

धर्माद्युपकाराः

अथ कालकृतोपकारप्रदर्शनायाह—

परिणामवर्तनाविधिपरापरत्वगुणलक्षणः कालः। सम्यक्त्वज्ञानचारित्रवीर्यशिक्षागुणा जीवाः ॥ २१८ ॥

परिणामश्च वर्तनाविधिश्च परापरत्वं च तानि तथा तान्येव गुणा—लक्षणं यस्य कालस्य स परिणामवर्तनाविधिपरापरत्वगुणलक्षणः। क एवंविधः?, तमाह—कालः। तत्र परिणमनं परिणामो, यथा वर्धतेऽङ्कुरो हीयते वा इत्यादिकः कालजनित उपकारः, वर्तनाया विधिः—प्रकारो वर्तनाविधिः, वर्तत इदं न वर्तते चेदमित्येतदपि कालापेक्षं, अस्मिन् काल इदं प्रवर्तते इदं न प्रवर्तत इति। तथा परत्वमपरत्वं च, त्वप्रत्यय उभयत्र योज्यते, इदं च कालकृतं, कथं?, पञ्चाशद्वर्षात्पञ्चविंशतिवर्षोऽपरः—अर्वाग्वर्ती, पञ्चविंशतिवर्षात्पञ्चाशद्वर्षः परः—परवर्तीति। कालः परिणामादिभिर्यथोक्तैर्लक्ष्यत इत्यर्थः। अथ जीवद्रव्यं केनोपकारेणोपकुरुते?। अत्राजीवपदव्याख्याने यज्जीवपदव्याख्यानं तद्द्रव्यव्याख्याप्रस्तावात्। सम्यक्त्वादयो गुणा येषां ते तथा, जीवाः, तत्राद्यास्त्रयः प्रसिद्धाः, वीर्यं—शक्तिविशेषः, शिक्षा—ग्रहणासेवनरूपेति ॥ २१८ ॥ (ग्रंथ १३००)

एवं जीवाजीवावभिधाय सम्प्रति पुण्यापुण्यपदार्थद्वयमाह—

पुद्गलकर्म शुभं यत् तत्पुण्यमिति जिनशासने दृष्टम् ३। यदशुभमथ तत्पापमिति भवति सर्वज्ञनिर्दिष्टम् ४॥२१९॥

सूचकत्वात्सूत्रस्य पुद्गलमयं पौद्गलिकं, किमेवंविधमित्याह—कर्म। तच्च द्वेधा। तत्र यच्छुभं तत् पुण्यमिति जिनशासने दृष्टं। यदशुभं तत् पापम्। अथानन्तर्ये। इति भवति सर्वज्ञनिर्दिष्टं। तत्र पुण्यप्रकृतयः—"सायं उच्चागोयं सत्तत्तीसं तु नामपयडीओ। तिन्नि य आऊणि तहा बायालं पुन्नपयडीओ ॥ १ ॥" पापप्रकृतयस्तु यथा—"नाणंतरायदसगं दंसण नव मोहपयइ छव्वीसं। नामस्स चउत्तीसं तिण्हं एक्केक्क पावाओ ॥ २ ॥" ॥ २१९ ॥

अथास्रवसंवरौ निरूपयति—

योगः शुद्धः पुण्यास्रवस्तु पापस्य तद्विपर्यासः५। वाक्कायमनोगुप्तिर्निराश्रवः संवरस्तूक्तः६ ॥ २२० ॥

योगो—मनोवाक्कायाख्यः, कीदृशः?—शुद्धो—जिनागमपूर्वको व्यापारः, स किं?—पुण्यस्यास्रवः पुण्यास्रवः, तु पुनरर्थः, पुण्यबन्धहेतुरिति। पापस्य तद्विपर्यासो—व्यत्ययः, अयमर्थः—अशुद्धो योगः पापस्यास्रव इति। वाक्कायमनोगुप्तिः—वचनादिगोपनं निरास्रवः—कर्मप्रवेशविकलः संवरस्तूक्तः—संवरो नाम पदार्थोऽभिहित इति ॥ २२० ॥

निर्जरा १ बन्ध २ मोक्ष ३ पदार्थत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

संवृततपउपधानात्तु निर्जरा ७ कर्मसन्ततिर्बन्धः ८। बन्धवियोगो मोक्ष ९ स्त्विति संक्षेपान्नव पदार्थाः ॥२२१॥

तपश्चोपधानं च तपउपधानं संवृतस्य तपउपधानं संवृततपउपधानं तस्मात्तु, पाठान्तरे तपउपधानमिति। किं?—निर्जरा—

प्राक्तनकर्मशाटः, तत्र तपोऽनशनादि, उपधानं तु योगोद्वहनं । कर्मणो नवस्य सन्ततिः स बन्ध उच्यते । तथा बन्धवियोगो मोक्षः । तु पुनरर्थः । इति संक्षेपान्नव पदार्था इति ॥ २२१ ॥

एतेष्वध्यवसायो योऽर्थेषु विनिश्चयेन तत्त्वमिति । सम्यग्दर्शनमेतत्तु तन्निसर्गादधिगमाद्वा ॥ २२२ ॥

एतेषु–जीवादिष्वर्थेषु योऽध्यवसायः–परिणामो विनिश्चयेन–परमार्थेन तत्त्वमिति–सत्यं तथ्यं सद्भूतमित्यर्थः । एतत् सम्यग्दर्शनं–सम्यक्त्वमभिधीयते । एतच्च निसर्गाद्वा लभ्यते अधिगमाद्वेति ॥ २२२ ॥

एतयोरेव व्यत्ययेन पर्यायानाह—

शिक्षाऽऽगमोपदेशश्रवणान्येकार्थिकान्यधिगमस्य । एकार्थः (र्थे) परिणामो भवति निसर्गः स्वभावश्च ॥२२३॥

शिक्षा–जिनधर्माभ्यासः आगमः–पाठः उपदेशः–आप्तवचनं श्रवणं–आकर्णनं, एषां द्वन्द्वः । तान्येकार्थिकान्यधिगमस्य, एकार्थे–एकस्मिन्नर्थे सम्यक्त्वलक्षणे यः परिणामः–परिणतिविशेषः स भवति निसर्गः, स्वभावश्च–स्वस्य–आत्मनस्तेन तेन रूपेण भवनं इति भावना ॥ २२३ ॥

एतन्निगमनं विपक्षं प्रतिपादयन् उत्तरसंबन्धं चाह—

एतत्सम्यग्दर्शनमनधिगमविपर्ययौ तु मिथ्यात्वम् । ज्ञानमथ पञ्चभेदं तत् प्रत्यक्षं परोक्षं च ॥ २२४ ॥

एतत्सम्यग्दर्शनं लेशतोऽभिहितं, यः पुनरनधिगमो–योऽनध्यवसायो १ यश्च विपर्ययो–विपरीतार्थग्राहिप्रत्ययः २ तुश-

न्दात्संशयश्च ३, एतत्त्रयमपि मिथ्यात्वमभिधीयते । ज्ञानमथ पञ्चभेदं मत्यादिभेदात् समासतः, प्रत्यक्षं च परोक्षं च वक्ष्यमाणस्वरूपमिति ॥ २२४ ॥

तदेवाह—

तत्र परोक्षं द्विविधं श्रुतमाभिनिबोधिकं च विज्ञेयम् । प्रत्यक्षं त्ववधिमनःपर्यायौ केवलं चेति ॥ २२५ ॥

तत्र—तयोर्मध्ये परोक्षं द्विविधं—द्विभेदं श्रुतं—श्रुतज्ञानं आभिनिबोधिकं—मतिज्ञानं विज्ञेयम् । प्रत्यक्षं पुनरवधिमनःपर्यायौ केवलं चेतीति—त्रिविधे (धमि) ति च सुबोधमिति ॥ २२५ ॥

एषामुत्तरभेदविषयादिभिर्भवति विस्तराभिगमः । एकादीन्येकस्मिन् भाज्यानि त्वाचतुर्भ्य इति ॥ २२६ ॥

एषां—मत्यादिज्ञानानां उत्तरभेदा—अष्टाविंशतिचतुर्दशत्रिधषड्विधद्विविधएकभेदादयो, विषयो—गोचरो मतिश्रुतयोः सामान्यद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु अवधिज्ञानस्य रूपिषु मनःपर्यायज्ञानस्य मनोगतद्रव्येषु केवलस्य सर्वद्रव्यपर्यायेषु, आदिशब्दात् स्वरूपलाभक्रमक्षेत्रादिपरिग्रहः, समासस्त्वेवं—उत्तरभेदाश्च विषयाश्च ते आदिर्येषां ते तथा तैरुत्तरभेदविषयादिभिः करणभूतैर्भवति—जायते विस्तराधिगमो—विस्तरपरिच्छेदः । तथा एकद्वित्रिचतुःसंख्यानि एकस्मिन् जीवे भाज्यानि तु—विकल्पनीयानि पुनः आचतुर्भ्यः—चत्वारि यावत्, एकस्मिन् जीवे एकं मतिज्ञानं शास्त्रपाठश्रवणाभावात्, तत्त्वतस्तु मतिश्रुते सर्वत्र, तथा द्वे मतिश्रुते, तथा त्रीणि मतिश्रुतावधिज्ञानानि, तथा चत्वारि मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानानि, नतु पञ्च, केवलज्ञाने सत्येषामभावादिति ॥ २२६ ॥

अथ सम्यग्ज्ञानमिथ्याज्ञानयोः किंकृतो विशेषः?—

सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति नियमतः सिद्धम् । आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम् ॥ २२७॥ ज्ञानाज्ञाने चारित्रं च

सम्यग्दृष्टेः—क्षायिकादित्रिविधदर्शनिनो ज्ञानं—वस्तुपरिच्छेदः सम्यग्ज्ञानमिति नियमतो—नियमेन सिद्धं । किं तदित्याह— आद्यत्रयं—मतिश्रुतावधिरूपं अज्ञानमपि—विपरीतबोधोऽपि भवति—जायते । कीदृशं सत्?—मिथ्यात्वसंयुक्तं—मिथ्यात्वोदयोपरक्तस्वभावं, अयमर्थः—तदेव मत्यादि विपर्ययमज्ञानत्रयं भण्यते, मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्गमिति । जीव १ उपयोग २-भाव ३ द्रव्याणी ४ त्यधिकाराश्चत्वारः ॥ २२७ ॥

चारित्रमधुना—

सामायिकमित्याद्यं छेदोपस्थापनं द्वितीयं तु । परिहारविशुद्धिः सूक्ष्मसंपरायं यथाख्यातम् ॥ २२८ ॥

सामायिकं—समशत्रुमित्रभावं प्रथमचरमतीर्थकरयोरित्वरं मध्यमविदेहजिनानां च यावज्जीवमित्येवंरूपमाद्यं १ पूर्वपर्यायच्छेदादुत्तरपर्यायोपस्थापनं द्वितीयं २ तत् पुनराद्यन्तजिनतीर्थयोः । परिहारविशुद्धिकं—परिहारेण—आचाम्लवर्जिता(ना)हारेण विशुद्धिः—कर्मक्षयो यत्र तत्तथा, तत्केषां भवति?—अधीतनवमपूर्वतृतीयाचारवस्तुनां साधूनां गच्छविनिर्गतानां परिहारिककल्पस्थितत्वेन त्रिधास्थितानां ग्रीष्मशिशिरवर्षासु चतुर्थादिद्वादशान्तभक्तभोजिनाम्,(पारणे)आचाम्लेनैव परिहारिकाणां, तथा

अनुपहारिकाणां कल्पस्थितस्य च प्रतिदिनमाचाम्लभोजनं, एकैकस्य एकैकस्य वर्गस्य षण्मासावधिकतपोऽनुष्ठानमिति, पारिहारिकं चाष्टादशभिर्मासैर्निष्पद्यते, ततो गच्छमनुप्रविशन्ति तदेव वा पुनस्तपः कुर्वन्ति ३, सूक्ष्मः–अत्यन्तकिट्टीकृतः संपरायो–लोभो यत्र तत्, सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानवर्त्येव ४ यथाख्यातं–अकषायं उपशान्तादिगुणस्थानचतुष्टय इति ॥ २२८ ॥

स्थापना		
ग्री० जघ च०	म छ०	उ अ०
शिशि० ज छ०	म अ०	उ द०
व० ज अट्ठ०	म द०	उ दु०

सर्वत्र पारणे आयंबिलं

इत्येतत्पञ्चविधं चारित्रं मोक्षसाधनं प्रवरम् । नैकैरनुयोगनयप्रमाणमार्गैः समनुगम्यम् ॥ २२९ ॥

इति–एतेन प्रकारेण एतत्–समीपवर्ति पञ्चविधं चारित्रं मोक्षसाधनं प्रवरमिति प्रतीतं । नैकैरित्यसमासोऽयं, अनेकैः–बहुभिः प्रकारैः । किंभूतैः?–अनुयोगाश्च–अनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि, किं कतिविधमित्यादीनि वा, नयाश्च–नैगमादयः, प्रमाणानि च–प्रत्यक्षादीनि तानि तथा तेषां मार्गास्तैः समनुगम्यं–ज्ञेयं इति ॥ २२९ ॥

एतत् सम्यग्दर्शनादित्रयं मोक्षसाधकमिति कथयति—

सम्यक्त्वज्ञानचारित्रसंपदः साधनानि मोक्षस्य । तास्वेकतराभावेऽपि मोक्षमार्गोऽप्यसिद्धिकरः ॥२३०॥

पूर्वद्वयसम्पद्यपि तेषां भजनीयमुत्तरं भवति । पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः ॥ २३१ ॥

सम्यग्दर्शनादिसम्पदः–संपत्तयः, किं?–साधनानि–जनकानि वर्तन्ते, कस्य?–मोक्षस्य–मुक्तेः । तासु–सम्पत्सु मध्ये एकतरस्याः–सम्यग्दर्शनादिसम्पदः अन्यतरस्या अभावे–असत्तायां । अपिः पूरणे । मोक्षमार्गोऽपि–मुक्तिप्रापकोऽपि असिद्धिकरः–मोक्षप्राप्तेरकर्ता, देवलोकादिप्राप्तिकारी भवत्येव विकलोऽपि इति गम्यम् ॥ २३० ॥ पूर्वद्वयसम्पद्यपि–दर्शनज्ञान-

सम्पत्तावपि तेषां—तद्वतां भजनीयं—विकल्पनीयं भवति, कदाचिदस्ति कदाचिन्नास्ति। किं तत्?—उत्तरं—चारित्रं, अविरत-देशविरतानामपि सद्भावात्, अन्यथा तेषामभाव एव स्यात्। उत्तरलाभे पुनः—चारित्रलाभे तु पूर्वद्वयलाभः—सद्दर्शनज्ञानसद्भावः सिद्धो भवति—निश्चयेन जायत एव, चारित्रिणां सम्यक्त्वज्ञाने नियते एव भवत इति ॥ २३१ ॥

धर्मावश्यकयोगेषु भावितात्मा प्रमादपरिवर्जी। सम्यक्त्वज्ञानचारित्राणामाराधको भवति ॥ २३२ ॥
आराधनाश्च तेषां तिस्रस्तु जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः। जन्मभिरष्टत्र्येकैः सिद्ध्यन्त्याराधकास्तासाम् ॥ २३३ ॥
तासामाराधनतत्परेण तेष्वेव भवति यतितव्यम्। यतिना तत्परजिनभक्त्युपग्रहसमाधिकरणेन ॥ २३४ ॥

प्रमादपरिवर्जी जीवो ज्ञानादीनामाराधको भवति। कीदृशः?—भावितात्मा। केषु?—धर्मावश्यकयोगेषु स्पष्टार्थमेवेति ॥ २३२ ॥ आराधनाश्च—निष्पादनाश्च तेषां—दर्शनादीनां। कियत्यः?—तिस्रस्तु। केन रूपेण?—जघन्यमध्यमोत्कृष्टरूपा वर्तन्ते। कैः?—जन्मभिः। कियत्संख्यैः?—अष्टत्र्येकैः। ततः किं?—सिध्यन्ति—मोक्षं यान्ति, जघन्येनाष्टभिः मध्यमेन त्रिभिः उत्कृष्टेनैकेन। क एते?—आराधकाः जीवाः। कासां?—तासां—ज्ञानादिसम्पदामिति ॥ २३३ ॥ तदाराधकेन यादृशेन भाव्यं तदाह—तासां—ज्ञानादिसम्पदां आराधनतत्परेण—तत्सेवादत्तावधानेन तेष्वेव—सम्यक्त्वादिष्वेव भवति यतितव्यं। केन?—यतिना—साधुना कर्त्रा। केन कारणभूतेन?—तत्परजिनभक्त्युपग्रहसमाधिकरणेन—तत्परा—ज्ञानाद्याराधनपरायणाः सामर्थ्यात् साध्वादयस्ते च जिनाश्च ते तथा तेषु भक्तिश्च—बहुमान उपग्रहश्च—भक्तपानदानादिरूपः समाधिश्च—स्वास्थ्यं तेषां करणं—क्रिया तेनेति ॥ २३४ ॥

गुणवतो यदिहैव स्यात्तदार्याद्वयेनाह—

स्वगुणाभ्यासरतमतेः परवृत्तान्तान्धमूकबधिरस्य । मदमदनमोहमत्सररोषविषादैरधृष्यस्य ॥ २३५ ॥
प्रशमाव्याबाधसुखाभिकांक्षिणः सुस्थितस्य सद्धर्मे । तस्य किमौपम्यं स्यात् सदेवमनुजेऽपि लोकेऽस्मिन्? ॥२३६॥

एवंविधसाधोरिहैव किमौपम्यं स्यादिति द्वितीयार्यायां सम्बन्धः, कीदृशस्य ?—स्वगुणानां—ज्ञानादीनामभ्यासस्तत्र रता मतिर्यस्य स तथा तस्य । परवृत्तान्तेषु—परतप्तिषु अन्ध इव मूक इव बधिर इव यस्तस्य । तथा अधृष्यस्य—अधर्षणीयस्य । कैः ?—मदादिभिः कृतद्वन्द्वैः षड्भिर्दोषैः सुगमार्थैरिति ॥ २३५ ॥ प्रशम एवाव्याबाधसुखं—सकलबाधारहितं शर्म तस्याभिकांक्षिणः । पुनः किंविशिष्टस्य ?—सुस्थितस्य—सदा स्थितिमतः । क्व ?—सद्धर्मे—सदाचारे । तस्य किमौपम्यं ?—किं साधर्म्यं स्यात्—भवेत् । क्व ?—सदेवमनुजेऽपि लोकेऽस्मिन् इति ॥ २३६ ॥

किमिति प्रशमसुखमेव प्रशस्यते इत्याह—

स्वर्गसुखानि परोक्षाण्यत्यन्तपरोक्षमेव मोक्षसुखम् । प्रत्यक्षं प्रशमसुखं न परवशं न व्ययप्राप्तम् ॥ २३७ ॥
निर्जितमदमदनानां वाक्कायमनोविकाररहितानाम् । विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥२३८॥

स्वर्गेति स्पष्टा ॥ २३७ ॥ निर्जितेति सुबोधमेव ॥ २३८ ॥

शब्दादिविषयपरिणाममनित्यं दुःखमेव च ज्ञात्वा । ज्ञात्वा च रागदोषात्मकानि दुःखानि संसारे ॥२३९॥ ग्रंथ१४००
स्वशरीरेऽपि न रज्यति शत्रावपि न प्रदोषमुपयाति । रोगजरामरणभयैरव्यथितो यः स नित्यसुखी ॥ २४० ॥

धर्मध्यानाभिरतस्त्रिदण्डविरतस्त्रिगुप्तिगुप्तात्मा । सुखमास्ते निर्द्वन्द्वो जितेन्द्रियपरीषहकषायः ॥ २४१ ॥
विषयसुखनिरभिलाषः प्रशमगुणगुणाभ्यलंकृतः साधुः । द्योतयति यथा न तथा सर्वाण्यादित्यतेजांसि ॥२४२॥

शब्दादीनां विषयाणां परिणामस्तं ज्ञात्वेति सम्बन्धः । कीदृशं ?–अनित्यं–अन्यथाभवनरूपं । कथम् ?–एते विषयाः शुभा अशुभभावं यान्ति, अशुभाः शुभभावं यान्तीति । दुःखं–दुःखकारणमेव च ज्ञात्वा–बुद्ध्वा । ततो ज्ञात्वा च रागदोषात्मकानि दुःखानि । क्व ?–संसारे ॥ २३९ ॥ यत एवमतः सुसाधुः किम् ?–स्वशरीरेऽपि न रज्यति–रागं न करोति । तथा शत्रावपि–अपकारकेऽपि न प्रदोषं–प्रद्वेषमुपयाति–सामीप्येन गच्छति । तथा अव्यथितः–अपीडितः । कैरित्याह–रोगादिभिर्भयैः । य एवंविधः स नित्यसुखीति ॥ २४० ॥ तथा धर्मध्यानेऽभिरतः । तथा त्रिदण्डविरतो–दुष्टमनोवाक्कायत्रयान्निवृत्तः । तथा त्रिगुप्तिगुप्तात्मा–मनोगुप्त्यादिभिः रक्षितजीवः । सुखमास्ते–एवंविधः सुखेन तिष्ठति । निर्द्वन्द्वो–निर्गताशेषकलहः । तथा जितेन्द्रियकषायपरीषह (परीषहकषायः) इति सुगममिति ॥ २४१ ॥ विषयसुखनिरभिलाषः–शब्दादिसङ्गनिःस्पृहः प्रशमगुणगणाभ्यलंकृतो–विभूषितः साधुर्यथा द्योतयति न तथा सर्वाण्यादित्यतेजांसि–देवप्रभाः । किलैवंविधसाधूनां केवलावधयः सम्भाव्यन्ते, अतः परैरनभिभवनीयं च तेजः संभाव्यते ॥ २४२ ॥

॥ इति चरणाधिकारः ॥

अयं च साधुः प्रशमवानेव शीलाङ्गाराधको भवति–

सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी विरतितपोध्यानभावनायोगैः । शीलाङ्गसहस्राष्टादशकमयत्नेन साधयति ॥ २४३ ॥

धर्माद्भूम्यादीन्द्रियसंज्ञाभ्यः करणतश्च योगाच्च । शीलाङ्गसहस्राणामष्टादशकस्य निष्पत्तिः ॥ २४४ ॥

सम्यग्दृष्टिस्तथा ज्ञानी साधुरयत्नेन–सुखेनैव साधयति–निष्पादयति । किं तत् ?–शीलाङ्गसहस्राणामष्टादशकं २ तत् । कैरित्याह–विरतिः–पापविरमणं तपः–अनशनादि ध्यानं–धर्मध्यानादि भावना–अनित्याद्या योगा–आवश्यकव्यापाराः एतैः कृतद्वन्द्वैः करणभूतैरिति । इयं स्थापना, चारणा पुनरियं–न करेइ मणेणं आहारसण्णा-विप्पजढो फासिंदियसंवुडे पुढविकायसंरक्खणपरे खंतिसंपन्ने इत्याद्य-भ्यूह्य वक्तव्येति ॥ २४३ ॥ चारणाकारणष-

क । ६००० का । ६००० अ । ६०००		
म । २००० वा । २००० का । २०००		
। आ । ५०० भ । ५०० । मेहु । ५०० प । ५००		
फा । १०० र । १०० । घ्रा । १०० च । १०० श्रो । १०० ॥		
पु । १० आ । १० ते । १० वा । १० व । १० बे । १० ते । १० चो । १० प । १० अ । १०		
खं । १ अ । २ म । ३ मु । ४ त । ५ सं । ६ स । ७ सो । ८ आ ९ बं । १० ॥		

ट्पदप्रतिपादनपरेयमार्या कथ्यते, तानि च षट् पदान्यधस्तात् पूर्वोक्तैर्यन्त्रके विचार्याणि—धर्मात्–क्षान्त्यादिकात् भूम्यादि–पृथिव्यादि इन्द्रियाणि–स्पर्शनादीनि संज्ञा–आहाराद्याः ततः पदत्रयस्य द्वन्द्वः । करणतश्च–मनःप्रभृतिकात्, योगात्–करणकारणअनुमितिस्वरूपात्, शीलाङ्गसहस्राणां अष्टादशकस्य पूर्वोक्तयुक्त्या निष्पत्तिरिति ॥ २४४ ॥

शीलार्णवस्य पारं गत्वा संविग्नसुगममार्गस्य । धर्मध्यानमुपगतो वैराग्यं प्राप्नुयाद्योग्यम् ॥ २४५ ॥

तदेवं शीलार्णवस्य–महाशीलसमुद्रस्य पारं–पर्यन्तं गत्वा । कीदृशस्य ?–संविग्नैः–सुसाधुभिः सुगमः–सुप्राप्यो मार्गः–

धर्मध्यान-भेदाः

पन्थाः, पाठान्तरतः पारः—पर्यन्तो वा यस्य स तथा । तस्य किमित्याह—प्राप्नुयात्—लभते । किम्?—वैराग्यम् । कीदृशम्?—योग्यं—उचितम् । तथा कीदृशः साधुरित्याह—उपगतः । किं तत्?—धर्मध्यानमिति ॥ २४५ ॥

॥ इति शीलाङ्गाधिकारः ॥

तच्च धर्मध्यानं चतुर्धा प्राह—

आज्ञाविचयमपायविचयं च सद्ध्यानयोगमुपसृत्य । तस्माद्विपाकविचयमुपयाति संस्थानविचयं च ॥२४६॥

आप्तवचनं प्रवचनं चाज्ञा विचयस्तदर्थनिर्णयनम् । आस्रवविकथागौरवपरीषहाद्यैरपायस्तु ॥ २४७ ॥

अशुभशुभकर्मपाकानुचिन्तनार्थो विपाकविचयः स्यात् । द्रव्यक्षेत्राकृत्यनुगमनं संस्थानविचयस्तु ॥२४८॥

जिनवरवचनगुणगणं संचिन्तयतो वधाद्यपायांश्च । कर्मविपाकान् विविधान् संस्थानविधीननेकांश्च ॥२४९॥

आज्ञाविचयमाद्यं अपायविचयं द्वितीयं सद्ध्यानयोगं—सद्बुद्धिसम्पर्कमुपसृत्य—प्राप्य तस्मात्—तदनन्तरं विपाकविचयं—तृतीयं भेदं धर्मध्यानस्योपयाति—प्राप्नोति । संस्थानविचयं च चतुर्थभेदमिति ॥ २४६ ॥ एतानेव लेशतो व्याचष्टे—आप्तस्य—रागादिरहितस्य वचनमाप्तवचनं प्रवचनं च, किम्?—आज्ञा, तस्या विचयः कः?, उच्यते, तदर्थनिर्णयनं, तस्या—आज्ञाया अर्थो—वाच्यः २ तस्य निर्णयनमिति । आस्रवाः—प्राणातिपातादयः विकथाः—स्त्रीकथाद्याः गौरवाणि—ऋद्धिप्रभृतीनि परीषहाः—क्षुदादयः एतदाद्यैरनुष्ठानैः शास्त्रनिषिद्धैर्योऽपायस्त्वैहिकः पारत्रिकश्च, चिन्त्यते धर्मार्थिना सोऽपायविचयः स्यादिति

सम्बन्ध इति ॥२४७॥ तृतीयचतुर्थभेदयोः स्वरूपमाह—अशुभानि च त्र्यशीतिंप्रमाणानि पूर्वोक्तानि शुभानि द्विचत्वारिंशत्प्रमाणानि च तानि च तानि कर्माणि च तेषां पाका—विपाका रसविशेषा एकद्वित्रिचतुःस्थानिकाः कथ्यमानकटुकमधुररसोऽन्नीयमानस्वरूपास्तेषामनुचिन्तनमेवार्थो—वाच्यं यस्य स तथा। क एवंविधो?—विपाकविचय इति तृतीयभेदः स्यादिति। द्रव्याणि षट् क्षेत्रम्—ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लक्षणं तयोराकाराः—आकृतयस्तासामनुगमनं—चिन्तनं। तत्किं?—संस्थानविचयस्तु स्यादिति चतुर्थभेद इति ॥ २४८ ॥ एकैकभेदं चिन्तयतो यत्स्यात्तदाह—तस्य शीलधारिणो जिनवरवचनगुणगणं प्रथममाज्ञाविचयं १ वधाद्यपायांश्च चिन्तयतो द्वितीयमपायविचयं २ कर्मविपाकान् विविधान् विचिन्तयतस्तृतीयं कर्मविपाकविचयं ३ संस्थानविधीननेकांश्च चतुर्थं संस्थानविचयमिति ॥ २४९ ॥

अग्रेतनानि साधुविशेषणान्याह—

नित्योद्विग्नस्यैवं क्षमाप्रधानस्य निरभिमानस्य । धुतमायाकलिमलनिर्मलस्य जितसर्वतृष्णस्य ॥ २५० ॥
तुल्यारण्यकुलाकुलविविक्तबन्धुजनशत्रुवर्गस्य । समवासीचन्दनकल्पनप्रदेहादिदेहस्य ॥ २५१ ॥
आत्मारामस्य सतः समतृणमणिमुक्तलेष्टुकनकस्य । स्वाध्यानध्यानपरायणस्य दृढमप्रमत्तस्य ॥ २५२ ॥
अध्यवसायविशुद्धेः प्रशस्तयोगैर्विशुध्यमानस्य । चारित्रशुद्धिमार्गमवाप्य लेश्याविशुद्धिं च ॥ २५३ ॥
तस्यापूर्वकरणमथ घातिकर्मक्षयैकदेशोत्थम् । ऋद्धिप्रवेकविभववदुपजातं जातभद्रस्य ॥ २५४ ॥

नित्योद्विग्नस्य—संसारस्योपरि उद्वेगं कुर्वतः क्षमाप्रधानस्य निरभिमानस्य—जितकोपाहङ्कारस्य धुतमायाकलिमलः—अपनीत-

मायापापः स चासौ निर्मलश्च स तथा तस्य। जितसर्वतृष्णस्य—निर्जिताशेषलोभस्येति ॥ २५० ॥ तुल्यौ—समानौ अरण्यकुलाकुलौ प्रदेशौ यस्य जीवस्य स तथा, तत्रारण्यं—अटवी कुलानि—ग्रामादीनि तैराकुलः—आकीर्ण इति। विविक्तौ—पृथग्भूतौ बन्धुजनशत्रुवर्गौ यस्य स तथा। ततोऽनयोः कर्मधारयस्तस्य। वासी चन्दनं च ते तथा, ताभ्यां कल्पनप्रदेहौ—छेदनविलेपने तावादौ येषां ते तथा। समः—तुल्यो वासीचन्दनकल्पनप्रदेहादिषु देहः—शरीरं यस्य स तथा तस्य, इह प्रदेहशब्देनानुलेपनं 'दिह उपचय' इति धातुप्रयोगादिति ॥ २५१ ॥ आत्मारामस्य—कृतजीवाभिरतेः। सतः—शोभनस्य। समौ—तुल्यौ तृणमणी यस्य स तथा। मुक्ते लेष्टुकनके येन स तथा। ततः कर्मधारयस्तस्य। स्वाध्यायध्यानपरायणस्येति व्यक्तं। दृढं—अत्यर्थमप्रमत्तस्य—प्रमादरहितस्येति ॥ २५२ ॥ अध्यवसायविशुद्धेः सकाशात् प्रशस्तयोगैः—शुभमनोवाक्कायैर्विशुध्यमानस्य—निर्मलतां गच्छतः। तथा अवाप्य—प्राप्य। काम्?—चारित्रशुद्धिम्। कीदृशीम्?—अग्र्यां—उत्तरोत्तरकालभाविनीं। लेश्याविशुद्धिं चेति ॥ २५३ ॥ तस्य—यतेः पूर्वोक्तानेकगुणान्वितस्य अपूर्वकरणं—प्राक्तनकर्मक्षयदक्षमुपजातं भवति। अथ—अनन्तरं। कीदृशम्?—घातिकर्मणां चतुर्णां क्षयैकदेशः—असमस्तक्षयस्तदुत्थं—तत्प्रभवं। पुनः कीदृशम्?—ऋद्धेः प्रवेकाः—प्रकारा अवधिज्ञानादयस्त एव विभवास्ते विद्यन्ते यत्र तत्तथा। पुनः किंविशिष्टस्य साधोः?—जातभद्रस्य—समुत्पन्नकल्याणस्येति ॥२५४॥

॥ इति ध्यानाधिकारः ॥

साम्प्रतं तामृद्धिं प्राप्यापि न तस्यां सङ्गं करोतीत्येतदाह—

सातर्द्धिरसेष्वगुरुः प्राप्यर्द्धिविभूतिमसुलभामन्यैः। सक्तः प्रशमरतिसुखे न भजति तस्यां मुनिः सङ्गम्॥२५५॥

साध्ववस्था

सातं च—सुखं ऋद्धिश्च—विभूतिः रसश्च—अमृतकल्पाहारस्ते तथा तेषु । अगुरुः—गौरवरहितः । तथा प्राप्य—लब्ध्वा । काम् ?—ऋद्धिविभूतिं—अणिमा महिमा लघिमा गरिमा ईशित्वं वशित्वं सर्वजनप्रियत्वमित्यादिकाम् । कीदृशीम् ?—असुलभां—दुष्प्रापामन्यैः कापुरुषैः । सक्तः—आसक्तः । क्व ?—प्रशमे रतिः प्रशमरतिः सैव सुखं २ तस्मिन् प्रशमरतिसुखे, न—नैव भजति—करोति । कम् ?—सङ्गं—रागं । मुनिः—साधुः । क्व ?—तस्याम्—ऋद्धाविति ॥ २५५ ॥

यस्यां सङ्गं न धत्ते मुनिस्तां स्वरूपत आह—

या सर्वसुरवरर्द्धिर्विस्मयनीयाऽपि साऽनगारर्द्धेः । नार्घति सहस्रभागं कोटिशतसहस्रगुणिताऽपि ॥ २५६ ॥

या सर्वसुरवरर्द्धिः—चतुर्विधेन्द्रविभूतिर्विस्मयनीयाऽपि—जनानन्दकारिणी अपि साऽनगारर्द्धेः—साधुजनविभूतेः सहस्रभागमपि न—नैवार्घति—नार्घं प्राप्नोति—न तुल्या भवतीत्यर्थः । कीदृश्यपि ?—कोटिशतसहस्रगुणिताऽपि—कोटिलक्षाभ्यस्ताऽपीति ॥ २५६ ॥

यद् तदुपरि तस्य स्यात्तदाह—

तज्जयमवाप्य जितविघ्नरिपुर्भवशतसहस्रदुष्प्रापम् । चारित्रमथाख्यातं संप्राप्तस्तीर्थकृत्तुल्यम् ॥ २५७ ॥

शुक्लध्यानाद्यद्वयमवाप्य कर्माष्टकप्रणेतारम् । संसारमूलबीजं मूलादुन्मूलयति मोहम् ॥ २५८ ॥

तस्या जयः २ तं—विभूत्यनुपजीवनमवाप्य—प्राप्य, को ?—जितविघ्नरिपुः—तिरस्कृतरागादिशत्रुः । संप्राप्तः । किं तत् ?—चारित्रम् । कीदृशम् ?—अथाख्यातं—यथा ख्यातं—भण्यते तथा । भवशतसहस्रदुष्प्रापं—बहुकाललभ्यं । तीर्थकृत्तुल्यं—जिनचारित्र-

सदृशमिति ॥ २५७ ॥ शुक्लध्यानस्याद्यद्वयमवाप्य–पृथक्त्ववितर्कं सविचारमिति एकत्ववितर्कमविचारमितिभेदरूपं । किं करोति ?–मोहमुन्मूलयतीति सम्बन्धः । (ग्रंथ १५००) कीदृशं मोहम् ?–कर्माष्टकप्रणेतारं–नायकं । तथा संसारस्य–भवतरोर्मूलवीजं–आद्यकारणं, मूलादारभ्योन्मूलयति–क्षपयतीति ॥ २५८ ॥

अथ केन क्रमेण मोहोन्मूलनमित्याह—

पूर्वं करोत्यनन्तानुबन्धिनाम्नां क्षयं कषायाणाम् । मिथ्यात्वमोहगहनं क्षपयति सम्यक्त्वमिथ्यात्वम् ॥२५९॥
सम्यक्त्वमोहनीयं क्षपयत्यष्टावतः कषायांश्च । क्षपयति ततो नपुंसकवेदं स्त्रीवेदमथ तस्मात् ॥ २६० ॥
हास्यादि ततः षट्कं क्षपयति तस्माच्च पुरुषवेदमपि । संज्वलनानपि हत्वा प्राप्नोत्यथ वीतरागत्वम् ॥ २६१ ॥
सर्वोद्घातितमोहो निहतक्लेशो यथा हि सर्वज्ञः । भात्यनुपलक्ष्यराह्वंशोन्मुक्तः पूर्णचन्द्र इव ॥ २६२ ॥

पूर्वं करोति–प्रथमं विदधाति अनन्तानुबन्धिनाम्नां–तत्संज्ञकानां कषायाणां क्षयं–विनाशं । ततो मिथ्यात्वमोह एव गहनं २ भयानकत्वात् । ततः क्षपयति सम्यक्त्वमिथ्यात्वं–मिश्रमिति ॥ २५९ ॥ सम्यक्त्वं (क्त्वमोहनीयं)–क्षायोपशमिक-पुञ्जरूपं चतुर्थगुणस्थानकाद्यप्रमत्तान्तानामन्यतरस्मिन् । अतः क्षपयत्यष्टौ कषायांश्च–द्वितीयतृतीयान् क्षपयति । ततो नपुंसकवेदं स्त्रीवेदमथ तस्मादिति ॥ २६० ॥ तत् षट्कं, कीदृशम् ?–हास्यादि, तस्मात्पुरुषवेदमपि । संज्वलनानपि हत्वा क्षपकश्रेणिक्रमात् प्राप्नोति–लभते अथ वीतरागत्वं–क्षीणमोहो भवति । श्रेणिस्तु—"अणमिच्छमीससम्मं अट्ठनपुंसित्थिवेय-छक्कं च । पुंवेयं च खवेइ कोहाईए य संजलणे ॥ १ ॥" इति ॥ २६१ ॥ ततः सर्वः–अशेषः उद्घातितो–ध्वस्तो मोहो येन

स तथा । निहतक्लेशः—अपगतदुःखः । यथा हि सर्वज्ञः—सर्वज्ञवद् । भाति—शोभते । न उपलक्ष्यते अनुपलक्ष्यो राहुंशो—मुखादिविभागस्तेनोन्मुक्तो—दुष्टग्रहांशविकलः पूर्णचन्द्र इव, एवं क्षीणमोहो भातीति दृष्टान्तद्वयमिति ॥ २६२ ॥

अथ तस्य ध्यानानलः किं करोतीत्यार्याद्वयेनाह—

सर्वेंधनैकराशीकृतसंदीप्तो ह्यनन्तगुणतेजाः । ध्यानानलस्तपःप्रशमसंवरहविर्विवृद्धबलः ॥ २६३ ॥

क्षपकश्रेणिपरिगतः स समर्थः सर्वकर्मिणां कर्म । क्षपयितुमेको यदि कर्मसंक्रमः स्यात् परकृतस्य ॥२६४॥

परकृतकर्मणि यस्मान्न क्रामति संक्रमो विभागो वा । तस्मात् सत्त्वानां कर्म यस्य यत्तेन तद्वेद्यम् ॥२६५॥

स ध्यानानलः समर्थो वर्तत इति शेषः । किं कर्तुं ?—क्षपयितुं । किं तत् ?—कर्म । केषां ?—सर्वकर्मिणां—समस्तजीवानामित्यार्याद्वयक्रियाकारकघटना । यदि किं ?—यदि स्याद्—भवेत् । कः ?—संक्रमः—संक्रमणं । कस्य ?—कर्म इति विभक्तिलोपात्कर्मणः । कीदृशस्य ?—परकृतस्य—अन्योपात्तस्य । कीदृशो ध्यानानलः ?—एकः—अद्वितीयः । पुनः कीदृशः ?—सर्वेन्धनानां कर्मणां च एकराशीकरणं—संचयकरणमेकराशीकृतं तेन संदीप्तो—देदीप्यमानः २ । हि पूरणे । अयमर्थो—भावेन्धनं कर्म तद्ध्यानं दहति द्रव्येन्धनं काष्ठादि तदनलो दहतीत्येवमत्र द्रष्टव्यम् । तथाऽनन्तगुणं तेजो यस्य सोऽनन्तगुणतेजाः । क एवंविधः ?—ध्यानमेवानलः—अग्निर्यथा तपःप्रशमसंवरा एव हविः—घृतं तेन विवृद्धं—विशेषवृद्धिमुपगतं वलं—सामर्थ्यं यस्य स तथेति ॥ २६३ ॥ तथा क्षपकश्रेणिपरिगतः—क्षपकश्रेणिसंस्थितः । शेषं योजितमेव । अयमत्र भावार्थः—स क्षीणमोहो ध्यानानलेनात्मीयं कर्म दग्ध्वा परकीयमपि दहेत् यदि कर्मसंक्रमः स्यादिति ॥ २६४ ॥ न चैतदेवं, यतः—न क्रामति

क्रमः—समस्तकर्मप्रवेशो यस्मात्कारणात् । क्व ?—परकृतकर्मणि विषये । अथ सामस्त्येन मा संक्रामतु, एकदेशेन संक्रमः
ाद्, अत आह—विभागो वा न क्रामति—एकदेशेनापि न क्रामति, तस्मात् सत्त्वानां कर्म यस्य यत् तेन तद्वेद्यं, सर्वेषां
णिनां मध्ये यद् येन जीवेन बद्धं तत् तेन वेद्यते ॥ २६५ ॥

मोहनीयकर्मक्षयाद्विशेषतः कर्मक्षयोऽवश्यंभावीति दर्शयति—

मस्तकशूचिविनाशात्तालस्य यथा ध्रुवो भवति नाशः । तद्वत् कर्मविनाशो हि मोहनीयक्षये नित्यम् ॥२६६॥
छद्मस्थवीतरागः कालं सोऽन्तर्मुहूर्तमथ भूत्वा । युगपद्विविधावरणान्तरायकर्मक्षयमवाप्य ॥ २६७ ॥

भवति । कोऽसौ ?—ध्रुवो विनाशः । कस्य ?—तालस्य—वृक्षविशेषस्य । कुतः ?—मस्तकशूचिविनाशात् । तद्वत्—तथा ।
र्मविनाशो मोहनीयक्षये भवति नियतमिति ॥ २६६ ॥ छद्मस्थवीतरागः—क्षीणमोहः सोऽन्तमुहूर्तकालं यावदथ
वा—स्थित्वा युगपद्—एककालं द्विविधावरणान्तरायकर्मणां—ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाख्यानां पञ्चचतुःपञ्चप्रभेदानां
यस्तमवाप्येति ॥ २६७ ॥

इत्थं कर्मक्षयमवाप्य किं प्राप्तवानित्याह—

शाश्वतमनन्तमनतिशयमनुपममनुत्तरं निरवशेषम् । सम्पूर्णमप्रतिहतं संप्राप्तः केवलं ज्ञानम् ॥ २६८ ॥

संप्राप्तः केवलं ज्ञानमिति सम्बन्धः । कीदृशं केवलज्ञानम् ?—शाश्वतं—लब्धात्मलाभं सत् सर्वकालभावि । तथा अनन्तं—
र्यवसानं । तथा अनतिशयं—अविद्यमानातिशयं । तथाऽनुपमं—अविद्यमानोपमं । तथा अनुत्तरं—अविद्यमानमुत्तरं ।

शेषक्षयाव-
श्यंभावः

तथा निरवशेषं परिपूर्णत्वेनोपपत्तेः । तथा परिपूर्णं सकलज्ञेयग्राहित्वात् । तथा अप्रतिहतं सदा प्रतिघातकाभावात् । संप्राप्तः—प्राप्तवान् इति ॥ २६८ ॥

तस्मिन् केवलज्ञाने सति कीदृशः स्यादित्याह—

कृत्स्ने लोकालोके व्यतीतसाम्प्रतभविष्यतः कालान् । द्रव्यगुणपर्यायाणां ज्ञाता द्रष्टा च सर्वार्थैः ॥ २६९ ॥

क्षीणचतुष्कर्मांशो वेद्यायुर्नामगोत्रवेदयिता । विहरति मुहूर्तकालं देशोनां पूर्वकोटिं वा ॥ २७० ॥

लोकश्चालोकश्च लोकालोकं तत्र । कीदृशे ?—कृत्स्ने—परिपूर्णे । व्यतीतसाम्प्रतभविष्यतः कालान्—कालत्रयं, आश्रित्येति शेषः । द्रव्यगुणपर्यायाणां कृतद्वन्द्वानां, तत्र गुणपर्यायवद्द्रव्यं, सहभाविनो गुणाः, क्रमभाविनः पर्याया इत्यादिलक्षणभाजां सतां सचेतनाचेतनानां । ज्ञाता विशेषेण । द्रष्टा सामान्येन । सर्वार्थैः—सर्वप्रकारैर्यथाऽन्तस्तथा बहिः यथा बहिस्तथाऽन्तः इत्यादिकैरिति ॥ २६९ ॥ क्षीणचतुष्कर्मांशः—अपगताशेषघातिकर्मा । तथा वेद्यायुर्नामगोत्रवेदयिता—भवोपग्राहिकर्मणामनुभविता । एवंविधः सन् विहरति—भ्रमति । मुहूर्तकालं जघन्येन देशोनां पूर्वकोटिं वा उत्कृष्टत इति ॥ २७० ॥

ननु ज्ञानोत्पत्त्यनन्तरमेव किं न मोक्षं याति ?, यावता एतावन्तं कालं विहरति ?, उच्यते—

तेनाभिन्नं चरमभवायुर्दुर्भेदमनपवर्तित्वात् । तदुपग्रहं च वेद्यं तत्तुल्ये नामगोत्रे च ॥ २७१ ॥

चरमभवायुः—चरमभवयोग्यं आयुः अभिन्नं क्षीरोदकवत् संस्थितं केवलिना दुर्भेदं—भेत्तुमशक्यम्—अपनेतुमशक्यं ।

हेतुमाह–अनपवर्तित्वाद्–अनपवर्तनीयत्वात् । तथा वेद्यं च कीदृशं ? तेन–आयुषोपगृह्यते–उपष्टभ्यते तदुपग्रहं, अनपवर्तित्वात् । तथा तेनायुषा तुल्ये–तुल्यके नामगोत्रे चापि । स एव हेतुरिति ॥ २७१ ॥

इति श्रेणिफलप्रतिपादनमार्यापञ्चदशकेन कृतम् । साम्प्रतं केवलिसमुद्घातं योगनिरोधं तत्कालं कर्मक्षयं च प्रतिपादयन्नाह—

यस्य पुनः केवलिनः कर्म भवत्यायुषोऽतिरिक्ततरम् । स समुद्घातं भगवानथ गच्छति तत् समीकर्तुम् ॥२७२॥

यस्य पुनः केवलिनः कर्म–कर्मत्रयं वेद्यनामगोत्राख्यं भवत्यायुषोऽतिरिक्ततरं–अतिशयेन समधिकं स केवली समुद्घातं वक्ष्यमाणं भगवानथ गच्छति–करोति तस्य–आयुषः समीकर्तुं २ । त्रीण्यपि कर्माणीति ॥ २७२ ॥

॥ इति श्रेण्यधिकारः १९ ॥

दण्डं प्रथमे समये कपाटमथ चोत्तरे तथा समये । मन्थानमथ तृतीये लोकव्यापी चतुर्थे तु ॥ २७३ ॥
संहरति पञ्चमे त्वन्तराणि मन्थानमथ पुनः षष्ठे । सप्तमके तु कपाटं संहरति ततोऽष्टमे दण्डम् ॥ २७४ ॥
औदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमसमययोरसाविष्टः । मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु ॥ २७५ ॥
कार्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च । समयत्रयेऽपि तस्मिन् भवत्यनाहारको नियमात् ॥ २७६ ॥

दण्डं ऊर्ध्वाश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकं वाहल्यतः शरीरमानं प्रथमसमये–आद्यसमये करोति । कपाटमिव कपाटं पूर्वापरलोकान्तव्यापिनं अथचोत्तरे तथा समये करोति । मन्थानं दक्षिणोत्तरलोकान्तव्यापिनं अथ तृतीये समये । लोकव्यापी

समस्तनिष्कुटव्यापनात् चतुर्थे तु समये भवति केवलीति ॥ २७३ ॥ संहरति—संक्षिपति पञ्चमे त्वन्तराणि, निष्कुटगतजीवप्रदेशानित्यर्थः । मन्थानमथ पुनः षष्ठे, दक्षिणोत्तरलोकान्तगतजीवप्रदेशान् । सप्तमके तु कपाटं संहरति । ततोऽष्टमे दण्डं, जीवप्रदेशानिति ॥ २७४ ॥ औदारिकप्रयोक्ता—औदारिकशरीरव्यापारकः प्रथमाष्टमसमययोः—दण्डकरणसंहारलक्षणयोरसौ केवली इष्टः । मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेष्विति ॥ २७५ ॥ कार्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च, त्रिष्वपि पूर्वोक्तस्वरूपेषु । समयत्रयेऽपि तस्मिन् भवत्यनाहारको नियमात्, कार्मणशरीरव्यापारात्, तत्र अनाहारकत्वं "विग्गहगइमावन्ना" इति गाथया सिद्धम् ॥ २७६ ॥

॥ इति समुद्घातः २० ॥

स समुद्घातनिवृत्तोऽथ मनोवाक्काययोगवान् भगवान् । यतियोग्ययोगयोक्ता योगनिरोधं मुनिरुपैति ॥२७७॥
पञ्चेन्द्रियोऽथ संज्ञी यः पर्याप्तो जघन्ययोगी स्यात् । निरुणद्धि मनोयोगं ततोऽप्यसंख्येयगुणहीनम् ॥ २७८॥
द्वीन्द्रियसाधारणयोर्वागुच्छ्वासावधो जयति तद्वत् । पनकस्य काययोगं जघन्यपर्याप्तकस्याधः ॥ २७९ ॥
सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति काययोगोपगस्ततो ध्यात्वा । विगतक्रियमनिवर्ति त्वनुत्तरं ध्यायति परेण ॥ २८० ॥
चरमभवे संस्थानं यादृग् यस्योच्छ्रयप्रमाणं च । तस्मात्त्रिभागहीनावगाहसंस्थानपरिणाहः ॥ २८१ ॥
सोऽथ मनोवागुच्छ्वासकाययोगक्रियार्थविनिवृत्तः । अपरिमितनिर्जरात्मा संसारमहार्णवोत्तीर्णः ॥ २८२ ॥

स मुनिः समुद्‌घातनिवृत्तोऽथ—अनन्तरं मनोवाक्काययोगवान्—करणत्रयव्यापारवान् भगवान्—पूज्यः । यतियोग्यस्य—साधुजनार्हस्य योगस्य—व्यापारस्यानीतपीठफलकादेः प्रत्यर्पणमुपदेशादेर्योक्ता—व्यापारयिता २ । योगनिरोधमुपैति—गच्छति ॥ २७७ ॥ येन क्रमेण योगनिरोधं करोति तमाह—पञ्चेन्द्रियोऽथ संज्ञी यः पर्याप्तः सन् जघन्ययोगी स्यात्—सर्वस्तोकयोगो भवेत् ततोऽप्यसंख्यातगुणहीनं मनोयोगं निरुणद्धीति ॥ २७८ ॥ द्वीन्द्रियश्च साधारणश्च तौ तथा तयोर्वागुच्छ्वासौ—भाषाऽऽनपानौ कर्मतापन्नौ अधः कृत्वा जयति—निरुणद्धि तद्वत्—पूर्वोक्तमनोयोगवत् । तथा पनकस्य—उल्लिविशेषस्य जघन्ययोगिनः पर्याप्तकस्याधः—अधस्तादसंख्यातगुणहीनमित्यक्षरार्थः । तात्पर्यं चेदम्—द्वीन्द्रियस्य साधारणस्य पनकस्य च त्रयो वागुच्छ्वासकाययोगाः सर्वजघन्याः, तेभ्यः प्रत्येकमसंख्यातगुणहीनां वाचं असंख्यातगुणहीनमुच्छ्वासमसंख्यातगुणहीनं काययोगं बादरं समये समये रुन्धन् केवली चतुर्ष्वन्तर्मुहूर्तेषु गतेषु विश्रान्तिकृद्—अन्तर्मुहूर्तचतुष्टयसमन्वितेषु प्रथमं मनोयोगं बादरं १ एवं बादरं वाग्योगं २ तत उच्छ्वासं ३ ततः काययोगं ४ अपान्तराले एकस्य २ अन्तर्मुहूर्तस्य विश्रम्येत्यष्टावन्तर्मुहूर्ता इति ॥ २७९ ॥ ततो बादरे काययोगे निरुद्धे सति काययोगोपगतस्ततः सूक्ष्मक्रियया काययोगवर्ती केवली सूक्ष्ममनोयोगं सूक्ष्मवाग्योगं (ग्रंथ १६००) निरुन्धन् अन्तर्मुहूर्तद्वयेन सूक्ष्मकाययोगं प्रतिसमयं निरुन्धन्, न चाद्यापि तस्य २ सर्वथा निरोधोऽजनि। एवंविधकाले सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति ध्यानं ध्यायति । ध्यात्वा ततः सूक्ष्मकाययोगेऽपि निरुद्धे सति सर्वथा विगतक्रियं—अपगतक्रियमनिवर्ति—निवृत्तिरहितं पुनरनुत्तरं ध्यायति परेण—उपरीति ॥ २८० ॥ चरमभवे संस्थानं यादृग् यस्य केवलिनः उच्छ्रयप्रमाणं च यत् तस्मादुच्छ्रयप्रमाणात् संस्थानप्रमाणाच्च त्रिभागहीनौ—त्रिभागशून्या-

ववगाहस्य-शरीरस्य संस्थानपरिणाहौ-संस्थित्युच्छ्रायौ यस्य स तथा । योगनिरोधकाल एवंविधप्रमाणः स्यादिति ॥ २८१ ॥ अथ योगनिरोधानन्तरं स केवली मनसो वाचः उच्छ्वासस्य कायस्य च ये योगा याश्च क्रियाः ये चार्थाः-प्रयोजनानि एतेषां यथायोगं समासः तेभ्यो विनिवृत्तो, योगत्रयसाध्यक्रियाविकलो यः स तथा । अपरिमितनिर्जरात्मा-अन्तर्मुहूर्तमात्रेणैव पञ्चाशीतिकर्मक्षयकारी । संसारमहार्णवोत्तीर्णः-अपगताशेषसंसारभयः सन् । शैलेशीमेतीति वक्ष्यमाणेन सम्बन्धः ॥ २८२ ॥

॥ इति योगनिरोधाधिकारः २१ ॥

कीदृशीमित्याह—

ईषद्ध्रस्वाक्षरपञ्चकोद्गिरणमात्रतुल्यकालीयाम् । संयमवीर्याप्तबलः शैलेशीमेति गतलेश्यः ॥ २८३ ॥

पूर्वरचितं च तस्यां समयश्रेण्यामथ प्रकृतिशेषम् । समये समये क्षपयन्नसंख्यगुणमुत्तरोत्तरतः ॥२८४॥

ईषत्-मनाक् ह्रस्वाक्षरपञ्चकस्योद्गिरणं-भणनं तस्य मात्रं-प्रमाणं तेन तुल्यकालीया तां-समानकालभवां संयमवीर्येण-संवरसामर्थ्येना[वा]प्तबलः-प्राप्तसामर्थ्यः शैलेशीं-परमनिष्ठाशब्दवाच्यामेति-गच्छति । स कीदृशः केवली ?-विगतलेश्यो-लेश्यारहित इति ॥ २८३ ॥ पूर्वं-पुरा रचितं-स्थापितं पूर्वरचितं च तस्यां-शैलेश्यवस्थायां समयश्रेण्यामन्तर्मुहूर्तगतसमयप्रमाणायां अथ-अनन्तरं प्रकृतिशेषं समये समये क्षपयन्-नाशयन् असंख्यगुणं-असंख्यातगुणं उत्तरोत्तरत-उत्तरोत्तरेषु समयेष्विति ॥ २८४ ॥

अथ—

चरमे समये संख्यातीतान् विनिहत्य चरमकर्मांशान्। क्षपयति युगपत्कृत्स्नं वेद्यायुर्नामगोत्रगणम् ॥ २८५ ॥

चरमे समये—अन्त्यसमये संख्यातीतान्—असंख्यातान्, कान्?—चरमकर्मांशान्—उत्तरप्रकृतीस्त्रयोदशसंख्याः, किं?—विनिहत्य—अपनीय ततो युगपद्—एककालं कृत्स्नं—परिपूर्णं, किं?—वेद्यायुर्नामगोत्रगणं क्षपयति ॥ २८५ ॥

सांप्रतं यत्त्यक्त्वा सिद्धो यादृशीं च गतिं प्राप्तो यादृशं च तत् सिद्धक्षेत्रं यादृशश्चासौ यथा च तस्योर्ध्वगतिरेव यादृशं च सुखं तस्य स्याद् एतत्सर्वमभिधातुकाम आह—

सर्वगतियोग्यसंसारमूलकरणानि सर्वभावानि। औदारिकतैजसकार्मणानि सर्वात्मना त्यक्त्वा ॥२८६॥

देहत्रयनिर्मुक्तः प्राप्यर्जुश्रेणिवीतिमस्पर्शाम्। समयेनैकेनाविग्रहेण गत्वोर्ध्वमप्रतिघः ॥ २८७ ॥

सिद्धिक्षेत्रे विमले जन्मजरामरणरोगनिर्मुक्तः। लोकाग्रगतः सिद्ध्यति साकारेणोपयोगेन ॥ २८८ ॥

सादिकमनन्तमनुपममव्याबाधसुखमुत्तमं प्राप्तः। केवलसम्यक्त्वज्ञानदर्शनात्मा भवति मुक्तः ॥ २८९ ॥

सर्वगतियोग्यश्चासौ संसारश्च २ तस्य मूलकरणानि—अस्य हेतवस्तानि तथा, किल एतेषु सत्सु सर्वगतयो बध्यन्ते, तथा सर्वान् भावान्—शुभाशुभादीन् भावयन्ति सर्वभावानि, यद्वा पाठान्तरतः सर्वत्र भवनशीलानि सर्वभावीनि। कान्येवंविधानीत्याह—औदारिकतैजसकार्मणानि प्रसिद्धानि सर्वात्मना त्यक्त्वा—विहायेति ॥ २८६ ॥ देहत्रयनिर्मुक्तः—अपगताशेषदेहत्रयकरणपञ्चाशीतिकर्मा, तथा प्राप्य—लब्ध्वा ऋजुश्रेणिवीतिं—अवक्रश्रेणिगतिं, विशिष्टा इतिर्वीतिरितिकृत्वा, अस्पर्शाम्—

अकृतप्रदेशान्तरसमयान्तरसंस्पर्शी, येनैव समयेन गच्छति येष्वेव चाकाशप्रदेशेषु समारूढो गच्छति न तत् समयान्तरं प्रदेशान्तरं वा स्पृशतीत्यर्थः । समयेनैकेनाविग्रहेण गत्वोर्द्ध्व–ऊर्ध्वगतिं तिर्यगादिव्यवच्छेदेन अप्रतिघो–न केनचिदपि प्रतिहन्तुं शक्य इति ॥२८७॥ सिद्धिक्षेत्रे विमले–अशेषजन्मजरामरणरोगरहिते । स कीदृशः ?–जन्मजरामरणरोगैः प्रसिद्धैर्निर्मुक्तः स तथा । लोकाग्रगतो–लोकान्तप्राप्तः । त्यक्त्वा प्राप्य गत्वेति पूर्वक्रियात्रयस्योत्तरक्रियामाह–सिद्ध्यति–सिद्धो भवति साकारेणोपयोगेन–केवलज्ञानोपयोगेन । ततः परमुपयोगद्वयं सिद्धानामिति ॥२८८॥ सादिकं–यस्मिन् समये स सिद्धोऽजनि तमेवादिं कृत्वा अनन्तं पुनः क्षयाभावाद् अनुपमं–उपमातीतं अव्याबाधसुखं–व्याबाधारहितं सातमुत्तमं–सर्वोत्कृष्टं प्राप्तो–गतवान् । तथा केवलानि–अद्वितीयानि सम्यक्त्वज्ञानदर्शनान्यात्मा–स्वरूपं यस्य स तथा । भवति मुक्तः कृत्स्नकर्मक्षयादिति ॥ २८९ ॥

केषांचिदभावमात्रं मोक्षस्तन्निराकरणमाह—

मुक्तः सन्नाभावः स्वालक्षण्यात् स्वतोऽर्थसिद्धेश्च । भावान्तरसंक्रान्तेः सर्वज्ञानो(ज्ञो)पदेशाच्च ॥ २९० ॥

मुक्तः सन् जीवो नाभावो–नैवासद्रूपः । कुतः ?–स्वालक्षण्याद्–उपयोगलक्षणो जीव इति स्वरूपाद्धेतोः, अवस्थितोपयोगेन सततं व्याप्तत्वाज्जीवस्य । इदमपि कुतः ?–स्वतोऽर्थसिद्धेः–जीवस्वाभाव्यादेवार्थानां–ज्ञानोपयोगादीनां सिद्धिर्जीवस्य निर्हेतुकैव तस्मात् स्वतोऽर्थसिद्धेः । यद्यपि छाद्मस्थितोपयोगात् कैवल्योपयोगान्तरमुदेति तथाऽप्युपयोगसाम्यान्न भिद्यते ज्ञानस्वभावत्वादि । तथा भावान्तरसंक्रान्तेः सकाशान्मुक्तो नाभावो, भावो हि भावान्तरत्वेन संक्रामति, न

सिद्धस्योर्ध्वगतिः

सर्वथोच्छिद्यते प्रदीपवत्, यथा प्रदीपो भास्वररूपतामपहाय तामसरूपतां याति । तथा सर्वज्ञाज्ञोपदेशाच्च हेतोर्नाभावो, जिनागमभणनाच्चेति ॥ २९० ॥

त्यक्त्वा शरीरबन्धनमिहैव कर्माष्टकक्षयं कृत्वा । न स तिष्ठत्यनिबन्धादनाश्रयादप्रयोगाच्च ॥ २९१ ॥
नाधो गौरवविगमादशक्यभावाच्च गच्छति विमुक्तः । लोकान्तादपि न परं प्लवक इवोपग्रहाभावात् ॥२९२॥
योगप्रयोगयोश्चाभावात्तिर्यग् न तस्य गतिरस्ति । सिद्धस्योर्ध्वं मुक्तस्यालोकान्ताद्गतिर्भवति ॥ २९३ ॥

त्यक्त्वा-हित्वा । किं ?-शरीरमेव बन्धनं २ इहैव-मनुजभवे । तथा कृत्वा, किं ?-कर्माष्टकक्षयं न स तिष्ठति । कुतः ?-अनिबन्धान्-मनुजादिभवकारणानामत्यन्तप्रलयात् । तथा अनाश्रयाच्च, मुक्तस्य हि मनुजभवो नाश्रयः, किंतु सिद्धिरेवाश्रयः । तथा अप्रयोगाद्-अव्यापारात्, स न सव्यापारोऽस्ति येन भवे स्थीयत इति ॥२९१॥ यदि स न तिष्ठत्यत्र तर्हि अधो यायात् ?, नेत्याह-न-नैवाधो गच्छेन्मुक्तः । कुतः ?-गौरवस्य-गुरुत्वकारिकर्माष्टकस्याधोगमनहेतोर्विगमाद्-अभावाद् । अशक्यभावात्-अशक्योऽयं भावो यत् सर्वकर्मविमुक्तोऽधो गच्छतीति । चः समुच्चये । तथा लोकान्तादपि न परं गच्छति उपग्रहकारिधर्मद्रव्याभावात् । दृष्टान्तमाह-प्लवक इवेति, प्लवकः-तारकस्तद्वत् मण्डूकवत् यानपात्रवन्मत्स्यादिवद्वेति । अयमर्थः—यथैते मण्डूकादयो जलाभावान्न स्थलं यान्तीति, तथा जीवोऽप्यलोकं न यातीति ॥ २९२ ॥ योगो-मनःप्रभृतिः प्रयोगः-आत्मनः क्रिया तयोः कृतद्वन्द्वयोः चः समुच्चये अभावात् तिर्यग् न तस्य गतिरस्ति । तथा सिद्धस्य-मुक्तस्योर्ध्वगतिरेव भवति । कियत् ?, आलोकान्तात्-लोकान्तं यावदिति ॥ २९३ ॥

यथा मुक्तस्य समयमेकं गतिर्भवति तथा हेतूनाह—

पूर्वप्रयोगसिद्धेर्बन्धच्छेदादसङ्गभावाच्च । गतिपरिणामाच्च तथा सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा ॥ २९४ ॥

देहमनोवृत्तिभ्यां भवतः शारीरमानसे दुःखे । तदभावस्तदभावे सिद्धं सिद्धस्य सिद्धिसुखम् ॥ २९५ ॥

सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा । कुतः ?, हेतुवृन्दात्, तदेवाह—पूर्वप्रयोगसिद्धेः कुम्भकारभ्रामितचक्रस्य कुम्भकारव्यापाराभावेऽपि कियत्कालभ्रमणवत् । बन्धनच्छेदादेरंडफलवत् । असङ्गभावादलाबुवत् । अत्रार्थे आगमगाथा—"लाऊ एरंडफले अग्गी धूमे य इसु धणुविमुक्के । गइ पुव्वपओगेणं एवं सिद्धाणवि गईओ ॥ १ ॥" त्ति ॥ २९४ ॥ देहमनोवृत्तिभ्यां—शरीरचित्तवर्तनाभ्यां कृत्वा भवतो—जायेते । के ?, अत आह—शारीरमानसे दुःखे इति, प्रतीतं । तथा तदभावो वर्तते, क ?—तदभावे—देहाद्यभावे, कारणाभावे कार्याभाव इत्यर्थः । ततः सिद्धं—प्रतिष्ठितं सिद्धस्य—मुक्तस्य सिद्धिसुखं इति ॥२९५॥

इति प्रशमरतेर्मुख्यफलमुक्तम्, अधुनाऽऽनन्तरसुखपूर्वकं तदेवाह—

यस्तु यतिर्घटमानः सम्यक्त्वज्ञानशीलसम्पन्नः । वीर्यमनिगूहमानः शक्त्यनुरूपं प्रयत्नेन ॥ २९६ ॥

संहननायुर्बलकालवीर्यसम्पत्समाधिवैकल्यात् । कर्मातिगौरवाद्वा स्वार्थमकृत्वोपरममेति ॥ २९७ ॥

सौधर्मादिष्वन्यतमकेषु सर्वार्थसिद्धिचरमेषु । स भवति देवो वैमानिको महर्द्धिद्युतिवपुष्कः ॥ २९८ ॥

तत्र सुरलोकसौख्यं चिरमनुभूय स्थितिक्षयात्तस्मात् । पुनरपि मनुष्यलोके गुणवत्सु मनुष्यसंघेषु ॥ २९९ ॥

जन्म समवाप्य कुलबन्धुविभवरूपबलबुद्धिसम्पन्नः । श्रद्धासम्यक्त्वज्ञानसंवरतपोबलसमग्रः ॥ ३०० ॥

सिद्धस्य गतिहेतवः सुखं च

॥ ५६ ॥

पूर्वोक्तभावनाभावितान्तरात्मा विधूतसंसारः । सेत्स्यति ततः परं वा स्वर्गान्तरितस्त्रिभवभावात् ॥ ३०१ ॥

अवान्तर-सुखफले

यः पुनरनिर्दिष्टनामा यतिः—साधुः । कीदृशः?—घटमानः—चेष्टमानः तां तां क्रियां कुर्वन्, तथा सम्यक्त्वज्ञानशीलैः कृतद्वन्द्वैः सुगमार्थैः संपन्नः—युक्तः २ । तथा अनिगूहमानः—अनाच्छादयन् । किं तत्?—वीर्यं—उत्साहम्, कथम्?—शक्त्यनुरूपं—यथाशक्ति । केन?—प्रयत्नेन—आदरेणेति ॥ २९६ ॥ संहननं—वज्रऋषभनाराचमायुः अशेषकर्मक्षपणसमर्थं बलं शरीरादिसमुद्भवं कालो—दुष्षमसुषमादिः वीर्यसंपद्—उत्साहसमृद्धिः समाधिः—चित्तस्वास्थ्यं एषां षण्णां पदानां वैकल्याद्—असंपूर्णत्वात्, तथा कर्मातिगौरवाद्वा—ज्ञानावरणादिकर्मणां बहुस्थितित्वादिति हेतुद्वयात् स्वार्थं—कर्मक्षयमकृत्वा—अविधाय उपरमं—पर्यन्तमेति—गच्छति ॥ २९७ ॥ सौधर्मादिषु सर्वार्थसिद्धिचरमेष्वन्यतमकेषु स भवति देवो वैमानिको महान्ति—पूज्यानि 'अर्ह मह पूजाया'मिति धातोः ऋद्धिद्युतिवपूंषि यस्य स तथेति ॥२९८॥ तत्र—विमाने सुरलोकसौख्यं चिरं—प्रभूतकालमनुभूय स्थितिक्षयात्तस्मात् पुनरपि—भूयोऽपि मनुष्यलोके—नरलोके गुणवत्सु—सम्यक्त्वादिगुणयुतेषु मनुष्यसंघेषु—पित्रादिप्रचुरजनेष्विति ॥२९९॥ जन्म समवाप्य सेत्स्यतीत्यत्रा(स्या)प्यग्रे सम्बन्धः, कीदृशः सन्?, कुलं—उग्रादि बन्धुः—पित्रादिवंशः विभवो—धनादिः रूपं—करादिसमतास्वभावं बलं—प्राणो बुद्धिः—औत्पत्त्यादिका ताभिः संपन्नो—युक्तः २ । तथा श्रद्धादिभिः पञ्चभिः कृतद्वन्द्वैः प्रसिद्धार्थैः (ग्रंथ १७००) समग्रः—समन्वित इति ॥३००॥ तथा पूर्वोक्ताभिर्भावनाभिर्भावितोऽन्तरात्मा—मनो यस्य स तथा । विधूतः—अपनीतः संसारो येन स तथा । किं?—सेत्स्यति—मोक्षं यास्यति । ततो—मनुजभवात् परं—अनन्तरं स्वर्गान्तरितः । कथं?—प्रथमभवे चारित्री द्वितीयभवे देवः तृतीये मनुजः, तत्र चारित्रं

प्राप्य मोक्षगामीति त्रिर्भवनभावात्, वाशब्दात् सप्ताष्टभवान्ते वा सेत्स्यति । तत्र सप्त भवा देवा अष्टौ चारित्रयुताः, मिलिताः पञ्चदश १५ इति अविराधितश्रामण्यस्य, इतरस्य त्वष्टमे चारित्रे मोक्षः, अत्र विचाले भवा अनेकादयो द्रष्टव्याः ॥ ३०१ ॥ इत्यार्यापञ्चकस्य प्रशमरतिस्वर्गापवर्गफलप्रतिपादकस्य संक्षेपार्थः ॥

साम्प्रतं गृहाश्रमपरिपूर्णधर्मयुक्तानामनन्तरपरंपरफलमभिधित्सुराह—

यश्चेह जिनवरमते गृहाश्रमी निश्चितः सुविदितार्थः । दर्शनशीलव्रतभावनाभिरभिरञ्जितमनस्कः ॥३०२॥
स्थूलवधानृतचौर्यपरस्त्रीरत्यरतिवर्जितः सततम् । दिग्व्रतमूर्ध्वं देशावकाशिकमनर्थविरतिं च ॥ ३०३ ॥
सामायिकं च कृत्वा पौषधमुपभोगपारिमाण्यं च । न्यायागतं च कल्प्यं विधिवत्पात्रेषु विनियोज्य ॥३०४॥
चैत्यायतनप्रस्थापनानि कृत्वा च शक्तितः प्रयतः । पूजाश्च गन्धमाल्याधिवासधूपप्रदीपाद्याः ॥ ३०५ ॥
प्रशमरतिनित्यतृषितो जिनगुरुसाधुजनवन्दनाभिरतः । संलेखनां च काले योगेनाराध्य सुविशुद्धाम् ॥३०६॥
प्राप्तः कल्पेष्विन्द्रत्वं वा सामानिकत्वमन्यद्वा । स्थानमुदारं तत्रानुभूय च सुखं तदनुरूपम् ॥ ३०७ ॥
नरलोकमेत्य सर्वगुणसम्पदं दुर्लभां पुनर्लब्ध्वा । शुद्धः स सिद्धिमेष्यति भवाष्टकाभ्यन्तरे नियमात् ॥ ३०८ ॥

यश्च कश्चन इह जिनवरमते—सर्वज्ञागमे गृहाश्रमी मनुष्यः निश्चितः—कृतनिश्चयः सुविदितार्थः—अतिशयज्ञाताभिधेयः तथाऽभिरञ्जितमनस्को—वासितान्तःकरणः । काभिः कृत्वा ?—दर्शनादिभावनाभिः प्रतीतार्थाभिः कृतद्वन्द्वाभिरिति ॥३०२॥ तथा स्थूलानि च तानि वधानृतचौर्याणि कृतद्वन्द्वानि च तानि तथा, तानि च परस्त्रीरत्यरती च तास्तथा, ताभिर्वर्जितः स

तथा, उपलक्षणत्वात् परिग्रहवर्जित इति च दृश्यं । सततं–अनवरतं, तथोर्ध्वं–उपरिष्टादणुव्रतेभ्यः दिग्व्रतं देशावकाशिकमनर्थविरतिं चेति ॥३०३॥ तथा सामायिकं च कृत्वा–विधाय पौषधं उपभोगस्य पारिमाण्यं–परिमाणकरणं तच्च । न्यायागतं च–नीत्यागतं च । किमेवंविधं ?–कल्प्यं–कल्पनीयमन्नादि । केन ?–विधिना, पात्रेषु–चारित्रिषु विनियोज्य, दिग्व्रतादि कृत्वेति सम्बन्धः । व्यत्ययनिर्देशश्छन्दोऽर्थ इति ॥ ३०४ ॥ चैत्यायतनप्रतिष्ठापनानि–बिम्बगृहप्रतिष्ठाः, कृत्वेत्यादि पूर्वक्रियाणां सिद्धिमेष्यतीत्युत्तरक्रियया सम्बन्धः । चाः समुच्चयार्थाः । कथं ?–शक्तितः प्रयतः–आदरवान्, पूजाश्च कृत्वेति सम्बन्धः । कीदृशीः ?–गन्धमाल्याधिवासधूपप्रदीपाः कृतद्वन्द्वाः आद्या यासां तास्तथा ताः कर्मतापन्ना इति ॥ ३०५ ॥ कीदृशः ?–प्रशमरतिनित्यतृषितः–उपशमे नित्यं पिपासितः, तथा जिनादीनां कृतद्वन्द्वानां वन्दनाभिरतः स तथा । तथा संलेखनां च–शरीरोपकरणकषायसंकोचरूपां च काले–अवसरे योगेन–व्यापारेणाराध्य–आसेव्य सुविशुद्धां–शास्त्रोक्तामिति ॥ ३०६ ॥ ततः प्राप्तः । केषु किं ?–कल्पेषु–सौधर्मादिषु इन्द्रत्वं सामानिकत्वमन्यद्वा स्थानमुदारं–प्रधानं । तत्र–तेषु स्थानेषु अनुभूय च–संवेद्य च सुखं–शर्म तदनुरूपं–निजस्थानकानुसदृशमिति ॥ ३०७ ॥ ततोऽपि च्युतः नरलोकमेत्य–आगत्य सर्वगुणसम्पदं–विषयसुखसमृद्धिं दुर्लभां पुनः लब्ध्वा शुद्धः सन् स सिद्धिमेष्यति । क्व ?–भवाष्टकाभ्यन्तरे नियमात्–नियमेनेति । आर्यासप्तकस्य श्रावकधर्मविधिप्रतिपादकस्यायं संक्षेपार्थ इति ॥ ३०८ ॥

इदानीं यदिमां प्रशमरतिं श्रुत्वा प्राप्यते तदार्याद्वयेनाह—

इत्येवं प्रशमरतेः फलमिह स्वर्गापवर्गयोश्च शुभम् । संप्राप्यतेऽनगारैरगारिभिश्चोत्तरगुणाढ्यैः ॥ ३०९ ॥

जिनशासनार्णवादाकृष्टां धर्मकथिकामिमां श्रुत्वा। रत्नाकरादिव जरत्कपर्दिकामुद्धृतां भक्त्या ॥ ३१० ॥

इह चतुर्थगणः पञ्चमात्र इति। एतत्फलं—जन्यं। कुतः?—प्रशमरतेः सकाशात्। कीदृशम्?—शुभमिह स्वर्गापवर्गयोश्च प्राप्यते। कैः?—अनगारैः—साधुभिः, तथा अगारिभिः—गृहिभिश्च उत्तरगुणाढ्यैः—निजभूमिकापेक्षया पिण्डविशुद्ध्यादिदिग्व्रतादिसमृद्धैरिति ॥ ३०९ ॥ जिनशासनार्णवात्—तीर्थकृदागमसिन्धोराकृष्टां—आनीतां धर्मकथिकां—द्विविधधर्मप्रतिपादिकामिमां—प्रशमरतिमेतच्छास्त्रं कर्मतापन्नं। किं कृत्वा?—श्रुत्वा—आकर्ण्य। कस्मादिव काम्?—रत्नाकरादिव जरत्कपर्दिकां—जीर्णवराटिकां, समुद्धृतां—समाकृष्टां। कया?—भक्त्या—प्रशमप्रीत्या। अयमर्थः—आकृष्टामिति जिनशासनादित्यत्र योज्यम्। उद्धृतामिति रत्नाकरादित्यत्र सम्बन्धनीयम्। अत्रार्याद्वयक्रियाकारकघटनैवं बोद्धव्या—इमां धर्मकथिकां श्रुत्वा फलं शुभं प्रशमरतेः संप्राप्यतेऽनगारैरगारिभिश्चेति ॥ ३१० ॥

साम्प्रतं सत्पुरुषैर्यादृग्गुणोपेतैर्ये त्याज्या ये च ग्राह्या यन्निमित्तश्च यत्नो विधेयस्तदेतत्सर्वमाह—

सद्भिर्गुणदोषज्ञैर्दोषानुत्सृज्य गुणलवा ग्राह्याः। सर्वात्मना च सततं प्रशमसुखायैव यतितव्यम् ॥ ३११ ॥

सद्भिः—सत्पुरुषैर्गुणदोषज्ञैः—यथावस्थितगुणदोषविद्भिः, किं कार्यं?—दोषानुत्सृज्य—परित्यज्य गुणलवा ग्राह्या—गुणांशा ग्राह्याः, प्रकटनीयाः। केन?—सर्वात्मना च—अशेषप्रकारैरपि सततं—अनवरतं। तथा प्रशमसुखायैव यतितव्यं—यत्नः कार्य इति ॥ ३११ ॥

॥ इति प्रशमरतिफलाधिकारः २२ ॥

क्षामणं शासन-शंसा च

साम्प्रतमौद्धत्यं परिहरन् छद्मस्थत्वात् स्वस्य सदोषतां पश्यन् अन्यैश्च यद्विधेयं तद्दर्शयन्नाह—

यच्चासमंजसमिह च्छन्दःशब्दसमयार्थतोऽभिहितम् । पुत्रापराधवन्मम मर्षयितव्यं बुधैः सर्वम् ॥ ३१२ ॥

यत्पुनरिह—अत्र प्रशमरतिप्रकरणेऽसमंजसं—असंगतं तन्मम मर्षयितव्यमिति योगः । छन्दो रचनाविशेषः शब्दः—संस्कृतादिभेदभिन्नः समयः—सिद्धान्तः तस्यार्थः—अभिधेयस्तेषां द्वन्द्वः तेभ्यस्ततः—तानाश्रित्य अभिहितं—प्रतिपादितं पुत्रापराधवत्—तनयविनाशवत्पित्रेव तन्मर्षयितव्यं—सोढव्यं बुधैः—विद्वद्भिः सर्वमिति ॥ ३१२ ॥

सांप्रतमवसानमङ्गलमाह—

सर्वसुखमूलबीजं सर्वार्थविनिश्चयप्रकाशकरम् । सर्वगुणसिद्धिसाधनधनमर्हच्छासनं जयति ॥ ३१३ ॥

जयति—अतिशेते । किं तत्?—अर्हच्छासनं । कीदृशं?—सर्वसुखानामैहिकामुष्मिकाणां मूलं कारणमिति समासः । सर्वार्थानां विनिश्चयो—निर्णयस्तस्य प्रकाशः—प्रकटनं तं करोतीति समासः । सर्वगुणानां—क्षान्त्यादीनां सिद्धिः—निष्पत्तिस्तस्याः साधने—निष्पादने धनमिव धनं, यथा धनेन सता सर्वाणि कार्याणि सिध्यन्ति तथा क्षान्त्यादिगुणावाप्तिसाधने धनकल्पमर्हच्छासनं—जैनागमो जयति—विजयमनुभवतीति ॥ ३१३ ॥

यत्यालये मन्दगुरूपशोभे सन्मङ्गले सद्बुधराजहंसे । तारापथे वाऽऽशुकविप्रचारे श्रीमानदेवाभिधसूरिगच्छे ॥ १ ॥

भव्या बभूवुः शुभशस्यशिष्याः, अध्यापकाः श्रीजिनदेवसंज्ञाः ।

तेषां विनेयैर्बहुभक्तियुक्तैः, प्रज्ञाविहीनैरपि शास्त्ररागात् ॥ २ ॥

श्रीहरिभद्राचार्यै रचितं प्रशमरतिविवरणं किंचित् । परिभाव्य वृद्धटीकाः सुखबोधार्थं समासेन ॥ ३ ।
अणहिलपाटकनगरे श्रीमज्जयसिंहदेवनृपराज्ये । बाणवसुरुद्र(११८५)संख्ये विक्रमतो वत्सरे व्रजति ॥ ४ ॥
श्रीधवलभाण्डशालिकपुत्रयशोनागनायकवितीर्णे । सदुपाश्रये स्थितैस्तैः समर्थितं शोधितं चेति ॥ ५ ॥
यदिहाशुद्धं किंचित् छद्मस्थत्वेन लिखितमस्माभिः । तच्छोध्यं धीमद्भिः सम्यक् संचिन्त्य समयज्ञैः ॥ ६ ॥
शास्त्रस्य पीठबन्धः १ कषाय २ रागादि ३ कर्म ४ करणा ५ र्थाः ६ ।
अष्टौ च मदस्थाना ७ न्याचारो ८ भावना ९ धर्मः १० ॥ ७ ॥
तदनु कथा ११ जीवाद्या १२ उपयोगा १३ भाव १४ षड्विधद्रव्यम् १५ ।
चरणं १६ शीलाङ्गानि च १७ ध्यान १८ श्रेणी १९ समुद्घाताः २० ॥ ८ ॥
योगनिरोधः क्रमशः २१ शिवगमनविधान २२ मन्तफलमस्याः ।
द्वाविंशत्यधिकारा मुख्या इह धर्मकथिकायाम् ॥ ९ ॥
व्याख्यामेतस्य शास्त्रस्य, कृत्वा पुण्यं यदर्जितम् । तेन भव्यो जनः सर्वो, लभतां शममुत्तमम् ॥ १० ॥
धात्री धात्रीधरा यावद्यावच्चन्द्रदिवाकरौ । तावदज्ञानविध्वंसान्नन्द्यादेषा सुवृत्तिका ॥ ११ ॥

ग्रन्थाग्रमत्र जातं प्रत्यक्षरगणनतः ससूत्रायाः ।
सद्वृत्तेरष्टादश शतानि सच्छ्लोकमानेन ॥ १२ ॥ (ग्रन्थाग्रं अंकतः १८००)

इति श्रीबृहद्गच्छीयश्रीहरिभद्रसूरिविरचिता प्रशमरतिवृत्तिः समाप्ता ॥

संवत् १८२२ वर्षे पौसमासि पूर्णिमायां १५ कर्मवाट्यां परमगुरुभट्टारक श्री १०८ श्रीविजयदेवसूरीश्वरशिष्यपण्डितशिरोरत्नपण्डित श्री १९ श्रीवरसिंगर्षिंगणिविनेयसकलतार्किकशिरोरत्नायमानप्राज्ञ श्री १९ श्रीलब्धिविजयगणिशिष्यलुंपाकादिनिखिलमतवनगहनधूमध्वजायमानसकलमण्डलाखण्डलायमानपण्डितश्रीरत्नविजयगणिशिष्यसकलविद्वज्जनसभाभामिनीभालस्थलतिलकायमानपण्डितश्रीविवेकविजयगणिचरणांभोजचञ्चरीकतुल्येन पं० अमृतविजयेन प्रशमरतिवृत्तिर्लिंवीकृता स्वयं श्रीमुणिसुव्रयप्रसादात् । शुभं । भवंतु श्रेयःश्रेणयः ।

इति श्रेष्ठि–देवचन्द्र लालभाई–जैनपुस्तकोद्धारे–ग्रन्थाङ्कः ८८

इति श्रीमदुमास्वातिविरचितं

प्रशमरतिप्रकरणं समाप्तम् ॥

इति श्रेष्ठि-देवचंद्र-लालभाई-जैन पुस्तकोद्धारे-ग्रन्थाङ्कः ८८

श्रीप्रशमरतिप्रकरणस्याऽवचूर्णी ।

ॐ नमः ।

अवचूर्णीः श्रीप्रशमरतेः—

शास्त्रस्य पीठबन्धः, कषायरागादिकर्मकरणार्थाः । अष्टौ च मदस्थाना-न्याचारो भावना धर्मः ॥ १ ॥
तदनु कथा जीवाद्या, उपयोगो भा(वः)वाः षड्विधद्रव्यम् । चरणं शीलाङ्गानि च, ध्यानश्रेणिसमुद्घाताः ॥ २ ॥
योगनिरोधः क्रमशः, शिवगमनविधानमन्तफलमस्याः । द्वाविंशत्यधिकारा, मुख्या इह धर्मकथिकायाम् ॥ ३ ॥

श्रीउमास्वातिवाचकः पञ्चशतप्रकरणप्रणेता प्रशमरतिप्रकरणं प्ररूपयन्नादौ मङ्गलमाह—

नाभे०—चरमो देहः—कायश्चरमदा वा—चरमभवदायिनीहा येषाम् ॥ १ ॥
महाविदेहादिभवान् । 'चः' समुच्चये । जिनागमात् किञ्चि(न्मनाक्)दन्यत्(?)प्रशमरतिप्रकरणमित्यर्थः ॥ २ ॥

अनन्तानि—बह्वन्यक्षयाणि वा, गमा—मार्गाः सदृशपाठाश्च। पर्यायाः—क्रियाध्यवसायरूपा भेदाः क्रमपरिवर्तिनश्च घटादि-शब्दानां कुटादिनामान्तराणि वा। अर्थाः—शब्दानामभिधेयानि द्रव्यगणितादयश्च धर्मास्तिकायादयो वा। हेतवोऽपूर्वार्थो-पार्जनोपाया अन्यथाऽनुपपत्तिलक्षणाश्च। नयाः—प्राप्तार्थरक्षणोपाया नैगमादयः। शब्दाश्चित्रभाषादयः संस्कृतप्राकृतादयश्च। रत्नान्यामर्शौषध्यादयश्च ॥ ३ ॥

श्रुतमागमो, बुद्धिरौ(त्पातिक्यादिका)त्पत्त्यादिका मतिस्त एव विभवो—धनं, तेन परिहीणकः। अवयवानामर्थप्राधा-न्यानामुञ्छको—मीलनं, गवेषयितुं सर्वज्ञपुरप्रवेशमिच्छुः ॥ ४ ॥

चतुर्दशपूर्वविद्भिर्या इति सम्बन्धो योज्यः। प्रथिताः—प्रकाशिताः ॥ ५ ॥

(विसृता)विनिर्गताः श्रुतग्रन्थानुसारिण्यो वाचो विप्रुष इव परिशाटिप्राया आगमवचनप्राधान्यावयवभूताः कृपणेनेव सम्पिण्ड्योत्सेपिकाः परिशाटिताः ॥ ६ ॥

श्रुतवाक्पुलाकिकाबहुमानसामर्थ्यढौकितया कलुषतुच्छया प्रशमस्पृहकत्वेनाऽनुसृता—कृता विरागमार्गोत्पादिका विराग-पथः पदं स्थानं यस्या वा ॥ ७ ॥

अवगीतोऽनादरणीयोऽर्थो यस्याः सा, 'न वा' निषेधे, गम्भीरप्रधानभावार्था अङ्गीकर्तव्या ॥ ८ ॥

अत्र सतां सौजन्यविषये कारणं सत्स्वभावादन्यत्कोऽपि किं वक्ष्यति?, अपि तु नेति, वा तस्मादर्थे हिर्यस्मादर्थे, निसर्गः—स्वभावतया सुष्ठु निपुणोऽपीति भणति कस्तेनाऽमत्सरिणा स्वभावेन कृता ॥ ९ ॥

प्रकाशतां—प्रकटतां । कृण्णिमानमपि विभ्रच्छोभते, निःसारं यत्किञ्चित् ॥ १० ॥

काहलमप्यन्यक्ताक्षरमसम्बद्धं । प्रलपितमप्यनर्थकवचनमपि । प्रख्यातिम् ॥ ११ ॥

गणधरादिभिस्तेषां—ज्ञानादीनां भावानां पश्चात्कीर्तनमनुकीर्तनम् ॥ १२ ॥

पूर्वसेवितमपि पुनः पुनः सेव्यते । अनुयोजनीयं वाक्प्रबन्धेन ॥ १३ ॥

अर्थाभिधायिपदं—शास्त्रम् ॥ १४ ॥

आजीवनाकृते । कर्म—कृष्यादि । हेतुः—कारणमभ्यसनीयः ॥ १५ ॥

× × × × × × ×

(कामः—)वाह्यवस्तुभिः सहैकीभावेनाऽध्यवसायः । (अभिनन्दः—) इष्टप्राप्तौ तोषः ॥ १८ ॥

मिथ्यात्वोपहतया कलुषया दृष्ट्या विपरीतया युक्तः। मल—उपचितकर्मराशिः, पञ्चाश्रवमलबहुलश्च । (तीव्र)अभिसन्धानं—तीव्राध्यवसायः ॥ २० ॥

विनिर्णयः । संक्लेशः—कालुष्यं, विशुद्धिर्नैर्मल्यं, तयोर्लक्षणं—परिज्ञानं । संज्ञा एव कलयः ॥ २१ ॥

वन्धनं स्पृष्टं वन्धमात्रं दवरकवद्धसूचीकलापवत्, ध्मातसूचीनां परस्परसंलुलितमिव निकाचितं—कुट्टितसूचीकलापवन्निरन्तरं वहुविधघोलङ्क्रान्तः ॥ २२ ॥

कर्पितो—विलिखितः कृशो, (करुणः—)दीनाः, अनुगत—आसक्तनवनवाभिलाषः । क्रोधीमानीत्यादिकथनीयताम् ॥ २३ ॥

वक्तुमपि शक्तः ?, आस्तां परिहर्तुम् ॥ २४ ॥

आप्नोतीति सर्वेषु पदेषु योज्यम् ॥ २५ ॥

× × × × × × ×

आत्मीयेनैव दोषेणोपहतो भवति ॥ २८ ॥

सर्वेषामपायानां स्थानस्य द्यूतादिसर्वव्यसनराजमार्गस्य–सर्वसंचरणपथस्य ग्रासीभूतः क्षणमपि–स्तोककालमप्यास्तां प्रभूतकालं, दुःखादन्यत्सुखमुपगच्छेदिति प्रतीतिः ॥ २९ ॥

भवे नरकादौ संसरणं, तत्र दुर्गमार्गो–विषमाध्वा, तस्य प्रणेतारो–नायका आदेशका एते कषायाः, कारणभूतत्वात् ॥३०॥

ममकाराहङ्कारयो रागद्वेषावपरपर्यायः, पदद्वयस्य पर्याये व(मू)लमान्तरम् ॥ ३१ ॥

द्वन्द्वं–युगलं । समासः–संक्षेपः ॥ ३२ ॥

मिथ्यादर्शनं–तत्त्वाश्रद्धानलक्षणं, प्रमादो–मद्यादिः, योगाः–सत्यादयः, तन्मिथ्यात्वाविरतिप्रमादादियुतौ रागद्वेषौ॥३३॥

मूलप्रकृतिसम्बन्धी ॥ ३४ ॥

× × × × × × ×

तस्याः प्रकृतेर्बन्धोदययोर्विशेषोऽविनाशेनाऽवस्थितिः–स्थितिः, अनुभागो–रसः, प्रदेशो–दलसंचयः ॥ ३६ ॥

तेषु बन्धभेदेषु चतुर्षु प्रदेशबन्धो योगात्–मनोवाकायव्यापारात्तस्य–प्रदेशस्यस्य कर्मणः ॥ ३७ ॥

वर्णकानां वन्धो—दृढीकरणं, तस्मिन् श्लेष इव ॥ ३८ ॥

न(रकादि)गतिर्भवगतिर्मूलं—बीजं यस्या, इन्द्रियविषयाः (स्पर्शनादयः), निवृत्तिः (?) ॥ ३९ ॥

दुःखकारणं कर्म तया तयाऽऽदत्ते ॥ ४० ॥

कलाऽस्त्यस्मिन्निति कलं—ग्रामरागरीत्या युक्तं, रिभितं—घोलनासारं, योषिद्भिर्भूषणं—नूपुरादि, श्रोत्रेन्द्रियेऽवबद्धं हृदयं येन ॥ ४१ ॥

सविकारा गतिर्नयनोत्थं निरीक्षितं, देहसन्निवेशः, प्रेरितः ॥ ४२ ॥

स्नानमङ्गप्रक्षालनं चूर्णं, वर्तिर्गात्रानुलेपिनी, वर्तीनां समूहो वार्तिकं, चन्दनादिभिः स्नानादिभिर्गन्धैर्भ्रमितमाक्षिप्तं मनोऽस्येति सः ॥ ४३ ॥

खण्डशर्करादिः, स एव विषयो रसनायास्तस्मिन्नासक्त आत्मा यस्य। गलो—लोहमयोऽङ्कुशो, यन्त्रं—जालं, पाशो—वालादिमयस्तित्तिरादिग्रहणहेतुस्तैर्बद्धो—वशीकृतः ॥ ४४ ॥

आसनं—मसूरकादि, सम्बाधनं—विश्रामणा, सुरतं—मैथुनासेवा, अनुलेपनं—कुङ्कुमादिः, स्पर्शः—प्रियायाश्चुम्बनादिः। मोहितमतिः ॥ ४५ ॥

शिष्टा—विवेकिनः परलोकपथनिपुणास्तेषामिष्टा दृष्टिचेष्टाः । दृष्टिः—सन्मार्गोपदेशनं, चेष्टाः—क्रियाः । दोषेष्वनियमं ग्राहितानीन्द्रियाणि यैः ॥ ४६ ॥

× × × × × × ×

इन्द्रिययोग्यो विषयो भावः। येनाऽक्षाणीन्द्रियाणि तृप्तिं प्राप्नुवन्त्यनेकस्मिन्मार्गे प्रकर्षेण लीनानि ॥ ४८ ॥

विषयो—रूपादिः परिणामवशान्मृतकलेवरादिवशादशुभः स्यात्, कचवरादिरशुभोऽपि वर्यः स्याद्धूपनादिना ॥ ४९ ॥

कारणवशेन—निमित्तसामर्थ्येन यद्यत्प्रयोजनमर्थो जायते, यथा—येन प्रकारेण स्यात्तथा—तेनैव प्रकारेण तमर्थं शुभमशुभं चिन्तयति, यथा—शत्रुघ्नं विषं पितृघ्नं च ॥ ५० ॥

शब्दादिः स्वरोचनेन परितोषमाधत्ते। स्वमत्या विकल्पो द्विषादिपरिणामजनितविकल्पनं, तत्राऽभिरता आसक्ताः ॥५१॥

कदाचिद्द्वेषवशतः समुपजातरागस्य कदाचिद्रागवशान्निश्चयतः परमार्थतस्तद्रागद्वेषकारणमेव ॥ ५२ ॥

रागद्वेषकृतप्रतिघातस्य ॥ ५३ ॥

इन्द्रियव्यापारे—शब्दादिप्रवर्तने भव्यमभव्यं वा करोति परिणामं रागयुतो द्वेषयुतः, स आत्मनो भावः कर्मबन्धस्य तस्य तस्य निमित्तमात्मनो—जीवस्य भवति ॥ ५४ ॥

× × × × × × ×

मोहोऽज्ञानं, तत्त्वार्थाश्रद्धानं मिथ्यात्वमाश्रवेभ्योऽनिवृत्तिरविरतिः, रागादिभिर्विकथादिप्रमादमनःप्रभृतियोगयुतैः ॥५६॥

× × × × × × ×

एतेषां दोषाणां संचयस्य जालमिव जालं, दुःखहेतुत्वादामूलादुद्धर्तुमप्रमत्तेन शक्यम् ॥ ५८ ॥

रागद्वेषादिजालस्य मूलकारणं जीवस्येति शेषः ॥ ५९ ॥

नव कोटयो ३ हनन ३ पचन ३ क्रयणानां स्वयं करणकारणानुमतिभिस्त्रिरूपास्ताभिरुद्गमादिभिश्च शुद्धं यदुञ्छमात्रं भैक्ष्यं, तेन यात्रा-ऽधिकारात्संयमयात्रा, तया निर्वाहो यस्य, शुद्धतमाहारोपधिपात्रग्रहणतत्परस्येति भावार्थः ॥ ६० ॥

सर्वज्ञभाषितजीवादिपदार्थपरमार्थस्वरूपभावनाशीलस्य जीवाजीवाधारभूतलोकावगतस्वरूपस्य वक्ष्यमाणाष्टादशसहस्र-शीलाङ्गधारणकृतप्रतिज्ञस्य ॥ ६१ ॥

दर्शनमोहनीयकर्मक्षयोपशमेन दर्शनशुद्धिरूपमनुप्राप्तस्य धर्माध्यवसायेऽध्यवसायस्याऽन्योन्यं स्वदर्शनपरदर्शनापेक्षयो-त्तरोत्तरविशेषं पश्यतो जिनागमे ॥ ६२ ॥

त्रस्तस्य । स्वहितार्थे-आत्मपथ्यमोक्षप्रयोजने आभिमुख्येन रता-वद्धा प्रीतिर्मतिर्यस्य ॥ ६३ ॥

अनन्तसंख्यायाः सूचिका भवकोटयः ॥ ६४ ॥

समुदया-धनधान्यादिनिचयाः । धर्मे-क्षान्त्यादिके । तदारोग्यादि लब्ध्वा-प्राप्य हितकार्ये शास्त्राध्ययनादौ ॥ ६५ ॥

शास्त्रमिह लौकिकमथवा शास्त्राणामागमो गमनं तल्लाभमिच्छता ॥ ६६ ॥

कुलमुग्रादि, वचनं माधुर्यादिगुणमच्छेपाणि प्रतीतानि, सम्पच्छब्दः प्रत्येकं योज्यते ॥ ६७ ॥

आगमव्रतमूलनिर्णयं प्रति निकषः-कषपट्टसमानः,परीक्षास्थानमित्यर्थः।वि-विशेषेण नीतः-प्राप्तो विनयो येन स तथा॥६८॥

हितकाङ्क्षिणा-मोक्षाभिलाषिणा शिष्येण ॥ ६९ ॥

अपथ्यसमाचरणं, तदेव धर्मस्तदपनोदकर्ता । गुरुमुखमलयाचलोद्भूतचन्दनरसस्पर्शः ॥ ७० ॥

शुश्रूषा—श्रोतुमिच्छा, यदाचार्य उपदिशति तत्सम्यक् शृणोति क्रिययोपयोगं च नयति ॥ ७२ ॥

तपसोऽनशनादेर्बलं—सामर्थ्यं संवरफलं । निर्जरा—कर्मपरि [शाटिः] साटिः ॥ ७३ ॥

योगनिरोधः शैलेशीप्राप्तिरूपोऽतो विनय एव कार्यः ॥ ७४ ॥

विनयाद् व्यपेतं—विगतं मनो येषां ते । त्रुटिमात्रमणुमात्रप्रायं, विषयः—शब्दादिस्तत्सङ्गादजरामरवत्—सिद्धवन्निरुद्विग्ना—निर्भयाः ॥ ७५ ॥

ऐहिकसुखमानिनः रसलाम्पट्यं सातं—सुखमृद्धिर्विभवो रसा—मधुरत्वादय, एतेषु गौरवं रसलाम्पट्यं, तस्माद्धेतोर्वर्तमान-सुखदर्शिनोऽतीवानुकूलविषयोपभोगपराः ॥ ७६ ॥

जात्या—अवितथा, हेतवो—दृष्टान्ताश्चरितकल्पितोदाहरणानि—तैः प्रसिद्धं, अजरमपरापरप्रदानेऽप्यक्षीणमुपनीतं—दीयमानं, तेनैव बहुमन्यन्ते । रसायनमप्यविरुद्धं नित्यानित्ययोरेकत्र वस्तुनि सहाऽवस्थानेऽपि विरोधरहितत्वं, न कस्याऽपि भयं करोतीत्यभयकरं—क्षुद्रोपद्रवनाशि ॥ ७७ ॥

प्रकुपितपित्तधातुत्वाद्विपरीतबुद्धिस्तस्य क्षीरं कटुकं भवति ॥ ७८ ॥

यद्यपि सुदुःसहपरिषहेन्द्रियनिरोधसम्भवसन्तापादादौ कटुकं तथापि निश्चयं पर्यन्तकाले मधुरमनेककल्याणयोगाद्रमणीयं । भव्यसत्त्वानुग्रहाय गणधरादिभिरहितं पथ्यं हितं । उद्वृत्ताः—स्वच्छन्दचारिणः ॥ ७९ ॥

जातिर्मात्राऽन्वयः, कुलं पितृसमुद्भवं, रूपं प्रतीतं, बलं शारीरः प्राणो, लाभः—प्रार्थितार्थप्राप्तिर्बुद्धिरौत्पत्तिक्यादिर्वाल्लभ्यकं—प्रियत्वं, श्रुतमागमः, क्लीबा—असत्त्वाः ॥ ८० ॥

भवभ्रमणे। (एवं) ज्ञात्वा को नाम विद्वान् जातिमदमालम्बेत्? ॥ ८१ ॥

अनेकान् जातिविशेषान् जन्मोत्पादानिन्द्रियनिर्वृत्तिरिन्द्रियनिष्पत्तिः पूर्वकारणं येषाम् ॥ ८२ ॥

शीलमाचारः, शेषाणि प्रतीतानि, ननु—नियमेनैव ॥ ८३ ॥

रूपबलश्रुतबुद्धिविभवाद्यो गुणास्तैरलङ्कृतस्य सुशीलस्य कुलमदेन प्रयोजनं—कार्यं न विद्यते ॥ ८४ ॥

चयो—वृद्धिरपचयो—हानिस्तौ यस्य। रोगजरापाश्रयिणो—रोगजराधारस्यैवं शुक्रादिसम्पर्कनिष्पन्ने देहे को मदावकाशोऽस्ति?, अपि तु नाऽस्त्येव ॥ ८५ ॥

सर्वदा संस्कर्तव्ये चर्मण्यसृजाऽवता स्थगिते। कलुषं मूत्रपुरीषरुधिरमेदोमज्जास्नायुप्रभृति, तेन व्याप्ते। निश्चयेन विनाशधर्मो यस्याऽस्ति ॥ ८६ ॥

अतितीव्रज्वरशूलविसूचिकादिवेदनार्त्तः सन् तरुणबलोऽपि क्षणेन विगतबलत्वमुपैति। सुसंस्कारात्प्रणीताहाराभ्यवहाराद्रसायनदेवताराधनसामर्थ्याद्वीर्यान्तरायकर्मक्षयोपशमाद्वेति ॥ ८७ ॥

अनियतो भावः—सत्ता यस्य, कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवति, विज्ञाय मरणबले प्राप्ते शरीरबलं द्रविणबलं च न क्रमते प्रतिक्रियायै ॥ ८८ ॥

क्षयोपशमाल्लाभो भवति, लाभान्तरायकर्मोदयाच्च न लभते किञ्चित्, नित्यानित्यौ दीनतागर्वौ ॥ ८९ ॥

परो–दाता गृहस्थादिस्तस्य दानान्तरायक्षयोपशमोत्था शक्तिः, स्वशक्त्यनुरूपं ददाति । दातुर्यदि चेतः—प्रसन्नता भवति, साधुं प्रति गुणानुराग उपयोगः । वस्त्राहारादिना ॥ ९० ॥

ग्रहणं–बहूनामपि पृथक् पृथग्वदतामपि पृथक् पृथक् शब्दोपलब्धिः, उद्ग्राहणं–संस्कृतगद्यपद्यशब्दार्थाभिधानं, परस्मा इति शेषः । नवकृतयो–ऽभिनवं स्वयमेव प्रकरणाध्ययनादिकं करोति, विचारणा–सूक्ष्मेषु पदार्थेष्वात्मकर्मबन्धमोक्षादिषु युक्त्यनुसारिणीजिज्ञासादि, अर्थावधारणमाचार्यादिवचनविनिर्गतस्य शब्दार्थस्य सकृदेव ग्रहणं, न द्वित्रिवारोच्चारणादिप्रयासः, आदिशब्दाद्धारणा परिगृह्यते । बुद्धेरङ्गानि शुश्रूषादीनि, तेषां विधिर्विधानमागमेन प्रतिपादनं, तस्य विधेर्विकल्पास्तेषु कियत्स्वनन्तैः पर्यायैर्वृद्धास्ते क्षयोपशमजनितबुद्धिविशेषाः परस्परमनन्तैः पर्यायैर्वृद्धाः सर्वद्रव्यविषयत्वान्मतिश्रुतयोरित्येवं बुद्ध्यङ्गविकल्पेष्वनन्तभेदैर्वृद्धेषु सत्सु ॥ ९१ ॥

पूर्वपुरुषा गणधरप्रभृतयश्चतुर्दशपूर्वधरादयो यावदेकादशाङ्गविदवसानाः, सिंहा इव सिंहाः, परीषहकषायकुरङ्गप्रतिहननात्, तेषां विज्ञानातिशयो–विज्ञानप्रकर्षः, स एव सागरः–समुद्रो, विस्तीर्णबहुत्वात्, अनन्तस्य भाव आनन्त्यं, श्रुत्वा–विभाव्य, साम्प्रता–वार्तमानिकाः ॥ ९२ ॥

कुत्सितं प्रियं भाषणं चटुकर्म, उपकारो निमित्तं यस्य, चटुकर्मणो निमित्तं मातापितृसम्बन्धादिकं कृत्वा ॥ ९३ ॥

परजनप्रसन्नताजनितेन तेन स्पृश्यते ॥ ९४ ॥

श्रुतपर्याया भेदा अनन्तगुणादयोऽसंख्यभवपरिच्छेदा उपर्युपरि पश्यतः सर्वं दरिद्रमिति विदित्वा विकरणं-विक्रियां, कृतशेषश्रुतदाननिषेधमिति शेषः, वैक्रियसिंहरूपनिर्माणम् ॥ ९५ ॥

सम्पर्कश्च-संसर्ग आचार्यादिवहुश्रुतैः सहः, उद्यमश्च-प्रोत्साहः। मूलगुणा उत्तरगुणास्तेषां निष्पादकं श्रुतज्ञानं लब्ध्वा॥९६॥

"ज्ञानं मददर्पहरं, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः?। अमृतं यस्य विषायति, तस्य चिकित्सा कथं क्रियते?"॥१॥ ॥९७॥

जात्यादिमदमत्तः शुचिपिशाचाभिधानद्विज इव दुःखभाग्भवति ॥ ९८ ॥

जात्यादीनां वीजविनाशोद्यतेनाऽऽत्मोत्कर्षः परदूषणोद्धोषणं च ॥ ९९ ॥

परतिरस्कारः। भवे भवे, कोटिरानन्त्यसूचिका ॥ १०० ॥

कर्मशब्देन गोत्रमेव। तद्रूपमेव योनिविशेषाश्चतुरशीतिलक्षास्तदन्तरैः कृतविभागम् ॥ १०१ ॥

देशादीनां समृद्धिपर्यन्तानां विषमतां विलोक्य भवसंसरणे ॥ १०२ ॥

अनाहतगुणदोष, एवंविधो जीवः। पञ्चेन्द्रियाणां निजनिजविषयगार्द्ध्ये, तेन विबलो-गतशुभपरिणामो रागद्वेषोदय-नियन्त्रितः ॥ १०३ ॥

घटितव्यं-चेष्टितव्यम् ॥ १०४ ॥

तत्कथं चेष्टितव्यमित्याह-अनिष्टविषयाभिकाङ्क्षिणा भोगिना-भोगसक्तेन सह वियोगो विषयाणां कथं स्यात्?। 'वै' इति प्रश्ने, आगमोऽभ्यसनीयः, अतिवाढं व्यग्रहृदयेनाऽपि यथावद्विज्ञायैतानपायवहुलानागमोऽभ्यसनीयः ॥ १०५ ॥

औत्सुक्यकारकाः—प्रकटोल्बणस्नेहरागा । निकषे—प्रान्ते । बीभत्सादिभिर्बहुलाः ॥ १०
दुःखान्ताः ॥ १०७ ॥

शाकोऽष्टादशो यत्र तीमनं । मोदकाम्लकरसादि । परिणतिसमये ॥ १०८ ॥

उपचारश्चाटुकर्मविनयप्रतिपत्तिः शयनादिः । सम्भृतपिण्डितरम्यकानि रतिकराण्यविच्छेदकारिणः ॥ १०९ ॥

देवनारकाणां नियतकालं, अनियतकालं मनुष्यतिरश्चाम् ॥ ११० ॥

इष्टपरिणामाः सन्तोऽनिष्टपरिणामाः, अनिष्टपरिणामाः सन्तोऽभीष्टपरिणामाः । आलोचनीयः सर्वक्षेत्रावस्थाभावित्वात् । एवं चाऽनवस्थितपरिणामविषयविरतावनुग्रहो गुणयोगतः । उपलक्षणत्वाद्बहुगुणश्चित्तप्रसन्नता ॥ १११ ॥

इत्थं गुणान्दोषरूपेण दोषांश्च गुणरूपेण यः पश्यति गुणदोषविपरीतोपलब्धिः । प्रथमाङ्गं विलोक्य परिरक्ष्यः ॥ ११२ ॥
विधिना विज्ञेयः ॥ ११३ ॥

शस्त्रपरिज्ञानामाऽऽद्यध्ययनार्थं संक्षेपेणाऽऽह—मातापित्रादिगौरवाणामृद्ध्यादीनां षड्जीवकाययतना प्रथमेऽध्ययने, गौरवस्त्यागो द्वितीये, द्वाविंशतिपरिषहविजयस्तृतीये, दृढसम्यक्त्वं चतुर्थे ॥ ११४ ॥

संसारोद्वेगः पञ्चमे, कर्मनिर्जरोपायः षष्ठे, वैयावृत्त्योद्यमः सप्तमे, तपोविधिरष्टमे, योषितां त्यागः—स्त्रीपरिहारो नवमे ११५
अम्बरं—वस्त्रं, भाजनं—पात्रकादि, तयोरेषणा, तथाऽवग्रहा देवेन्द्रादेः, एते कीदृशाः शुद्धाः—शुद्धिमन्तः ॥ ११६ ॥
स्थानं कायोत्सर्गरूपं, निषद्या—स्वाध्यायभूमिः, त्यागः—शब्दरूपयोररागः, क्रियाशब्दः सर्वत्र, परक्रियानिषेधः, प्रयत्नतस्त-

पस्यतो निष्प्रतिकर्मणः परो यदुपकरोति संस्करोति तदयुक्तं, अन्योन्यक्रिया साऽपि निष्प्रतिकर्मवपुषो न युज्यते ॥ ११७॥

साध्वाचारः पूर्वोक्ताध्ययनकथितस्वरूपः । खलु–निश्चयेन । अयं प्रत्यक्षः ॥ ११८ ॥

भावना–वासनाऽभ्यासः षड्जीवनिकाययतनादिका, तदाचरणेन च गुप्तहृदयस्य च–मूलोत्तरगुणैर्गुप्तमनस्कतदनुष्ठानव्यग्रस्य, किंभवतीत्याह—न तदस्ति कालविवरं, यत्र कालच्छिद्रेऽभिभूयते प्रमादकषायविकथादिभिः ॥ ११९ ॥

× × × × × × ×

स्वल्पकालेनैव विपरिणामधर्माः–कुत्सितपरिणामधर्मा अन्यथाभवनस्वभावाः, मर्त्या–मरणधर्मिणो मनुष्यास्तेषामृद्धिसमुदया–धनधान्यहिरण्यस्वर्णादिविभूतिसमूहा अनित्याः । संयोगाः–पुत्रपुत्रीप्रभृतिसम्बन्धाः विप्रयोगावसानाः शोकोत्पादका भवन्ति, ततो न किञ्चिद्विषयाभिलाषेण ॥ १२१ ॥

भोगजनितसुखैः क्षणविनश्वरैः प्रभूतभीतिभृतैः काङ्क्षितैरभिलषितैः शब्दादिविषयाधीनैः किं?, न किञ्चित्प्रयोजनमेभिस्तस्मात्तेष्वभिलाषमपहाय नित्यमात्यन्तिकमभयमविद्यमानभीतिकमात्मस्थं–स्वायत्तं [यत्] प्रशमसुखं, मध्यस्थस्याऽरक्तद्विष्टस्योपशान्तकषायस्य यच्छर्म तदेवंविधं तत्रोद्यतो भव ॥ १२२ ॥

इन्द्रियग्रामस्य शब्दादिविषयस्य लब्धुमिच्छतः प्रिये कर्तव्ये यावत्प्रयासः क्रियते तावत्तस्यैवाऽक्षसमूहस्य निग्रहे वरतरं–बहुगुणमृजुचित्तेनोद्यमः कृतः ॥ १२३ ॥

सरागेण–मोहयुक्तेन विषयाभिलाषतः प्राप्यं सुखं तस्मादनन्तकोटिगुणितं मूल्यं विनाऽनायासेन वीतरागः प्रशमसुखमाप्नोति ॥ १२४ ॥

इष्टस्या(इष्टा)वियोगकाङ्क्षानिष्टविप्रयोगकाङ्क्षोत्पन्नं दुःखं सरागः प्राप्नोति, न वीतरागः ॥ १२५ ॥

एतेषु हास्यादिभेदेषु निभृतः स्वस्थस्तस्य यत्सुखं तद्रागिणां कुतः? ॥ १२६ ॥

एवं गुणयुक्तोऽपि केवलमनुपशान्तोऽशमितविषयकषायस्तं गुणं निरुत्सुकत्वं रत्नत्रय्युपचयरूपं नाऽऽप्नोति ॥ १२७ ॥

चक्रवर्तिवासुदेवादिस्तस्य महेन्द्रस्य च तादृशं सुखं नाऽस्ति यादृशं प्रशमस्थितस्य ॥ १२८ ॥

स्वजनपरजनविषयां चिन्तां दारिद्र्यधनाढ्यदौर्भाग्यसौभाग्यादिरूपां विहाय । आत्मपरिज्ञानमनादौ संसारे परिभ्रमन्नयमात्मा सुखदुःखान्यनुभवन्नपि न तृप्तः, सोऽधुना कथमेभिस्तृप्तो भवेत्तदधुना यथा संसारे बहुसङ्कटेऽयं न भ्रमति तथा प्रयत्नो मया कार्य इत्यात्मज्ञानचिन्तन एवाऽभिरतः परकार्यविमुखो जितमदनादिसर्वदोषः सुखमास्ते, स्वस्थः–उपद्रवरहितस्तिष्ठति । निर्जरो, निर्गताऽपेता जरा–हानिः, सा च प्रस्तावात्प्रशमामृतस्य यस्याऽसौ निर्जरः ॥ १२९ ॥

कृपिवाणिज्यादिचिन्तनं लोकवार्ता, धर्मनिर्वाहपृच्छा शरीरनिर्वाहचिन्तनं । शोभनक्षान्त्यादिसद्धर्मचरणवार्तार्थं एतद्द्वयम[पीष्टं]भीष्टं लोकवार्तातच्छरीरवार्तायाः कारणम् ॥ १३० ॥

आधार–आश्रयो, वर्तत इति शेषः, धर्म[ब्रह्म]चारिणां–संयमिनां । लोके जातमृतसूतकनिराकृतगृहगमनादि, मधुमांसादि च धर्मविरुद्धम् ॥ १३१ ॥

देहः—शरीरं, नैवाऽन्नपानवसनादिभिर्विना यापयितुं शक्यस्तान्यन्नपानवसनादिसाधनानि लोकवशानि, सद्धर्मस्य क्षमादेरविरोधाद्धर्मविरुद्धत्यागेनाऽनुवर्तनीयः ॥ १३२ ॥

दोषेणाऽनुपकारी भवति, प्रत्युताऽपकारेण प्रवर्तते परो लोकः क्रुध्यति । आत्मना ॥ १३३ ॥

पिण्डैषणाध्ययनभणितो निश्चयेन कल्प्यो ग्राह्योऽकल्प्यः परिहार्यः, आगमे आदानासेवनयोर्नियतवृत्तेः । तेन—विधिगृहीताहारेण ॥ १३४ ॥

व्रणे—गण्डे लेपः, अक्षस्य धुरा, सैवोपाङ्गं, अभ्यवहरेदित्यत्राऽपि योज्यं, असङ्गा—मनोवाक्कायेष्वसङ्गाः साधवस्तेषां योग्यः क्रियानुष्ठानं, तेषां भरः—सङ्घातः, स एव तन्मात्रं, तस्य यात्रा—निर्वाहस्तदर्थं, धर्मानुष्ठाननिर्वाहार्थमित्यर्थः । पन्नगो यथा चर्वणवर्जितमेव गिलत्येवं साधुरपि, चिलातिपुत्रमारितधनश्रेष्ठिसुतामांसास्वादकपितृपुत्रादिवद्वा, यथा तैः शरीरस्य धारणार्थमेव तत्कृतं, तथा साधुरपि ॥ १३५ ॥

विशिष्टतरास्वादमगृद्धचित्तेन साधुनेति प्रक्रमः, तद्विपरीतमविद्यमानास्वादमपि द्वेषरहितेन, वृको यथा सरसं विरसं वा न विलोकयति, तद्वत्साधुनाऽपि दारूपमधृतिना—दारुतुल्यसमाधिनाऽऽस्वाद्यं—वस्तु, [पुनरा]स्वाद्यं—क्रिया ॥ १३६ ॥

कालमुष्णकालादि, स्निग्धेतरादि च क्षेत्रं सुभिक्षादिकं च, मात्रामल्पादिरूपसात्म्यं, यद्यस्योपभुक्तं परिणतिमेति । द्रव्याणां—घृतगुडादीनां गुरुत्वं लघुत्वं, यद्वा येन द्रव्येणोपभुक्तेन गुणानां गौरवं शेषाणां लाघवं चाऽऽत्मनः स्यात् । भोज्यं वस्तु ॥१३७॥

अन्यदौपग्रहिकं दण्डकाद्युत्सर्गतः कल्प्यं—कल्पनीयं, अपवादतो—गाढालम्बनेनाऽकल्प्यमपि ग्राह्यं लघुतरदोषासेवनं सद्धर्मदेहरक्षानिमित्तं कारणं तेनोक्तम् ॥ १३८ ॥

कल्प्याकल्प्य—शुद्धाशुद्धविधिज्ञः संविग्ना—ज्ञानक्रियायुक्ताः सहाया यस्य । स्वभावविनीतो, दूषणदूषितेऽपि रागादिरहितः ॥ १३९ ॥

धर्मोपकरणेन—वस्त्रपात्रादिना धृतं वपुरस्य, अलेपको—लोभेन न स्पृश्यते ॥ १४० ॥

अकृतगार्ध्यो धर्मोपकरणयुक्तोऽपि न स्नेहमुपगच्छति । निर्ग्रन्थो—वक्ष्यमाणपरिग्रहरहित इति ॥ १४१ ॥

ग्रन्थोऽष्टविधं कर्म, सम्यक्त्वाद्विपरीतं, प्राणातिपातादिभ्योऽनिवृत्तिः,अशुभमनोवाक्काया, अशठं—मायारहितं, सम्यगुद्यच्छति ॥ १४२ ॥

संवर्धनमुपष्टम्भं वा व्यवहारे व्यापाररूपे ज्ञानादीनामुपग्रहकारि दोषाणां निग्रहकारि यद्वस्तु, तन्निश्चये कल्पनीयं, नाऽवशिष्टम् ॥ १४३ ॥

यद्वस्त्वन्नपानादि दर्शनज्ञानाचाराहोरात्राभ्यन्तरानुष्ठेयव्यापाराणां विनाशकारि, यच्च प्रवचनकुत्साकारि मद्यमांसकन्दमूलाभोज्यगृहभिक्षाग्रहणादि, तत्सर्वं कल्प्यमप्यकल्प्यम् ॥ १४४ ॥

कल्प्याकल्प्यत्वं शुद्धवस्तुष्वप्यनियतं, पुरुषाद्यपेक्षयेति शेषः, यथा विकारभाजां शुद्धमपि क्षीरादि निषिध्यते, नेतरेषां नीरुजां, भेषजं तदन्येषां कल्प्यतेऽशुद्धमपि ॥ १४५ ॥

देशोऽसाधुपरिचितक्षेत्रं, कालो दुर्भिक्षादिः, पुरुषः प्रव्रजितराजादिः, अवस्था मान्द्यादिका, एतेषामर्थेऽकल्प्यमपि कल्प्यं, उपयोगशुद्धिपरिणामान्नैवैकान्तेन कल्प्यते कल्प्यं, नैवैकान्तेन न कल्प्यतेऽकल्प्यम् ॥ १४६ ॥

यतिना—साधुना तदेव चिन्तनीयं भाषणीयं कायेन कर्तव्यं, यदात्मनः परेषामुभयेषां वाधकं न भवत्यतीतादि-सर्वकाले ॥ १४७ ॥

सर्वेषु शब्दादिसर्वेन्द्रियार्थेषु[विषयेषु, इन्द्रियसङ्गतेषु—]श्रोत्रादीन्द्रियगणस्य गोचरतां प्राप्तेषु । वैराग्यमार्गः—सज्ज्ञान-क्रियासेवनं, तस्मिन्नन्तरायकारिषु परिसंख्यानं—इतरत्वनिःसारत्वाहितकारित्वपरिज्ञानं कार्यं—ध्येयं, केन ? परं—कामार्थधर्मेषु प्रधानं नियतं शाश्वतं कार्यं—मोक्षप्राप्तिलक्षणमिच्छताऽभिलाषिणा ॥ १४८ ॥

भावयितव्यमहर्निशं चिन्तनीयमभ्यसनीयं, किं तत् ?, अनित्यत्वं—संसारे सर्वस्थानानामशाश्वतत्वं, अशरणत्वं—जन्म-जरामरणाभिभूतस्य नाऽस्ति किञ्चिच्छरणं, एकत्वं—एक एवाऽहं, अन्यत्वं—स्वजनधनदेहादिकेभ्योऽन्य एवाऽहं, अशुचित्वं—आद्युत्तरकारणाशुचितामयस्य शरीरस्याऽशुचिभावादशुचित्वं, संसार इति माता भूत्वा भगिनीत्यादिभवभावना, आश्रव-द्वाराणि विवृतानि कर्माश्रवः, आश्रवद्वारपिधानं संवरः ॥ १४९ ॥

कर्मणां क्षपणोपायो निर्जरणं, लोकायामादिलोकविस्तरः, शोभनोऽयं धर्मस्तत्त्वतः—परमार्थतश्चिन्ता धर्मस्वाख्याततत्त्व-चिन्ताः, बोधेः सुदुर्लभत्वं चेति प्रकटम् ॥ १५० ॥

इष्टजनसम्प्रयोगश्चर्द्धिसम्पच्च, विषयसुखसम्पच्च, सम्पच्छब्दः प्रत्येकं योज्यः ॥ १५१ ॥ अभिद्रुतेऽभिभूते ॥ १५२ ॥

आकालिकहितं—सदाभाविशुभाचरणं, एकेनैवाऽऽत्मनाऽसहायेन स्वस्याऽर्थे ॥ १५३ ॥

स्वजनात्पित्रादेः, परिजनाद्दासादेः, विभवात्कनकादेः, शरीराद्देहाच्च, तेभ्यो भिन्नोऽहं, पृथक्कर्मणि यस्य नियता नक्तंदिनमालोचिका, ह्रियेसात्, शोककलिः—कलिकालस्वरूपम् ॥ १५४ ॥

कर्पूरादीनां वपुःसम्पर्कादशुचिकरणसामर्थ्यात्, शुक्रशोणिताद्याद्यकारणानामन्नपानाद्युत्तरकारणानामशुचित्वात् ॥१५५॥

संसारभावनामाह—दुहिता—सुता ॥ १५६ ॥

स सम्यग्दृष्टिरपि—[यो]न विरतः प्राणातिपातात्, सोऽपि[विरतोऽपि]प्रमादवान् । मनोदण्डाः* ४ वाग्दण्डाः ४ कायदण्डाः ४, तदेवं पञ्चदशप्रकारदण्डरुचिः, ततश्चाऽयमर्थः—प्रमादवान् यो जीवस्तस्य यथैते भेदा बहवस्तथाऽऽश्रवकर्माण्याश्रवस्थानानि भवन्तीति । आश्रवविधिरुक्तस्तस्मिन्नाश्रवकर्मणि विषये तेषां भेदानां निग्रहे यतेत ॥ १५७ ॥

अनुपादाने वृत्तिर्व्यापारः । पाठान्तरे गुप्तिर्गोपनं, आत्मन्यारोपितो हितः । वरदैस्तीर्थकरादिभिः ॥ १५८ ॥

विशोषणाल्लङ्घनादुपचितोऽपि—पुष्टोऽपि, दोषोऽजीर्णात्मकः;त[द्व]त्कर्मोपचितं बन्धादिभिर्निरुद्धाश्रवद्वारो जीवः संवृतः ॥

सर्वत्र—यत्र न जातं न मृतं मयेति । परमाणुप्रभृतीन्यनन्तानन्तस्कन्धपर्यवसानानि द्रव्याणि, तेषां मनोवाक्कायादिभिरुपयोगा, न च तैस्तृप्त इति चिन्तयेत् ॥ १६० ॥

* प्रत्येकस्य कषायचतुष्काश्रयित्वाच्चतुःप्रकारता मनःप्रभृतीनां दण्डानाम् ।

सुष्ठु—निर्दोषः ख्यातः । [अत्र]क्षमादिलक्षणधर्मे । सुखपरम्परया ॥ १६१ ॥

कल्प[कल्य]ता—नीरोगता, आयुर्दीर्घायुष्कं, श्रद्धा—धर्मजिज्ञासा, कथकश्चाऽऽचार्यः, श्रवणं चाऽऽकर्णनं, एतेषु नवसूत्तरोत्तरदुर्लभेषु सत्स्वपि, बोधिः सद्धर्मस्याऽऽख्याता (?) सम्यग्दर्शनं, [तस्य] सम्यग्लाभो [दुर्लभो] भवति ॥ १६२ ॥

अवाप्याऽज्ञानाद्रागात्पत्नीपुत्राद्यासक्तेः कापथविलोकनात्—कुपथदर्शनादेकैकनयानुसारिजिनप्रणीतागमवचनैकदेशस्वयुक्तिनिरपेक्षविचारणाद्बहवो निह्नवा जज्ञिरे, गौरववशात् ॥ १६३ ॥

रागप्रहाणमार्गो दुःखेनाऽधिगम्य इन्द्रियादिस[पत्नविधुरेण]म्पन्नो (?)—वैरिविह्वलेन । विरागमार्गप्राप्तौ विजयस्तेन प्राप्तो भवति येन सर्वविरतिरवाप्नोति ॥ १६४ ॥

गणशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, नेतारस्तान् कषायान् पूर्वं "हतं सैन्यमनायक"मिति न्यायात् [साधयेत्] ॥ १६५ ॥

सञ्चिन्त्य—आलोच्योदयनिमित्तं—प्रादुर्भावकारणमुपशान्तेर्हेतुः—कारणं च, कषायाणामुदयनिमित्तं परिहार्यमुपशान्तिहेतुरासेवनीयः । कथं ?, त्रिकरणशुद्धं—कायवाङ्मनोनिर्दोषं, अपिरभ्युच्चये । इति भावनाऽधिकारः ॥ १६६ ॥

शौचं—संयमं प्रति निर्लेपताऽदत्तादानापरिग्रहो वा, चः समुच्चये, संयमः सप्तदशभेदः, त्यागो द्रव्यभावग्रन्थत्यजनम् ॥१६७॥

क्षमाप्रधानः ॥ १६८ ॥

गुर्वभ्युत्थानाद्यधीना गुणा ज्ञानादयो यस्मिन् पुरुषे ॥ १६९ ॥

यथाचेष्टितं [न] तथाऽऽख्याति तस्य च शुद्धिर्नाऽस्ति ॥ १७० ॥

द्रव्यं सचेतनादि, शैक्षादि सचेतनादि—"अट्ठारस पुरिसेसु, वीसं इत्थीसु दस नपुंसेसु । पव्वावणा अणरिहा, अणहा पुण इत्थिआ चेव* ॥ त्ति (†अहवा विगलंगरूवाइं) ॥ १ ॥" इति [पाठान्तरम्] । उपकरोति ज्ञानादीनां, तदप्युद्गमादिशुद्धं शुचि, तथा भक्तपानादि, तदुद्गमादिदोषरहितं शुचि, अन्यदशुचि । देहशुचि पुरीषाद्युत्सर्गपूर्वकं निर्लेपं निर्गन्धं देहमधिकृत्य प्रवृत्तं । भावशौचं निर्लोभताविधायि कार्यं—कर्तव्यम् ॥ १७१ ॥

आश्रवाः—प्राणातिपातादयः कर्मादानहेतवस्तेभ्यो विरतिकरणं । पञ्चेन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि, तेषां निरोधः । कषायाः क्रोधादयश्चत्वारस्तेषामुदयनिरोधः । दण्डा मनोवाक्कायाख्याः, अभिद्रोहाभिमानेर्ष्यादिकरणं मनोदण्डः, हिंस्रपरुषानृतादिभाषणं वाग्दण्डः, धावनवल्गनप्लवनादिरूपः कायदण्डः, एभ्यो निवृत्तिरेव संयमः सप्तदशभेदो भवति ॥ १७२ ॥

बान्धवाः—स्वजनाः, धनं—हिरण्यादि, पञ्चेन्द्रियविषयसुखं, एतेषां त्यागात् । भयमिहलोकादि सप्तविधं, विग्रहः—शरीरं, (तस्य)प्रतिकर्मणा त्यागात्साधुर्मुनिस्त्यक्तात्मा—परिहृतासंयमपरिणामोऽष्टविधग्रन्थविजयप्रवृत्तः, परिहृताभिमानममत्वभावोऽरक्तद्विष्टस्त्यागी ॥ १७३ ॥

न विसंवादनं यथादृश्यवस्तुभाषणं, तेन योगः—सम्बन्धः, त्रिविधेन योगेनाजिह्मता—ऽकौटिल्यं, कायेनाऽन्यवेषधारितया

---

* दृश्यतेऽस्या आर्यायाश्चतुर्थं चरणं "इय अणला (अयोग्याः) आहिया सुत्ते" इत्येवंरूपमात्मप्रबोधादिषु । भावपुरीयप्रतिकृतौ तु "स्त्रीनपुंसकं वाऽऽश्रित्यैष पुनर्निषेधस्तदत्यन्तप्रतिषेधाय" इति टिप्पनी ॥ †"तह वियलंगस्सरूवा य" इति प्रवचन० गा० २५ ।

विप्रतारयति, मनसाऽसत्यं प्रागालोच्य भापते करोति वा, वचनेन सद्भूतनिह्नवासद्भूतोद्भावनं कटुकसावद्यादिभाषणं, एततपरिहाराच्चतुर्विधं सत्यं जिनेन्द्रवचने, न त्वन्यत्र ॥ १७४ ॥

अनशनं—चतुर्थभक्तादि पण्मासान्तं तपस्तथा भक्तप्रत्याख्यानेङ्गितमरणपादपोपगमनादि, ऊनोदरता—द्वात्रिंशत्कवलेभ्यो यथाशक्ति यदाहारमूनयति, वृत्तिर्वर्तनं—भिक्षा, तस्याः संक्षेपणं—दत्तिभिर्भिक्षाभिश्च परिमितग्रहणं, रसत्यागः—क्षीरदध्यादिविकृतीनां यथाशक्तिपरिहारः, कायक्लेशः—कायोत्सर्गोत्कटुकासनातापनादिः, संलीनः—सिद्धान्तोपदेशेनेन्द्रियनोइन्द्रियभेदेन, तद्भावस्तत्ता, इन्द्रियसंलीनः—संहृतेन्द्रियव्यापारः, कूर्मवत्, नोइन्द्रियसंलीनो—निष्कषायमार्तरौद्ररहितं मनो धरन् परोपलक्ष्यं बाह्यं तपःप्रोक्तं जिनादिभिः ॥ १७५ ॥

प्रायश्चित्तमालोचनादिदशविधमतिचारमलप्रक्षालनार्थं, एकाग्रचित्तनिरोधो ध्यानं, तत्राऽऽर्तरौद्रे व्युदसनीये, धर्मशुक्ले द्वे ध्यातव्ये। व्यापृ[तस्य]तो भावो वैयावृ[त्त्यं]त्तं, आचार्यादीनां दशानां भक्तपानवस्त्रादिभिरुपग्रहः शरीरशुश्रूषा चेति, विनीयते येनाऽष्टविधं कर्म स विनयो ज्ञानदर्शनचारित्रोपचारभेदात्, व्युत्सर्गोऽतिरिक्तोपकरणभक्तपानादेरुज्झनं, स्वाध्यायो वाचनादिः पञ्चविधः, अभ्यन्तरस्य मिथ्यादर्शनकषायादेरपाकरणात्तपोऽपि ॥ १७६ ॥

दिव्यं भवनेशव्यन्तरज्योतिष्कविमानवासिदेवीनां सम्बन्धि, तस्मान्मनोवाक्कायैः कृतकारितानुमतिभिर्विरतिर्नवभेदा, औदारिकं मनुष्यतिर्यक्सम्बन्धि, तत्राऽपि मनोवाक्कायैः कृतकारितानुमतिभिश्च विरतिनवकं, तदेवं ब्रह्माऽष्टादशभेदं भवति ॥ १७७ ॥

आत्मन्येव व्यापारोऽध्यात्मं, कथमयमात्मा बध्यते? कथं वा मुच्यते? इति, तद्विदन्तीत्यध्यात्मविदस्ते । मूर्च्छा—गार्द्ध्यं, निश्चयनयाभिप्रायेणाऽत्मन प्रतिविशिष्टपरिणामस्तां परिग्रहशब्दवाच्यतया कथयन्ति, यस्मादेवं तस्माद्वैराग्यमिच्छता, आकिञ्चन्यं परो धर्मः, न किञ्चिन्ममेति विगतमूर्छया स्थेयम् ॥ १७८ ॥

दशप्रकारक्षमादिधर्मस्याऽनुष्ठायिनस्तदासेविनः सदैवाऽनवरतं शिवोपायसेविनो दृढानां—वज्रभेदानां, रूढानां—चिरकालावस्थितिप्राप्तस्थैर्याणां, घनानां—बहुलानां, एवंविधानामपि ॥ १७९ ॥

माया लोभश्च मानः क्रोधश्च, उद्धताः—सावष्टम्भाः, प्रबलाः—प्रकृष्टसामर्थ्याः । विनाशयति, साधुरिति योगः ॥ १८० ॥

व्यतिकरः—सम्पर्कः, विरक्तता—पूर्वमहर्षिसमाचीर्णक्रियाकलापपरता, सद्भावा जीवादयः, एतानि धर्मस्थैर्यजनकानि॥१८१॥

आक्षिप्यन्ते धर्मे प्रत्यभिमुखाः प्राणिनो यया साऽऽक्षेपणी, विक्षिप्यन्ते—परापरदेवादिदोषकथनेन प्रेर्यन्ते प्राणिनो यत्र सा विक्षेपणी, विमार्गा—जैनमार्गादन्य एकान्तमतावलम्बिनस्तेषां बाधने समर्था पदरचना यस्याः सा, श्रोता चाऽसौ जनश्च, तस्य श्रोत्रमनसोस्तयोः प्रसादजननी, यथा जननी—माता ॥ १८२ ॥

सम्यग्विवेच्यते—नरकादिदुःखेभ्यो भयं ग्राह्यते यया सा संवेजनी, निर्वेदं कामभोगेभ्यो यया सा, एवमेताम् ॥ १८३ ॥

यावत्कालं, अध्यात्मचिन्तापरस्य न तेनाऽपि परदोपगुणकीर्तनव्यापारेण किञ्चित्प्रयोजनं, तावत्कालं व्यग्रं—व्यापृतम् १८४

आचारादिश्रुतपाठेऽपरेषां पठने चाऽद्य मया किं कृतं? इत्यादि स्वात्मनि संचिन्तने ॥ १८५ ॥

शासूकृ अनुशिष्टाविति वाग्विधिविद्भिश्चतुर्दशपूर्वधरैः, विशेषेण नियतो निर्णीतः । दैङ् त्रैङ् पालनार्थे सर्वशब्दविदां—संस्कृतप्राकृतादिशब्दविज्ञानाम् ॥ १८६ ॥

रागद्वेषव्याप्तचित्तान् शिक्षयति—'विपरीतमशुभं मा कुरु, अनवरतं शुभमविपरीतं कुरु' इत्यादिना, तथा संत्रायते—रक्षति सदाचारे, स्थितानिति शेषः, कुतो? नरकादिदुःखात् ॥ १८७ ॥

शासनस्य—शिक्षणस्य सामर्थ्यं—बलिष्ठताऽनेन संत्राणस्य—पालनस्य बलेन चोभयेन सहितं यत्तच्छास्त्रमुच्यते सिद्धान्तः। संसारभावमनुवदतां मोक्षं दर्शयतां सर्वविदामेतद्वचनम् ॥ १८८ ॥

बन्धः—कर्मोपादानं, मोक्षः—कर्माभावः ॥ १८९ ॥

एतानि विवरीषुस्तावज्जीवानाह—असंख्येयप्रदेशात्मकाः सकलोपयोगभाजः मुक्ताः—सिद्धाः, संसारिणो—भवस्था लक्षणतश्चिह्नत एकेन्द्रियादयो ज्ञातव्या इति, लक्षणतो—ऽसाधारणस्वरूपतः ॥ १९० ॥

× × × × × × ×

एवमनेकप्रकाराणामेकैको विधिरेकैको भेदोऽनन्तकालवर्तित्वादनन्तपर्यायः, अनन्ताः पर्याया—धर्मा यस्य, अन्तर्मुहूर्तादारभ्यैकैकसमयवृद्ध्या त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावत्स्थितयः, अङ्गुलासंख्येयभागादारभ्य यावत्समस्तलोकावगाहः, ज्ञानं—वस्तुविशेषाववोधो, दर्शनं—वस्तुसामान्याववोधः, पर्यायास्तारतम्यकृतविशेषाः ॥ १९३ ॥

उपयोगश्चेतनाज्ञानदर्शनव्यापारः, साकारो—विकल्परूपो ज्ञानोपयोगस्तद्विपरीतो दर्शनोपयोगो द्व्यष्टचतुर्भेदः ॥ १९४ ॥

ज्ञानं मत्यादि, मतिश्रुतावधयो मिथ्यात्वोदयोपरक्तस्वभावा अज्ञानतां यान्ति ॥ १९५ ॥

औदयिकः स च—जीवोपात्तकर्मणामुदयो देवनारकादिपर्यायकारी, पारिणामिको—जीवभव्याभव्यत्वादिरूपस्त्रिकालतदविच्युतिरूपः, उपशमः—कर्मणां विपाकप्रदेशद्वयरूपोदयभावस्तेननिर्वृत्त औपशमिकः सम्यक्त्वचारित्ररूपः, सम्यक्त्वज्ञानचारित्रादिरूपः क्षयोत्थः ॥ १९६ ॥

गतिर्नरकादिः ४, कषायाः क्रोधादयः ४, लिङ्गं स्त्रीपुंनपुंसकं ३, मिथ्यात्वमज्ञानमसंयतत्वमसिद्धत्वं, लेश्याः ६, एते कर्मोदयादाविर्भवन्ति । पारिणामिकौपशमिकौ पूर्वोक्तत्रिविधद्विविधौ भवतः क्रमेण कर्मोदयनिरपेक्षसापेक्षौ च । कर्मक्षयाज्जातः क्षायिकः, स नवविधः—सम्यक्त्वचारित्रकेवलज्ञानकेवलदर्शनदानादिपञ्चलब्धिभेदतः । क्षायोपशमिकोऽष्टादशविधो मत्यादिज्ञानचतुष्कमज्ञानत्रिकं चक्षुरादिदर्शनत्रिकं दानादिपञ्चलब्धयः सम्यक्त्वं चारित्रं देशविरतिश्चेति । षष्ठश्च सान्निपातिकः पूर्वोक्तभावानां द्विकादिसंयोगजः, स च पञ्चदशभेदो ग्राह्योऽन्य एकादशभेदरूपस्त्याज्यो, विरोधित्वात् ॥ १९७ ॥

एभिरौदयिकादिभिर्भावैरात्मा—जीवः, स्थानं गतिरिन्द्रियाणि सम्पदः सुखं दुःखं, एतानि संप्राप्नोति । स्थीयते यत्र संसारे जघन्यादिस्थितिः—स्थानमात्मनः, स चाऽऽत्मा समासेनाऽष्टविकल्पस्तानाह ॥ १९८ ॥

द्रव्यात्मा कषायात्मा योगात्मोपयोगात्मा ज्ञानात्मा दर्शनात्मा चारित्रात्मा वीर्यात्मा । मार्गणा—परीक्षा चेति ॥ १९९ ॥

साम्प्रतमेषां स्वरूपं प्रतिपादयति—जीवानामेकाक्षादीनां सर्वत्र जीवत्वान्वयात्, अजीवानां धर्मास्तिकायादीनामजीवत्वान्वय्यंशाद्द्रव्यात्मा स्यादिति १ । कषायाः सन्ति येषां ते कषायिणः—समोहास्तेषां सकषायिणां कषायैः सहैकत्वापत्तेः

कषायात्मा २। योगा–मनोवाक्कायव्यापारास्तदेकत्वपरिणत आत्मा स योगात्मा सयोगानां स्यात् ३। उपयोगो–ज्ञानेदर्शनव्यापारो ज्ञेयविषयस्तत्परिणत उपयोगात्मा सर्वजीवानां, न त्वजीवानाम् ॥ २०० ॥

सम्यग्दर्शनसंपन्नस्य तत्त्वार्थश्रद्धानभाजो यो ज्ञानपरिणामः स ज्ञानात्मा ५। चक्षुरादिदर्शनपरिणतानां दर्शनात्मा सर्वजीवानां भवति ६। प्राणातिपातादिपापस्थानेभ्यो विरतानां तदाकारपरिणतानां चारित्रात्मा ७। वीर्य–शक्तिप्रवर्तनं, तद्वाजां सर्वेषां संसारिणां वीर्यात्मा ८ ॥ २०१ ॥

एतेऽष्टौ विकल्पाः प्रतिपादितास्तत्र द्रव्यात्मानमाशङ्कते–आत्मेति ज्ञानदर्शनस्वभावश्चेतनः प्रतीतः, सोऽजीवविषयपुद्गलादिषु कथमात्मशब्दप्रवृत्तिः? इत्यत्रोच्यते–उपचारो–व्यवहारः, स चाऽततीत्यात्मा भवति व्युत्पत्तितः शब्दवाच्यः, सर्वद्रव्यविषयश्चैष न्याय इति नयविशेषेण–सामान्यग्राहिणा नयेन। स्वरूपात्पररूपात् ॥ २०२ ॥

संयोगो–रूपं,अनेकेन भेदेन निर्देशः परीक्षणीयः। स्वतत्वं–सहजं स्वरूपं, दृष्टमुपलब्धं लक्षणैश्चिह्नैरनेकभेदं समस्तमात्मनः। "चित्तं चेयणसन्ना, विन्नाणं धारणा य बुद्धी य। ईहा मई विअक्का, जीवस्स उ लक्खणा एए ॥ १ ॥" ॥२०३॥

उत्पत्तिविपत्तिस्थिरतालक्षणं यत्सर्वमपि तदस्ति, अङ्गुलीवत्। एवं यन्नाऽस्ति तदुत्पादादित्रयवन्न भवति, खरशृङ्गवत्। अर्पितं–विशेषितं जिनप्रवचनमुत्पन्नं, अनर्पितं–अविशेषितं प्राकृतजनप्रणीतं अतीतं सप्तविकल्पवचनम् ॥ २०४ ॥

कुशूलाद्यवयवावस्थायां घटाद्यभावः। घटोऽप्युत्पन्न इति। तेनाऽऽकारेण तस्य घटस्य ॥ २०५ ॥

चशब्दादतीते। यस्य पदार्थस्य। तेन पदार्थेन ॥ २०६ ॥ पञ्चाऽजीवद्रव्याणि, रूपरसगन्धस्पर्शवत् ॥ २०७ ॥

न हि द्रव्यप्रदेशाः सन्त्यन्ये च वर्णादयः, किन्तु तमेव प्रदेशं वर्णादिपुद्गलाः सन्निहिताः स्युः ॥ २०८ ॥

अनादिपारिणामिकं पुद्गलद्रव्यं । सर्वभावेष्वौपशमिकादिषु वर्तन्ते ॥ २०९ ॥

विस्तृतपादस्थानस्थितो, विस्तृतपादभ्राम्यमाणनराकार इति ॥ २१० ॥

तत्र लोकेऽवाङ्मुखशरावाकारमधोलोकमूर्ध्वलोकं शरावसम्पुटाकारम् ॥ २११ ॥

जम्बूद्वीपादिभेदेन । वैमानिकदेवलोकाः १०, ग्रैवेयकाः ३, अनुत्तराः १, सिद्धिः १–१५ ॥ २१२ ॥

अवशेषं–समस्तलोकासंख्येयभागादिकं एको जीवः पृथिव्यादिको व्याप्नोति, 'वा' शब्दात्समस्तलोकं केवलीसमुद्घातगः केवली ॥ २१३ ॥

धर्मास्तिकायादयस्त्रयोऽप्यसंख्येयप्रदेशाः । जीवद्रव्यमनन्तसमर्थं । कर्तृपर्यायशून्यानि ॥ २१४ ॥

गतिनिमित्तं, स्थित्युपकारी ॥ २१५ ॥

सूक्ष्मता परिणामः स्कन्धानामेव, तत्सद्भावेन त इन्द्रियग्राह्याः साक्षात्। भेदो–द्व्यादिस्कन्धानां पृथग्भवनं । स्पर्शादयः पुद्गलद्रव्यस्योपकाराः, शब्दपरिणामः पुद्गलद्रव्याणामुपकारः । कर्मपुद्गलानां बन्धः क्षीरनीरवदिन्द्रधनुरादिः ॥ २१६ ॥

विचेष्टितानि–विविधव्यापारोत्क्षेपणाकुञ्चनादयः । उपग्रहः । सौभाग्यादवश्यीकरणादिः, जीवितदं क्षीरघृतादि, मरणदं विषाद्यादि, संसारिजीवविषयाः ॥ २१७ ॥

परिणमनं–परिणामो, यथा–वर्धतेऽङ्कुरो हीयते वेत्यादिकालजनित उपकारः, इदं वर्तत इदं न वर्तते वर्तनायाः, परत्व-

मपरत्वं कालकृतं, पञ्चाशद्वर्षात्पञ्चविंशतिवर्षोऽपरः, पञ्चवर्षाद्दशवर्षः परः । शिक्षा–लिप्यादिग्रहणासेवनादिर्वा ॥ २१८ ॥

द्विचत्वारिंशत्प्रकृतयः पुण्यं, द्व्यशीतिः पापम् ॥ २१९ ॥

आगमपूर्वो मनोवाक्कायव्यापारः, तस्य योगस्य विपरीतता । गुप्तिर्गोपनं, स्थगिताश्रवद्वारः ॥ २२० ॥

संवृतात्मनस्तपसा पूर्वार्जितस्य कर्मणः क्षयः । उपधानं–योगोद्वहनादि, तेन नव्यकर्मप्रवेशाभावः ॥ २२१ ॥

जीवादिषु निश्चयेन परिणामः । सद्भूतमिति ॥ २२२ ॥ शिक्षा–जिनोदितक्रियाकलापाभ्यासः पुनः पुनः ॥ २२३ ॥

एतद्द्विप्रकारं । विस्तराधिगमो–विस्तरपरिच्छेदो * । विपरीतार्थग्राही प्रत्ययो विपर्ययः । समासतो द्वेधा ॥ २२४ ॥

आभिनिबोधिकं–मतिज्ञानम् ॥ २२५ ॥

ज्ञानानां क्रमेणाऽष्टाविंशतिचतुर्दशषड्द्विभेदा उत्तराः, विषयो–गोचरो मतिश्रुतयोः सामान्यतः सर्वद्रव्येषु सर्वपर्यायेषु । अवधिरूपिषु, मनःपर्यायं मनोगतद्रव्येषु, केवलं तु सर्वद्रव्यसर्वपर्यायेषु, आदिशब्दात्क्षेत्रकालादिपरिग्रहः । (विस्ताराधिग-माः–विस्तरपरिच्छेदः) एकस्मिन् जीवे युगपदेकादीनि कियन्ति ?, भाज्यानि–भजनीयानि चत्वारि, यावत्केवलाभावादप-रज्ञानाभावः ॥ २२६ ॥ मतिश्रुतावधयः ॥ २२७ ॥

---

* सम्भाव्यते पड्विंशत्यधिकद्विशततगाथायाः कारिकाया अयं पर्यायः, तत्रैवास्य शब्दस्य मूले तृतीये च पर्यायस्य विद्यमानत्वा-दत्र चा विद्यमानत्वात् ।

समो—रागद्वेषविकलस्तस्याऽऽयो—लाभस्तत्र भवं सामायिकं। प्राक्तनपर्यायच्छेद उत्तरपर्यायस्थापनं। परिहरणं—परिहारस्तेन विशुद्धं। सूक्ष्मो—ऽत्यन्तकिट्टीकृतः सम्परायो—लोभकषायः, सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानवर्तिनः। अकषायं यथाख्यातम् ॥२२८॥

अनेकैर्बहुप्रकारैरनुयोगैः किं कतिविधं कस्येत्यादिभिर्नयैर्नैगमादिभिः, प्रमाणैः प्रत्यक्षादिभिः, समनुगम्यं—ज्ञेयम् ॥२२९॥

एकतरस्याः सम्यग्दर्शनादिसम्पदोऽभावेऽपि, *अपिः पूरणे*, मोक्षमार्गोऽपि—मुक्तिप्रापकोऽपि न सिद्धिकरः, त्रिफलाव्यपदेशवत् ॥ २३० ॥ चारित्रं दर्शनज्ञानलाभे। चारित्रलाभे ॥ २३१ ॥

धर्मो दशविधः। आवश्यकानि—प्रतिक्रमणालोचनादीनि ॥ २३२ ॥ सम्यक्त्वादीनां जघन्याद्याराधनानाम् ॥ २३३ ॥

सम्यक्त्वादिसम्पदां तत्परेण—व्यग्रेण, तेष्वेव—सम्यक्त्वादिषु। तत्परेषु साधुषु, जिनेषु, भक्तिरान्तरा—प्रीतिः। उपग्रहस्तदुचितान्नपानशयनासनादिप्रदानरूपः। समाधिः—स्वास्थ्यं स्वपरयोः। एतेषां करणेन ॥ २३४ ॥

यदसमेव प्रपञ्चयति—गुणानां ज्ञानादीनां। परतप्तिषु। अधृष्यस्याऽधर्षणीयस्य, मत्सरश्चित्तस्थ एव कोपः ॥ २३५ ॥

प्रशम एव निराबाधसुखं सदाचारे रतस्य साधोरिति, तस्य किं साधर्म्यं? सुरासुरनरलोकेऽस्मिन् ॥ २३६ ॥

न केनाऽपि व्ययं प्रापितं—बाधितम् ॥ २३७ ॥ विनिवृत्ता परस्मिन्नाशा येषाम् ॥ २३८ ॥

शब्दादीनां विषयाणां परिणाममन्यथाभवनरूपं, दुःखहेतुमेव च सम्प्रधार्य। संसारे दुःखान्येव रागद्वेषात्मकानि ॥२३९॥

प्रदोषं—प्रद्वेषं। अव्यथितोऽपीडितः ॥ २४० ॥

मौनी निरवद्यभाषी, एकाकी निष्कलहो वा, वशे स्थापितानि, परीषहाः सम्यक् सह्यन्ते, कषायाणामुदयो निरुद्धः ॥२४१॥

शब्दादिसङ्गे निःस्पृहः । प्रशमगुणाः स्वाध्यायादयस्तेषां संमूहस्तेन विभूषितः । अभिभवति देवमनुष्यादीनां नारकादीनां च ॥ २४२ ॥

× × × × × × ×

विरतिः—पापविरमणं, ध्यानं—धर्मध्यानादि, भावनाऽनित्याद्याः, योगा—आवश्यकादिव्यापाराः । सुखेन ॥ २४४ ॥

धर्मात् "खंती य म[द्दव]ज्जव० १०" भूम्यादिजीवा नव, अजीवा १०, करणकारणानुमतित्रयं, मनोवचनकायत्रयम् ॥२४५॥

संसारभीरुसुखप्राप्यपारस्य । प्राप्तः । विर(क्तताया)काया (?) दूरानुयायिनं । तत्कालावस्थायामुचितं प्रकृष्टम् ॥२४६॥

धर्मध्यानस्य भेदचतुष्टयमाह—सम्बुद्धिसम्पर्कमाप्य ॥ २४७ ॥

वीतरागवचनं च । आज्ञायाः सर्वज्ञदत्ताया गवेषणं, तस्या अर्थनिश्चयः । एभिर्हेतुभिरैहलौकिकोऽपायः, पारलौकिको नरकतिर्यग्गतिभ्रमणरूपो धर्मार्थिना चिन्त्यते, सोऽपायविचयः ॥ २४८ ॥

अशुभकर्मणां द्व्यशीतिविधानां, शुभकर्मणां द्विचत्वारिंशद्भेदानां, विपाको—रसः कटुकमधुरत्वादिः, तस्याऽनुचिन्तनार्थः । द्रव्याणां षण्णां, क्षेत्रमूर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदं, तेषामाकारानु(*चिन्तनं) गमनं—[अनु]चिन्तनम् ॥ २४९ ॥

× × × × ×

---

* पुनरुक्त इवाभात्ययमर्द्धचन्द्राकारचिह्नान्तर्गतः शब्दः, अर्थासङ्गतत्वात् ।

नित्योद्विग्नस्य—संसारोपरि नित्यमुद्वेगं कुर्वतो जितकोपाहङ्कारस्य । कलिमलं—पापं । जितसर्वलोभस्य ॥ २५१ ॥

विविक्तौ—पृथग्भूतौ बन्धुजनशत्रुवर्गौ यस्य, समस्तुल्यो वासीचन्दनाभ्यां कल्पनप्रदेहादिः—छेदनानुलेपनादिर्यस्य स तथा, एवंविधो देहो यस्य ॥ २५२ ॥

कृतात्माभिरतेः, [यतः स]स्वकार्य एव व्याप्रियते, न बहिः प्रीतिं विदधाति । दृढमप्रमत्तस्य ॥ २५३ ॥

चित्तनैर्मल्यात् । प्रमाददण्डयोगैर्विशुद्ध्यमानस्य—विमुच्यमानस्य । अग्र्यां—प्रधानभूताम् ॥ २५४ ॥

प्राक्तनकर्मक्षयकरणदक्षं, अथाऽनन्तरं घातिकर्मणां चतुर्णां क्षयैकदेशोऽसमस्तक्षयस्तदुत्थं, ऋद्धय आमर्षौषध्यादयः, प्रवेका—अवधिज्ञानादिविशेषाः, विभवास्तृणाग्रादपि कनकवृष्टिकर्तृत्वादयस्ते विद्यन्ते यत्र तत्तथा, जातं भद्रं—कल्याणमस्य तस्य ॥ २५५ ॥

सुखविभूतिरसामृतकल्पाहारेष्वगुरुर्गौरवरहिताः, अकृतादर इत्यर्थः । लब्धिमाकाशगमनादिकां दुष्प्रापां कापुरुषैः । तस्यामामर्षौषध्यादिविभूतौ प्राप्तायामपि ॥ २५६ ॥ सर्वसुरवरर्द्धिश्चतुर्विधेन्द्रविभूतिः ॥ २५७ ॥

तज्जयं—तपोऽनुष्ठानजन्यातुल्यविभूतिबन्धाभिभवं । यथा तीर्थकरस्तत्स्थानकं प्राप्तस्तस्याऽसावपि भवति ॥ २५८ ॥

पृथक्त्ववितर्कसविचारं १, एकत्ववितर्कमविचारं २ । कर्माष्टकमध्ये स्वामिनम् ॥ २५९ ॥

अथ क्षपकश्रेणिमारोहन् मोहमुन्मूलयन् प्रथममनन्तानुबन्धिनां—यावज्जीवावस्थायिकषायाणां, ततो मिथ्यात्वमोह एव गहनं, ततोऽपि मिश्रं, सम्यक्त्वं च मिथ्यात्वं च सम्यङ्मिथ्यात्वं, एतावता मिश्रम् ॥ २६० ॥

सम्यक्त्वं—क्षायोपशमिकपुञ्जरूपं, ततो द्वितीयतृतीयकषायान् ॥ २६१ ॥

हास्यरतीत्याद्युन्मू(लिते)लनेऽष्टाविंशतिविधेऽपि मोहे वीतरागो भवति ॥ २६२ ॥

सकल उद्घातितो—ध्वस्तो मोहो येन सः, अनुपलक्ष्यो—नाऽद्यापि स्वविषयां प्रतीतिमुत्पादयितुं प्रत्यलः, यथा राहुणा पूर्णचन्द्रो मुक्तोऽपि कियन्तं कालमनुपलक्ष्यो भवति, तथा क्षीणमोह इति ॥ २६३ ॥

यथा ज्वालिताग्निः काष्ठादिः, एवं ध्यानाग्निः । अनन्तगुणं तेजो यस्य । तपोऽनशनादि, त एव हविर्घृतम् ॥ २६४ ॥

अनुप्राप्तः—परिगतः । जीवानां सर्वेषां कर्मभाजां । दहेद्यदि संक्रमः स्यात् ॥ २६५ ॥

संक्रमः—सामस्त्येन कर्मप्रवेशः, अथ विभाग—एकदेशोऽपि नाऽऽक्रामति ॥ २६६ ॥

शिरउद्धताया[सूच्याः]नाशात्क्षयाद्वृक्षस्य ध्रुवो निश्चयेन भवति ॥ २६७ ॥

क्षपितकषायत्वादन्तर्मुहूर्त्तकालं यावद्भूत्वा—स्थित्वा, युगपदेककालं ज्ञानावरण ५ दर्शनावरण ४ अन्तरायाणां ५ क्षयमाप्य ॥ २६८ ॥

शाश्वतमनवरतभवनशीलत्वात्, अनन्तं क्षयाभावात्, केनाऽपि तस्याऽतिशयितुमशक्यत्वात्, अनुपममपगतोपमानत्वात्, अनुत्तरमविद्यमानोत्तरत्वात्, निरवशेषं परिपूर्णत्वेनोत्पत्तेः, सम्पूर्णं सकलज्ञेयग्राहित्वात्, अप्रतिहतं सदाऽपि प्रतिघातकाभावात् ॥ २६९ ॥

कात्स्न्र्ये—परिपूर्णे लोकालोके कृत्स्नवस्तुपरिच्छेदित्वात् । गुणपर्यायवद्द्रव्यं, सहभाविनो गुणाः क्रमभाविनः पर्यायाः, सर्वार्थैः—सर्वप्रकारैः ॥ २७० ॥

क्षीणघातिकर्मचतुष्को, भवोपग्राहिकर्मचतुष्कवेदिता । जघन्येन घटिकाद्वयम् ॥ २७१ ॥

तेनाऽऽयुषाऽभिन्नं—सदृशं, क्षीरोदकवत् । संस्थितं चरमभवयोग्यमायुः, केवलिना दुर्भेदमनपवर्तनीयत्वात्, तथा वेदनीयं कर्म तदुपग्रहं । तेनाऽऽयुषोपगृह्यते—उपष्टभ्यते, तदुपग्रहमनपवर्तनीयत्वादायुः कर्मणा सह वेद्यत्वात् ॥ २७२ ॥

अधिकतरम् ॥ २७३ ॥

दण्डमूर्ध्वाधश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकं बाहल्यतः शरीरमानं, कपाटं पूर्वापरलोकान्तव्यापिनं समस्तनिष्कूटव्यापनाल्लोकव्यापी २७४

अन्तराणि—निष्कूटगतजीवप्रदेशान् ॥ २७५ ॥

औदारिकशरीरयापकः, प्रथमाष्टमसमययोर्दण्डकरणसंहारलक्षणयोः, कथितोऽसौ—केवली ॥ २७६ ॥

स केवली करणत्रयशुद्धयोगवानुचितं सत्यं यतियोग्यं योगं—व्यापारं युङ्क्ते—प्रवर्तयति, सयोगो मोक्षं न गच्छतीति योगनिरोधमुपैति—प्राप्नोति ॥ २७७ ॥

तत्र प्रथमं मनोयोगं—मनःपर्याप्तिजनितव्यापारं शरीरप्रतिबद्धं मनोद्रव्यग्राहकं, तद्वियोजनार्थं पञ्चेन्द्रियस्य संज्ञिनो मनःपर्याप्त्या प्रथमसमयपर्याप्तकस्य यः सर्वजघन्यमनोयोगो—मनोवर्गणाग्रहणशक्तेर्व्यापारस्तस्मात्स्वात्मन्यसंख्येयगुणहान्या प्रतिसमयं निरुन्धन् सकलं निरुणद्धि, मनःपर्याप्त्या रहितो भवति ॥ २७८ ॥

द्वीन्द्रियः—कपर्दिकादिजीवः, साधारणः—सूक्ष्मनिगोदादिस्तयोः क्रमेण वाक्पर्याप्तिकायपर्याप्तिभ्यां प्रथमसमयपर्याप्तकयो-

जघन्ययोगौ क्रमेण वागुच्छ्वासरूपौ, ताभ्यामसंख्येयगुणहीनौ निरुणद्धि, सूक्ष्मकाययोगनिरोधे तु पनक-उल्लिजीवस्तस्माद-धोऽसंख्यगुणहीनः पर्याप्तिद्वयरहितो भवति ॥ २७९ ॥

सूक्ष्मकाययोगनिरोधकाले तृतीयशुक्लध्यानी भवतीति तन्निरूपयन्नाह—सूक्ष्मक्रियमप्रतिपातिकं ध्यायति, तदैव च शैलेशीं करोति—स्वदेहत्रिभागहीनात्मप्रदेशा[द्]घनीभवति । ततः परेण—शेषकालेन निरुद्धसकलयोगो व्युपरतसकलक्रियमनिवृत्ति-ध्यानं ध्यायन् चरमकर्मांशं क्षपयति ॥ २८० ॥

चरमभवेऽन्तिममनुष्यजन्मनि संस्थानं देहोच्छ्रायप्रमाणं यस्य सिद्धिमुपजिगमिषोस्तस्मात्रिभागहीनं—तृतीयांशेन न्यूनं संस्थानावगाहनापरिमाणं करोति ॥ २८१ ॥

स भगवान् केवली तस्यां शैलेश्यवस्थायां मनोवागुच्छ्वासकाययोगक्रियार्थविनिवृत्तो—निरुद्धसकलयोगक्रियोऽपरिमित-निर्जरो—बहुकर्मक्षपणयुक्त आत्मा यस्य, स संसारमहासमुद्रादुत्तीर्णः—पारप्राप्त एव तिष्ठति ॥ २८२ ॥

ईषद्ध्रस्वानां—मनाग्ध्रस्वाक्षराणां पञ्चको 'अइउऋऌ' रूपस्तस्योद्गीरणं—प्रोच्चारणं, तावन्मात्रायां परिमाणतस्तत्तुल्यकालीयां शैलेशीमेति—गच्छति । संयमवीर्याप्तबलः—सर्वसंवरवीर्येण प्राप्तबलो, विगताऽपगता लेश्या भावरूपा यस्य सः ॥ २८३ ॥

पूर्वरचितं—प्रथममेव समुद्घातावसरेऽवस्थापितं प्रकृतिशेषं गोत्रवेद्यायुषो यदवशिष्टमास्ते, तत्प्रकृतिशेषं संयमश्रेण्यामन्त-र्मुहूर्तगतसमयप्रमाणायां संस्थाप्य समये समये क्षपयन्नसंख्यातगुणमुत्तरोत्तरेषु समयेषु ॥ २८४ ॥

चरमकर्मांशानुत्तरप्रकृतीः—त्रयोदशसंख्याः । विनिहत्याऽपनीय । युगपदेककालम् ॥ २८५ ॥

सर्वगतियोग्यसंसारमूलहेतूनि । सर्वत्र भवनशीलानि । औदारिकादिशरीराणां यत्स्वरूपं, तेन सर्वेण रहितः ॥ २८६ ॥

अवक्रश्रेणिगतिं, अविद्यमानस्पर्शा । अवक्रगत्या, अप्रतिहतगतिः ॥ २८७ ॥

ज्ञानोपयोगेन वर्तमानः, ततः परमुपयोगद्वयं सिद्धानामिति ॥ २८८ ॥

सादिकं—यस्मिन्सिद्धोऽजनि तमादिं कृत्वा, अनन्तं पुनः क्षयाभावात्, व्याबाधारहितं । केवलान्यद्वितीयानि क्षायिकानि, मुक्तः कृत्स्नकर्मक्षयात् ॥ २८९ ॥

मुक्तः सन्[न]जीवोऽभावोऽसद्रूपः, स्वलक्षणस्य ज्ञानदर्शनादेर्भावात्, स्वतोऽर्थसिद्धेः । यद्यपि छाद्मस्थिकोपयोगात्केवल्योपयोगान्तरमुदेति, तथाप्युपयोगसाम्यान्न भिद्यते, ज्ञानस्वभावत्वात्, भावान्तरसंक्रान्तेः, जलस्थितलवणस्य रूपतोऽदर्शनेऽपि रसत उपलब्धिवत् ॥ २९० ॥

इहैव—संसारे स न तिष्ठति, अनिबन्धान्मनुजादिभवकारणानामत्यन्तलयात्, अनाश्रयात्, मुक्तस्य हि मनुजभवो नाश्रयः, किन्तु सिद्धिरेव, संसारव्यापाराभावाच्छरीरादिकारणाभावाच्च ॥ २९१ ॥

अधो न याति, गुरुत्वाभावात्, अशक्योऽयं भावो—यत्कर्ममुक्तोऽधो याति । लोकान्तादपि परतो न याति मुक्तः, उपग्रहकारिधर्मद्रव्याभावात्, प्लवकस्तारको यानपात्रं यथा स्थले न याति, उपग्रहाभावात् ॥ २९२ ॥

योगो मनःप्रभृतिकः, प्रयोग आत्मनः क्रिया, तयोरभावान्न तिर्यग्गतिरस्ति, तथा सिद्धस्य—मुक्तस्योर्ध्वमेव गतिर्भवति, कियद्यावत्?, आलोकान्तम् ॥ २९३ ॥

कुम्भकारभ्रामितचक्रस्य तद्व्यापाराभावेऽपि भ्रमणवत्, एरण्डफलवदलाबुवत्परमहंसवज्ज्वलनधूमवत्तृतीये शुक्लध्याने सूक्ष्मक्रियया प्रयोगेण ॥ २९४ ॥

× × × × × × ×

घटमानः प्रवचनोक्तसकलक्रियासु, प्रयत्नेन चेष्टतेऽहर्निशं क्रियासु ॥ २९६ ॥

वीर्यसम्पत्–साहससमृद्धिः, एतेषां संहननादीनां वैकल्यात् । कर्मणां निकाचनावस्थाप्राप्तिः । कर्मक्षयमकृत्वाऽविधायोपरमं–विनाशमेति–गच्छति ॥ २९७ ॥

नवसु[च]ग्रैवेयकेषु । 'अर्ह मह पूजायां' इति धातोर्महान्ति–पूज्यानि ऋद्धिद्युतिवपूंषि यस्य ॥ २९८ ॥

विशिष्टान्वयेषु वहुपुरुषेषु गुणवत्सु–सम्यक्त्वादिगुणयुतेषु ॥ २९९ ॥

उत्पत्तिमात्मलाभं प्राप्य कुलमुग्रादि, बन्धुः–पित्रादिर्वंशो, विभवो धनादी, रूपं सुन्दराकारादि समतास्वभावं, वलं–प्राणं, बुद्धिरौत्पत्तिक्यादिका, ताभिः सम्पन्नः ॥ ३०० ॥

भावितोऽन्तरात्मा मनो यस्य सः । ततः परं मनुष्यलोकात्स्वर्गान्तरितः ॥ ३०१ ॥

इह–मनुष्यलोके, जिनागमे मनुष्यः, श्रावको निश्चयेन कृतनिश्चयः, अतिशयज्ञाताभिधेयो, दर्शनं–सम्यक्त्वं, शीलमुत्तरगुणाः, व्रतानि प्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपाणुव्रतानि, भावना अनित्यभावनादिका द्वादश, एभी रञ्जितं–वासितं मनो यस्य सः ॥ ३०२ ॥

स्थूला–बादराः प्राणिनस्तेभ्यो विरतिस्तेषामवधः, न पृथिव्यादिस्थावरेभ्यः। कन्यादिविषयमनृतमन्यथा भाषणं। बृहच्चौर्यं, यस्मिन् हृते चौर इति व्यपदिश्यते। परपरिगृहीतस्त्रीगमनं, रतिर्विषयादिषु प्रीतिः, अरतिर्व्रतादिषूद्वेगः, ताभ्यां सदा वर्जितः। दिग्व्रतं षट्सु दिक्षु गमनपरिमाणं। देशावकाशिकं प्रतिदिनगमनादेर्मर्यादाकरणं, अनर्थदण्डः शरीरादीनां प्रयोजनं विना पापोपदेशादिः ॥ ३०३ ॥

सामायिकं द्विविधं त्रिविधेन योगेन सावद्ययोगप्रत्याख्यानं प्रतिक्रमणं च। पौषधं सत्त्वाहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्याव्यापाररूपचतुर्विधोऽष्टम्यादिषु विशेषेण तं करोति। उपभोगोऽन्नपानपुष्पधूपस्नानाङ्गरागादिः, परिभोगो वस्त्रालङ्काराङ्गनाशयनासनसदनादिस्तयोः परिमाणं, यत्र व्रते कृत्वा–विधाय। न्यायागतं–अगर्हितव्यवहारेणोपात्तं साधूनां देयवस्तु। कल्प्यं–साधूनामनुद्दिश्य कृतं, विधिनेति निष्पन्नपाकः सर्वोऽपि सत्कारपूर्वकम् ॥ ३०४ ॥

चैत्यानि–जिनबिम्बानि, आयतनानि–तेषामेवाऽगाराणि, प्रस्थापना–तेषामेव प्रकृष्टमहाविभूत्या वादित्रगीतनृत्यतालानुचरस्वजनपरिवारादिकया प्रतिष्ठा। एतानि कृत्वा–विधाय, शक्तितः–स्वसामर्थ्यानुसारेण प्रयतो–यथा प्रवचनप्रोद्भावना स्यात्तथा पूजा–सपर्या ॥ ३०५ ॥

प्रशमे–कषायादिजये रतिः–प्रीतिस्तस्यां नित्यं–सदाकालं तृषितः–साभिलाषः। जिनेऽर्हत्सु गुरुष्वाचार्यादिषु सत्साधुषु वन्दनाभिरतो–नमस्करणेन प्रीतः, काले–स्वायुश्छेदासन्ने संलेखनां–कषायाद्यल्पीकृततपःक्रियां योगेन–शुभध्यानेन सुविशुद्धामाराध्याभिमुखीकृत्य ॥ ३०६ ॥

प्राप्तो–लब्धं कल्पेषु–सौधर्मादिदेवलोकेष्वधिपतित्वं वा सामानिकत्वमन्यद्वा सामान्यदेवत्वं विमानवासविशिष्टमवाप्य तत्र स्थानानुरूपं सुखम् ॥ ३०७ ॥

आर्यदेशजातिकुलविभवरूपसौभाग्यादिकां सम्यक्त्वादिगुणसम्पदं च ॥ ३०८ ॥ मनुष्येषु ॥ ३०९ ॥

कविरात्मन औद्धत्यं परिहरति—धर्मकथिकां–द्विविधधर्मप्रतिपादिकामिमां प्रशमरतिं, रत्नाकरादिव जीर्णकपर्दिकामिव, प्रशमप्रीत्या ॥ ३१० ॥ सर्वात्मनाऽशेषप्रकारैः । सततमनवरतं, यत्नः कार्यः ॥ ३११ ॥

इह प्रशमरतिप्रकरणेऽसमञ्जसं–असङ्गतं, छन्दो–रचनाविशेषः, शब्दः–संस्कृतादिभेदभिन्नः, समयः–सिद्धान्तस्तस्याऽर्थोऽभिधेयं । मर्पयितव्यं–क्षन्तव्यम् ॥ ३१२ ॥

ऐहिकामुष्मिकसुखमूलकारणं । सर्वभावानां विनिश्चयो–निर्णयस्तस्य प्रकटनकरं । क्षान्त्यादिसर्वगुणसिद्धिसाधने धनमिव जयमनुभवति ॥ ३१३ ॥

इति श्रेष्ठि–देवचंद–लालभाई–जैनपुस्तकोद्धारे–ग्रन्थाङ्कः ८८

यत्र यत्र ग्रन्थेऽस्मिन् अवचूर्णी नास्ति प्रणीता तत्र तत्र × × × एतानि चिह्नानि विन्यस्तानि तथा बोधार्थमिति ज्ञेयम् ।

इति श्रीमदुमास्वातिविरचितं सटीकं सावचूर्णिकं च

प्रशमरतिप्रकरणं समाप्तम् ॥

इति श्रेष्ठि-देवचंद-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे-ग्रन्थाङ्कः ८८

शेठ देवचंद लालभाई-जैन पुस्तकोद्धार फण्ड.



जव्हेरी बजार-मुंबई. संवत् १९७९. ब्रान्च गोपीपुरा-सुरत.

५००० — ६ — २३. अनसुया प्रि. प्रेस मुंबई.